

द्वितीय वर्ष कला
सत्र - IV (CBCS)

शिक्षणशास्त्र भाग II
मार्गदर्शन आणि समुपदेशन

विषय कोड : DSC - EDU - IIIB

डॉ. सुहास पेडणेकर कुलगुरु मुंबई विद्यापीठ, मुंबई	प्राध्यापक प्रकाश महानवर संचालक दूर व मुक्त अध्ययन संस्था मुंबई विद्यापीठ, मुंबई
प्राध्यापक रविन्द्र कुलकर्णी प्रभारी कुलगुरु मुंबई विद्यापीठ, मुंबई	

प्रकल्प समन्वयक	: प्रा. संतोष राठोड प्राध्यापक इंग्रजी विभाग एवं अंतरशाखीय प्रमुख, दूर व मुक्त अध्ययन संस्था, मुंबई विद्यापीठ, मुंबई
अभ्यास समन्वयक एवं संपादक	: प्रा. राजेश सिंह सहायक प्राध्यापक शिक्षण शास्त्र विभाग, दूर व मुक्त अध्ययन संस्था, मुंबई विद्यापीठ, मुंबई
लेखक	: प्रा. राजेश सिंह सहायक प्राध्यापक शिक्षण शास्त्र विभाग, दूर व मुक्त अध्ययन संस्था, मुंबई विद्यापीठ, मुंबई प्रा. संध्या महाजन हिन्दी विभाग प्रमुख सेवा सदन कॉलेज ऑफ एज्युकेशन उल्हासनगर

मे २०२२, मुद्रण - १

प्रकाशक संचालक, दूर आणि मुक्त अध्ययन संस्था. मुंबई विद्यापीठ, विद्यानगरी, मुंबई- ४०० ०९८.
--

अक्षर जुळणी आणि मुद्रण मुंबई विद्यापीठ मुद्रणालय विद्यानगरी, मुंबई

अनुक्रमणिका

इकाई क्र.	नाव	पृष्ठ क्र.
Module 1: मार्गदर्शन व समुपदेशनचे चाचणी व गैरचाचणी तंत्र		
१.	चाचणी तंत्र - उद्देश्य व वापर.....	१
२.	गैरचाचणी तंत्र - वापर व प्रक्रिया	३०
Module 2: मार्गदर्शन व समुपदेशनचे क्षेत्र		
३.	व्यावसायिक मार्गदर्शन	४८
४.	समुपदेशक आणि विशेष गरजा असलेल्या बालकांचे समुपदेशन.....	४८
प्रात्याक्षिक कार्य		
•	प्रमाणित बुद्धिमत्ता चाचणी अभिवृत्ती शोधिका आणि संपादन कसोट्यांच्या अंमलबजावणीशी परिचित होऊन त्यावर एक संपूर्ण अहवाल तयार करून सादर करा	
•	एका व्यवसाय समुपदेशन सत्रास हजर त्यावरून स्वतःची व्यवसाय निर्णय क्षमता प्रक्रिया यावर अहवाल लिहा	

UNIVERSITY OF MUMBAI
Syllabus for S.Y.B.A. (Education) Course under Choice Based Credit System

Fourth Semester
Core Course Title: Educational Psychology - Part II
Course Code: DSC-EDU-III A

Semester IV: Course Code: DSC-EDU-III A (June to November)

Objectives

- i) To develop an understanding of Learning approaches
- ii) To acquire knowledge of Learning theories and its relevance.
- iii) To develop an understanding of the process of learning and higher mental processes.
- iv) To get acquainted with mental process and techniques to facilitate learning.

Module 1: Approaches & Theories of Learning

Unit 1: Learning Approaches and Educational Implications

- a. Constructivist Approaches to Learning (7Es Model)
- b. Collaborative Approaches to Learning
- c. Inquiry –Based Approaches to Learning

Unit 2: Developmental Learning Theories

- a. Cognitive development theories- Jean Piaget and Jerome Bruner
- b. Social Development theory–Lev Vygotsky
- c. Learning Styles and Multiple Intelligence theory - Howard Gardner

Module 2: Mental Processes and Techniques Facilitating Learning

Unit 3 : Mental Process Related To Learning (Concept, Process and Types, Educational Relevance)

- a. Thinking - concept, types – divergent, convergent, critical, reflective, lateral
- b. Memory- concept, types, factors affecting memory
- c. Forgetting - concept, types, causes, educational implications.

Unit 4: Techniques of Learning

- a. Creativity: Meaning, process, teachers role and educational implications
- b. Problem solving: Meaning, steps and educational implications
- c. Metacognition : Meaning and educational implications

Practicals

- To perform an experiment on Learning Styles and record it in an experimental psychology journal.
- To perform experiments on Concept Formation, Recall and Recognition, Rote Logical memory; and record them in an experimental psychology journal

References:

- Agarwal J. C., Essentials of Educational Psychology, Vikas Publishing House
- Aggarwal J. C., (1995) Essentials of Educational Psychology, Shipra Publish Delhi.
- Aggarwal J. C., (2001) Basic Ideas in Educational Psychology, Shipra Publish Delhi.
- Aggarwal J. C., (2004) Psychology of Learning & Development, Shipra Publish Delhi.
- Bhatia & Bhatia (1981) Textbook of Educational Psychology, Doaba House, Delhi.
- Bhatia H. R. (1997) A Textbook of Educational Psychology, MacMillan, New Delhi
- Chatterjee S. K. (2000) Advanced Educational Psychology Books & Allied Pvt. L Delhi.
- Chauhan S. S. (1990) Advanced Educational Psychology, Vikas Publication House Delhi.
- Crow L.D. & Crow Educational Psychology
- Dandekar W.N. (1995) Fundamentals of Educational Psychology, M. Prakash Poona.
- Lahey R.B., Graham J.E., & others (2000) An Introduction to Educational Psychology, 6th Ed., Tata McGraw Hill Publishers, New Delhi.
- Mangal S. K. (2000) An Introduction to Psychology. Prakash Brothers, Ludhiana
- Mangal S.K. (1999) Essentials of Educational Psychology, Prentice Hall India, Delhi.
- Mangal S.K. (2000) Advanced Educational Psychology, Prentice Hall of India, New Delhi.
- Mangal, S. K. (2004) Educational Psychology, Tandon Publications, Ludhiana.
- Mangal, S. K., Educational Psychology, Tandon Publications, Ludhiana.
- Mathur S.S. Advanced Educational Psychology,
- Santrock John W. (2010) Educational Psychology, Irwin Professional Publish Delhi.
- Sharma R.N. & Sharma R.K. (2003) Advanced Educational Psychology, Atlantic Publishers and Distributors, New Delhi.
- Sharma, R. N. & R. K. Sharma (1996) Advanced Educational Psychology, Surjeet Publications, Delhi.
- Walia J.S. Foundations of Educational Psychology, Paul Publishers, Jalandhar.
- Woolfolk Anita (2004) Educational Psychology, 9th Edition, Allyn and Bacon Boston.
- Woolfolk Anita & Woolfolk Hoy Anita (2008) Educational Psychology, Pearson, New Delhi.

चाचणी तंत्र - उद्देश्य व वापर

घटक रचना

- १.० सामग्री
- १.१ उद्दिष्टे
- १.२ परिचय
- १.३ मानसशास्त्रीय चाचणी
 - १.३.१ मानसशास्त्रीय चाचणीचा अर्थ
 - १.३.२ मानसशास्त्रीय चाचणीची आवश्यकता
 - १.३.३ मानसशास्त्रीय चाचणीच्या मर्यादा
- १.४ बुद्धिमत्ता चाचणी, अभियोग्यता चाचणी आणि वृत्ती चाचणी
 - १.४.१ बुद्धिमत्ता चाचणी
 - १.४.२ अभियोग्यता चाचणी
 - १.४.३ वृत्ती चाचणी
- १.५ स्वारस्य चाचणी, यश चाचणी, व्यक्तिमत्व चाचणी
 - १.५.१ स्वारस्य चाचणी
 - १.५.२ यश चाचणी
 - १.५.३ व्यक्तिमत्व चाचणी
- १.६ सारांश
- १.७ प्रश्न
- १.८ संदर्भ

१.१ उद्दिष्टे

या युनिटची उद्दिष्टे पुढीलप्रमाणे आहेत.

- मानसशास्त्रीय चाचण्यांचे स्वरूप समजून घेणे
- मानसशास्त्रीय चाचणीच्या मर्यादा लक्षात घेणे
- योग्यता आणि वृत्ती यातील फरक ओळखण्यासाठी, चाचणी
- स्वारस्य चाचण्यांचे स्वरूप आणि व्याप्ती समजून घेणे
- व्यक्तिमत्व चाचणीच्या कार्याचे ज्ञान मिळवणे
- यश चाचणी समजून घेणे
- बुद्धिमत्ता चाचणीचे मूल्यांकन करण्यासाठी

१.२ परिचय

कोणत्याही देशातील शिक्षणाचा उद्देश एखाद्या व्यक्तीचा त्याच्या पूर्ण क्षमतेने विकास करणे हा असतो. हे उद्दिष्ट साध्य करण्यासाठी शाळा, महाविद्यालयांमध्ये विविध उपक्रम राबविले जातात. शालेय स्तरावर मार्गदर्शन हा एक महत्वाचा उपक्रम आहे. चांगले शिक्षण आणि चांगला सल्ला यांचा परस्पर संबंध आहे. ते विद्यार्थ्यांच्या फायद्यासाठी एकमेकांना आधार देतात आणि पूरक असतात. शालेय मार्गदर्शन कार्यक्रमाला प्रमुख स्थान आहे कारण. निर्णय किंवा योजना घेण्यासाठी एखाद्या व्यक्तीची योग्य क्षमता ओळखते. हे व्यक्तीचे वेगळेपण मान्य करते. हे व्यक्तीचे मूल्य आणि प्रतिष्ठा ओळखते आणि त्याचा आदर करते. म्हणून, योग्य मार्गदर्शन कार्यक्रमाची योजना करण्यासाठी एखाद्या व्यक्तीचे किंवा समूहाचे मूल्यांकन करणे आवश्यक आहे. एखाद्या व्यक्तीची क्षमता निश्चित करण्यासाठी विविध साधने आणि तंत्रे वापरली जातात. सामान्यतः वापरल्या जाणाऱ्या उपकरणांची चर्चा पुढील परिच्छेदात केली आहे.

१.३ मानसशास्त्रीय चाचणी

मनोवैज्ञानिक चाचणी म्हणजे काय? बाजारातील प्रकाशित चाचण्यांचे भरपूर प्रमाण तपासल्यावर आणि त्या अनेक बाबतींत भिन्न असू शकतात असे आढळल्यास याचे उत्तर देणे कठीण दिसते. काही मानसशास्त्रीय चाचण्या पूर्ण होण्यासाठी फक्त काही मिनिटे लागतात, तर काहींना पूर्ण होण्यासाठी काही तास लागू शकतात. काही मानसशास्त्रीय चाचण्यांसाठी, प्रतिसादकर्त्याने फक्त होय/नाही उत्तर देणे आवश्यक आहे; इतर चाचण्या अशा प्रकारे तयार केल्या आहेत की एखाद्या व्यक्तीला आभासी वास्तव वातावरणात प्रवास करून प्रतिसाद द्यावा लागतो. काही मानसशास्त्रीय चाचण्या शेकडो लोकांसाठी प्रशासित केल्या जाऊ शकतात आणि संगणकाद्वारे स्कोअर आणि व्याख्या केल्या जाऊ शकतात, परंतु इतर चाचण्यांसाठी समोरासमोर प्रशासन आणि वैयक्तिक गुणांक लेखन आणि व्याख्या आवश्यक आहे ज्यासाठी अनेक वर्षांचे प्रशिक्षण आणि अनुभव आवश्यक आहे. वरील व्यापक फरक असूनही, सर्व मानसशास्त्रीय चाचण्यांमध्ये एक गोष्ट समान आहे असे मानले जाते: ती अशी साधने आहेत जी मानसशास्त्रज्ञ, लोकांची माहिती गोळा करण्यासाठी वापरतात.

१.३.१ मानसशास्त्रीय चाचणीचा अर्थ

मानसशास्त्रीय चाचणी ही मानकीकृत प्रेरणा आणि प्रशासन आणि गुणांक लेखनाच्या पद्धतींचा वापर करून विशिष्ट मनोवैज्ञानिक बांधणीचे अनुमान काढण्यासाठी मानवी वर्तनाचे नमुने आणि परिमाण ठरवण्यासाठी एक वस्तुनिष्ठ प्रक्रिया आहे. याव्यतिरिक्त, त्याची उपयुक्तता प्रदर्शित करण्यासाठी, मानसशास्त्रीय चाचणीसाठी योग्य मानदंड आणि पुरावे आवश्यक आहेत (म्हणजे, मनोमितीय गुणधर्म). सविस्तरपणे, मानसशास्त्रीय चाचण्यांची परिभाषित वैशिष्ट्ये आणि त्यांच्याशी संबंधित फायद्यांची खाली चर्चा केली आहे. प्रथम, मानसशास्त्रीय चाचणी ही वर्तनाचा नमुना आहे जो अर्थपूर्ण सामाजिक संदर्भात व्यक्तीबद्दल निष्कर्ष काढण्यासाठी वापरला जातो. वर्तणुकीचा नमुना स्वतःमध्ये पूर्ण मानला जाऊ

शकतो किंवा, जसे की बऱ्याचदा घडते, वर्तन मध्यस्थी करणाऱ्या अंतर्निहित स्वभावाचे लक्षण म्हणून.

उदाहरणार्थ, एखाद्या व्यक्तीला नोकरीच्या प्रशिक्षणात वापरल्या जाणाऱ्या सूचनात्मक साहित्य समजण्यास सक्षम असेल की नाही हे ठरवण्यासाठी मानसशास्त्रीय चाचणी वापरली जाते. या उद्देशासाठी चाचणीमध्ये दैनिक वर्तमानपत्रातील नमुना परिच्छेद असू शकतात.

प्रत्येक उतारा वाचणे आणि त्याचा अर्थ सांगणे हे परीक्षा घेणाऱ्याचे कार्य आहे. जर बहुतेक परिच्छेदांचे आकलन अचूक असेल, तर परीक्षा घेणाऱ्याने नोकरीच्या उद्देशांसाठी पुरेसे वाचले आहे असे ठरवले जाऊ शकते. जोपर्यंत परिच्छेदांची अडचण पातळी निर्देशात्मक सामग्रीच्या अंदाजे असते, तोपर्यंत चाचणी प्रशिक्षणात पुरेशा कामगिरीचा अंदाज लावण्यासाठी आधार प्रदान करते. क्लिनिकल बैठकीत मध्ये, चाचणी विद्यार्थ्याला त्रासदायक वाटणाऱ्या वर्तनाचा नमुना देऊ शकते.

उदाहरणार्थ, एखाद्या विद्यार्थ्याला निरुपद्रवी कोळी सारख्या धोकादायक वस्तूची असमंजसपणाची भीती वाटू शकते. भीतीमुळे, कोळीचा सामना करण्याच्या शक्यतेमुळे ग्राहक अंधारलेल्या खोलीत प्रवेश करू शकत नाही किंवा कपाट साफ करू शकत नाही. असमंजसपणाच्या भीतीचे आकलन करण्यासाठी, परीक्षक ग्राहकाला काचेच्या पेटीत ठेवलेल्या निरुपद्रवी कोळीकडे जाण्यास सांगू शकतो. विद्यार्थ्याचा टाळण्याच्या वर्तनाची तीव्रता दर्शवण्यासाठी चिंतेचा अहवाल प्रवृत्त करणाऱ्या कोळीचे अंतर घेतले जाते. याचा उपयोग समस्या कमी करण्यासाठी कोणत्याही त्यानंतरच्या नियोजित हस्तक्षेपाच्या परिणामकारकतेचा न्याय करण्यासाठी केला जाऊ शकतो. उपचारानंतर, क्लायंटला पूर्वीपेक्षा अधिक जवळून कोळ्याशी संपर्क साधता आला पाहिजे. या दोन्ही प्रकरणांमध्ये, वर्तनाचा नमुना स्वतःच पूर्ण आहे, ज्यामध्ये ते परीक्षकाला काय जाणून घ्यायचे आहे याचे थेट मूल्यांकन करते, म्हणजे इंग्रजी मजकुराचे परिचित परिच्छेद समजून घेणे किंवा एखाद्या भीतीची वस्तू टाळणे.

नमुने, तथापि, अप्रत्यक्ष निष्कर्षासाठी आधार म्हणून वापरले जाऊ शकतात, असा युक्तिवाद करून की प्रत्येक, त्याच्या स्वतःच्या मार्गाने, एक अंतर्निहित स्वभाव प्रतिबिंबित करतो जो व्यक्तीच्या वर्तनासाठी जबाबदार असतो. अशा प्रकारे, आकलन चाचणी व्यक्तीच्या सामान्य मानसिक क्षमता किंवा बुद्धिमत्तेच्या पातळीचा अंदाज लावू शकते. परिहार चाचणी व्यक्तीच्या अत्यंत हळुवार मनाची पातळी दर्शवू शकते, म्हणजेच त्यांना चिंताग्रस्त विकार होण्याची शक्यता आहे.

या प्रकरणांमध्ये, विशिष्ट नमुन्याची सामग्री आनुषंगिक आहे आणि भिन्न नमुन्याद्वारे बदलली जाऊ शकते जी स्वभाव प्रतिबिंबित करते. अशाप्रकारे, गणितीय समस्या सोडवणे हे सामान्य मानसिक क्षमतेचे लक्षण म्हणून मौखिक आकलन चाचणीसाठी बदलले जाऊ शकते किंवा चिंता आणि नैराश्याच्या भागांबद्दलच्या प्रश्नांचा संच एखाद्या व्यक्तीच्या न्यूरोटिकिझमच्या पातळीचे लक्षण म्हणून टाळण्याच्या चाचणीसाठी समाविष्ट केला जाऊ शकतो. जर चाचण्या चिन्हाऐवजी नमुना म्हणून वापरल्या गेल्या तर अशा प्रतिस्थापनाला काही अर्थ नाही.

१.३.२ मानसशास्त्रीय चाचणीची आवश्यकता

- कमकुवतपणा आणि सामर्थ्य ओळखते: सामान्य-संदर्भित आणि गट-प्रशासित यश चाचण्या हे शाळांमध्ये प्रशासित केल्या जाणाऱ्या सर्वात सामान्य प्रकार आहेत.
- वैयक्तिक धडे योजनांचे समर्थन करते: शाळांमधील मानसशास्त्रीय चाचणी अपंग विद्यार्थी किंवा विलंबित कौशल्ये ओळखू शकतात आणि कुटुंबांना वैयक्तिकृत धडे योजना विनामूल्य प्राप्त करण्यासाठी त्यांची पात्रता निर्धारित करू शकतात.
- प्लेसमेंट निर्णय सक्षम करते
- प्रगतीचे निरीक्षण करते
- अक्षमता ओळखणे: शिकणे अक्षमता शोधणे कठीण असू शकते, परंतु मानसशास्त्रीय चाचणी विद्यार्थ्यांना कोणत्या भागात अडचणी येत आहेत हे शोधण्यात मदत करते.
- प्रगती: शालेय प्रशासन आणि शिक्षकांना विद्यार्थ्यांच्या शैक्षणिक कामगिरीचे मूल्यमापन करण्यात आणि त्यांच्या सुधारणेबाबत निर्णय घेण्यास मदत करण्यासाठी मानसशास्त्रीय चाचणी देखील महत्त्वपूर्ण आहे.
- व्यावसायिक क्षमता: मानसशास्त्रीय चाचणीचे निकाल पालक, शिक्षक आणि विद्यार्थ्यांना मुलाची व्यावसायिक क्षमता निश्चित करण्यात मदत करू शकतात.

१.३.३ मानसशास्त्रीय चाचणीच्या मर्यादा

- मोजमापांची अनिश्चितता
मानसशास्त्रीय चाचण्या प्रत्यक्षपणे पाहण्यायोग्य नसलेल्या गोष्टींचे मोजमाप करण्याचा प्रयत्न करत असल्यामुळे, चाचणी काय मोजण्याचा प्रयत्न करत आहे आणि प्रत्यक्षात काय मोजते यात नेहमीच अंतर असते.
- बदलत्या परिस्थिती
जसजसा काळ जातो, मानसशास्त्रीय सिद्धांतांमधील बदल आणि तंत्रज्ञानातील प्रगतीमुळे, मानसशास्त्रीय चाचण्या काही काळासाठीच संबंधित राहतात. सामाजिक किंवा सांस्कृतिक सुधारणांमुळे चाचणी वस्तू अप्रचलित होऊ शकतात किंवा नवीन मानसशास्त्रीय सिद्धांत चाचण्यांच्या मूळ कल्पनांची जागा घेऊ शकतात. वैध आणि विश्वासाह राहण्यासाठी, मानसशास्त्रीय चाचण्या वारंवार अद्यतनित केल्या पाहिजेत.
- सांस्कृतिक पूर्वाग्रह
युनायटेड स्टेट्समध्ये मोठ्या प्रमाणावर वापरलेली सर्व मानसशास्त्रीय चाचणी उपकरणे इंग्रजीमध्ये प्रमाणित असल्यामुळे, चाचणीचे निकाल बहुतेक वेळा दुसरी भाषा बोलणाऱ्या लोकांसाठी अचूक नसतात. जरी चाचण्यांचे मूळ भाषांमध्ये भाषांतर केले जाते तेव्हा, एका भाषेसाठी किंवा संस्कृतीशी संबंधित अनेक अर्थ आणि मुहावरे असलेल्या शब्दांमध्ये समस्या उद्भवतात.

तुमची प्रगती तपासा

१. मानसशास्त्रीय चाचणीचा अर्थ काय आहे?

१.४ बुद्धिमत्ता चाचणी, अभियोग्यता चाचणी आणि अभिवृत्ती चाचणी

१.४.१ बुद्धिमत्ता चाचणी

बुद्धिमत्ता चाचणीचा सर्वात सामान्य प्रकार म्हणजे बुद्धिमत्ता भाग I.Q. ही चाचणी विशिष्ट ज्ञानाची चाचणी घेत नाही. प्रश्न अतिशय सामान्य आहेत आणि त्या व्यक्तीची शिकण्याची क्षमता समजून घेण्यासाठी आहेत. विद्यार्थ्यांना प्रश्नांची उत्तरे आणि कार्ये पूर्ण करण्यास सांगितले जाते. चाचण्या कालक्रमानुसार वयाच्या क्षमतेचे गुणोत्तर आहेत, १०० सामान्य आहे. परिणामांचा वापर अनेकदा शिक्षणामध्ये केला जातो, सामान्यतः जेव्हा विद्यार्थ्यांना विशेष सेवांसाठी ठेवण्याची आवश्यकता असते. कधीकधी, नियोक्ते या चाचण्या देखील वापरू शकतात.

बुद्धिमत्ता ही एक सामान्य क्षमता किंवा शिकण्याची क्षमता आहे. Cleary, Humphrey Kendrick and Wesman (१९७५) यांच्या मते, 'बुद्धिमत्ता म्हणजे मिळवलेली कौशल्ये, ज्ञान, शिक्षण संच आणि बौद्धिक समजल्या जाणाऱ्या सामान्यीकरण प्रवृत्तींचा संपूर्ण संग्रह आहे जो कोणत्याही वेळी उपलब्ध असतो. अशा प्रकारे, असे म्हटले जाऊ शकते की बुद्धिमत्तेमध्ये समस्या सोडवण्याची क्षमता, शाब्दिक क्षमता आणि सामाजिक क्षमता यांचा समावेश होतो.

जेन्सेन (१९८५) यांनी सुचवले की बुद्धिमत्तेच्या मानक चाचण्या मूलभूत संज्ञानात्मक प्रक्रियांच्या गती आणि कार्यक्षमतेतील वैयक्तिक फरक दर्शवितात त्यापेक्षा ते माहिती सामग्रीमधील फरक प्रतिबिंबित करतात ज्यामध्ये चाचणी घेणाऱ्यांना समोर आले आहे. उदा. संज्ञानात्मक क्षमता चाचणी, भिन्न अभियोग्यता चाचणी (DAT). विभेदक योग्यता चाचणीमध्ये आठ विषय आहेत मौखिक तर्क (V.R.), संख्यात्मक क्षमता (N.A.), अमूर्त तर्क (A.R.), लिपिक गती आणि अचूकता (CSA), यांत्रिक तर्क (M.R.), अंतराळ संबंध (S.R.), शब्दलेखन (S.P.) आणि भाषा वापर (L.U.), येथे, V.R. + N.A. ची व्याख्या सामान्य शैक्षणिक योग्यतेचे मोजमाप म्हणून केली जाते. DAT वरील सबस्कोअर व्यक्तीच्या विविध क्षमतांचा अंदाज लावतात.

उपयोग

- हे शिक्षकांना वर्गात किंवा एखाद्या व्यक्तीसाठी वापरल्या जाणाऱ्या उपदेशात्मक साहित्याचा निर्णय घेण्यास मदत करते.
- याचा उपयोग भविष्यातील अभ्यास किंवा करिअरच्या क्षेत्रांचा अंदाज लावण्यासाठी केला जाऊ शकतो.
- हे व्यावसायिक क्षेत्रात वापरले जाऊ शकते. शैक्षणिक, वैयक्तिक मार्गदर्शन.
- नोकरीसाठी एखाद्या व्यक्तीची निवड करण्यासाठी देखील याचा वापर केला जाऊ शकतो.

मर्यादा

- बालपणात बुद्धिमत्तेचे मानक फारसे स्थिर नसतात.
- चाचणीचे व्यवस्थापन करण्यासाठी विशेष प्रशिक्षण आवश्यक आहे.

१.४.२ अभियोग्यता चाचणी

अभियोग्यता चाचण्या I.Q पेक्षा वेगळ्या असतात. चाचण्या कारण ते क्षमता तपासत असले तरी ते विशिष्ट क्षेत्रात विशिष्ट क्षमतांची चाचणी घेत आहेत. सायकोमेट्रिक सक्सेस नुसार, ५,००० पेक्षा जास्त विविध अभियोग्यता चाचण्या बाजारात आहेत. काही केवळ एका विशिष्ट कौशल्य संचाची चाचणी घेतात आणि काही विविध प्रकारची चाचणी घेतात. अभियोग्यता चाचण्या संख्या, शाब्दिक सामर्थ्य, यांत्रिकी आणि इतर क्षेत्रातील सामर्थ्य शोधतात. या चाचण्या बऱ्याच वेळा वेळेवर केल्या जातात आणि नोकरी प्लेसमेंट किंवा कॉलेज प्रवेशासारख्या विशिष्ट हेतूसाठी वापरल्या जातात. SAT आणि ACT या पात्रता चाचण्या मानल्या जातात.

योग्यता ही एक नैसर्गिक प्रवृत्ती, अद्वितीय क्षमता, क्षमता किंवा क्षमतांचा समूह आहे. बहुतेकदा या नैसर्गिक क्षमतांकडे एखाद्या व्यक्तीची शिकण्याची तयारी किंवा विशिष्ट करिअरसाठी त्यांची योग्यता यांच्या संबंधात पाहिले जाते.

उदाहरणार्थ, एक यशस्वी वास्तुविशारद होण्यासाठी, एखाद्या व्यक्तीकडे निरीक्षणाची तीव्र भावना, सौंदर्यविषयक दृश्य स्मरणशक्ती, अमूर्त तर्क आणि मुक्तहस्ते रेखाटण्याची क्षमता यासारख्या क्षमतांचा समूह असणे आवश्यक आहे. म्हणून, योग्यता ही एक वैशिष्ट्य म्हणून परिभाषित केली जाऊ शकते जी एखाद्या क्षेत्रामध्ये कार्यप्रदर्शन करण्याची किंवा दिलेल्या क्षेत्रातील कामगिरीसाठी आवश्यक असलेले शिकण्याची क्षमता दर्शवते. हे एक अंतर्भूत किंवा मूळ क्षमता गृहीत धरते जी शिकून किंवा इतर अनुभवांद्वारे जास्तीत जास्त विकसित केली जाऊ शकते. तथापि, शिकूनही ते एका विशिष्ट बिंदूच्या पलीकडे वाढवता येत नाही. ही संकल्पना वादातीत असली तरी, अभियोग्यता चाचणी विकसित करण्याचा आधार म्हणून ती येथे नमूद केली आहे. सिद्धांतानुसार, अभियोग्यता चाचणी दिलेल्या क्रियाकलापामध्ये साध्य करण्यासाठी किंवा त्या क्रियाकलापामध्ये साध्य करण्यासाठी शिकण्याची क्षमता मोजते.

योग्यता चाचण्या संभाव्यतः सल्लागार आणि इतरांद्वारे वापरल्या जाऊ शकतात कारण

- ते संभाव्य क्षमता ओळखू शकतात ज्यांची व्यक्तीला जाणीव नसते;
- ते एखाद्या व्यक्तीच्या अद्वितीय किंवा संभाव्य क्षमतेच्या विकासास प्रोत्साहन देऊ शकतात.
- एखाद्या व्यक्तीला शैक्षणिक आणि करिअरचे निर्णय घेण्यासाठी किंवा स्पर्धात्मक पर्यायांमधील इतर पर्यायांमध्ये मदत करण्यासाठी ते माहिती देऊ शकतात;
- एखाद्या व्यक्तीला अपेक्षित असलेल्या शैक्षणिक किंवा व्यावसायिक यशाच्या पातळीचा अंदाज लावण्यात ते मदत म्हणून काम करू शकतात; आणि
- विकासासाठी आणि इतर शैक्षणिक हेतूसाठी समान योग्यता असलेल्या व्यक्तींचे गट करण्यात ते उपयुक्त ठरू शकतात.

अभियोग्यता चाचण्यांचे प्रकार

अभियोग्यता चाचण्यांचे विविध प्रकार आहेत. त्यापैकी काही एकल अभियोग्यता चाचण्या आहेत जसे की यांत्रिक अभियोग्यता, कारकुनी अभियोग्यता, शिकवण्याची योग्यता, संगीत अभिरुची इ. चाचण्या. मेकॅनिक, लिपिक, शिक्षक, संगीतकार इत्यादीसारख्या व्यवसायात कामगिरी करण्यासाठी संबंधित क्षमतांचा समूह समाविष्ट असलेल्या अशा चाचण्या आवश्यक असतात. अभियोग्यता चाचणीचा आणखी एक प्रकार म्हणजे कार्य नमुना अभियोग्यता चाचणी. एखाद्या व्यक्तीने नोकरीवर अस्तित्वात असलेल्या परिस्थितींमध्ये दिलेल्या कामाचा सर्व किंवा काही भाग करणे आवश्यक आहे. ऑटोमोबाईल मेकॅनिकच्या कामासाठी कामाच्या नमुना चाचणीचे उदाहरण म्हणजे दोषपूर्ण कार्बोरेटर दुरुस्त करणे. याशिवाय, डिफरेंशियल चाचण्या बॅटरी देखील आहेत.

सामान्यतः ओळखली जाणारी भिन्न अभियोग्यता चाचणी (DAT). Bennett, Seashore and Wesman's (१९८४) बॅटरीमध्ये मौखिक तर्क, संख्यात्मक तर्क, अमूर्त तर्क, अवकाशीय तर्क, कारकुनी गती आणि अचूकता, यांत्रिक तर्क, भाषेचा वापर, शब्दलेखन आणि व्याकरण व्यवसाय या आठ उपचाचण्यांचा समावेश आहे. अशा चाचणी बॅटरी विद्यार्थ्यांच्या विशिष्ट क्षमतेच्या सापेक्ष चित्राविषयी सर्वसमावेशक माहिती देऊ शकतात.

एकूण बॅटरीचे व्यवस्थापन वेळेच्या दृष्टीने महाग ठरू शकते, परंतु एखादी व्यक्ती निवडकपणे विशिष्ट उपचाचण्या वापरू शकते. उदाहरणार्थ, अभियांत्रिकीमध्ये जाण्यासाठी त्याच्याकडे आवश्यक योग्यता आहे की नाही हे शोधण्याचा प्रयत्न करणाऱ्या विद्यार्थ्याला कारकुनी गती, भाषा वापर, किंवा व्याकरणात्मक किंवा मौखिक तर्क चाचणी यासारख्या चाचण्या देण्याची आवश्यकता नसू शकते परंतु संख्यात्मक अमूर्त अवकाशीय परीक्षा घेणे आवश्यक असू शकते. तर्क चाचण्या. शालेय स्तरावर योग्यतेचे मूल्यांकन करण्यासाठी उपलब्ध असलेल्या चाचण्यांच्या बहुतांश बॅटरीज नोकरीच्या योग्यतेचे थेट मूल्यमापन करण्याऐवजी वेगवेगळ्या व्यवसायांमध्ये यश मिळवण्यासाठी आवश्यक असलेल्या अंतर्निहित क्षमतांचा समावेश असलेल्या चाचणी बॅटरीच्या स्वरूपात असतात.

अभियोग्यता चाचणी डेटा वापरताना खबरदारी:

- समुपदेशकांनी विद्यार्थ्यांच्या/क्लायंटच्या गरजा लक्षात घेऊन योग्यता चाचण्या निवडणे आणि वापरणे आवश्यक आहे. अभियोग्यता चाचणी डेटा वापरणे आवश्यक असल्यास, तो विद्यार्थ्यांना विविध व्यावसायिक शक्यतांमध्ये मार्गदर्शन करण्यासाठी मागील उपलब्धी डेटा, सध्याच्या आवडी, फुरसतीच्या वेळेतील क्रियाकलाप आणि कामाच्या सवयी इत्यादींसह वापरला जावा.
- अभियोग्यता चाचणी व्यक्तीच्या विशिष्ट क्षमतांचे नमुने देते आणि ते आता काय करू शकतात आणि ते पुढे किती चांगले करता येईल हे शोधण्यात मदत करते. सध्याच्या कामगिरीवर आधारित, त्यांच्या भविष्यातील कामगिरीचा अंदाज केवळ संभाव्यतेच्या संदर्भात काढला जातो.
- हे देखील लक्षात ठेवले जाऊ शकते की अभियोग्यता चाचण्यांचे स्कोअर केवळ लीड्स किंवा सूचना किंवा करिअर नियोजनात मदत देतात आणि योग्य अभ्यासक्रम, अभ्यास आणि व्यवसायांशी आपोआप जुळत नाहीत. ही इच्छा आणि

कठोर परिश्रम यांसारखे घटक आहेत जे एखाद्याच्या करिअरमध्ये यशस्वी होण्यास हातभार लावतात जे योग्यता चाचण्यांद्वारे मोजले जात नाहीत.

अभिवृत्ती चाचणी

वृत्ती म्हणजे आपल्याला विविध गोष्टी किती आवडतात किंवा नाहीत याची अभिव्यक्ती असते. आपल्याला हव्या असलेल्या एखाद्या गोष्टीशी आपण संपर्क साधतो आणि त्याच्याशी निगडीत राहण्याचा प्रयत्न करतो; आम्हाला आवडत नसलेल्या गोष्टी आम्ही टाळतो, किंवा नाकारतो. वृत्ती, विविध वस्तू, घटना, व्यक्ती आणि परिस्थितींबद्दलचे आपले मूल्यमापन आणि कार्यप्रदर्शन दर्शवते. वृत्तींचे परिभाषित वैशिष्ट्य म्हणजे ते आवडी-नापसंत, विरोधी-विरोधी, अनुकूल-नापसंती किंवा सकारात्मक-नकारात्मक मूल्यमापन व्यक्त करतात. वृत्ती या शब्दाला मूल्यमापनासाठी प्रतिबंधित करून आम्ही विश्वास किंवा मतांपासून दृष्टिकोन वेगळे करतो. वृत्तीमध्ये व्यक्तिमत्त्वाच्या काही पैलूंचा समावेश असतो जसे की स्वारस्ये, प्रशंसा आणि सामाजिक आचरण. वृत्ती शिकल्या जातात. ते आत्मसात केले जातात. त्यांची वैशिष्ट्ये आहेत जसे की दिशा, तीव्रता इ. पुढील भागात, वृत्तीची चाचणी कशी केली जाते हे आपण जाणून घेऊ.

अभिवृत्ती स्केलचे प्रकार

मनोवृत्तीची चाचणी घेणे आवश्यक आहे कारण आपले सामाजिक जीवन काही इष्ट वृत्तींवर अवलंबून असते. विशिष्ट व्यवसायातील यश देखील काही मनोवृत्तींवर अवलंबून असते. विविध तंत्रांद्वारे मनोवृत्ती तपासली जाऊ शकते. विविध स्केलिंग तंत्रांमुळे विविध प्रकारचे मनोवृत्ती स्केल विकसित झाले आहेत जे वृत्तीचे जलद आणि सोयीस्कर माप प्रदान करतात. तथापि, वृत्ती किंवा मत संशोधनात 'समान दिसणाऱ्या मध्यांतरांची पद्धत' आणि 'सम्मेटिड रेटिंगची पद्धत' मोठ्या प्रमाणावर वापरली गेली आहे.

या स्केलिंग तंत्रांचा वापर करून विकसित केलेल्या मनोवृत्तीच्या स्केलमध्ये अनेक काळजीपूर्वक संपादित केलेल्या आणि निवडलेल्या गोष्टी असतात ज्यांना स्टेटमेंट म्हणतात. 'समान-दिसणाऱ्या अंतराल'ची पद्धत सुरुवातीला "थुरस्टोन आणि चावे" यांनी विकसित केली होती. या पद्धतीद्वारे प्राप्त केलेल्या व्यक्तीच्या मनोवृत्ती स्कोअरमध्ये विक्री बनवलेल्या विधानांच्या मानसशास्त्रीय सातत्यांचे अचूक स्पष्टीकरण असते.

जर हा गुणांक मानसशास्त्रीय सातत्याच्या मध्यम श्रेणीमध्ये आला तर, व्यक्तीच्या वृत्तीचे वर्णन "तटस्थ" म्हणून केले जाते. जर ते सातत्याच्या अनुकूल टोकाकडे पडले तर त्याचे वर्णन "अनुकूल" असे केले जाते आणि जर ते प्रतिकूल टोकाकडे कमी झाले तर त्याचे वर्णन "प्रतिकूल" असे केले जाते. लिक्टर्ने विकसित केलेल्या सममित रेटिंग्सच्या "पद्धती" मध्ये, पूर्णपणे सहमत (S.A.), सहमत (A), अनिश्चित (U), असहमत (५, ४, ३, २ आणि १) ची अनियंत्रित वजने नियुक्त करून प्रकार विच्छेद मिळवला जातो. D) आणि दृष्टिकोनाच्या बाजूने असलेल्या विधानांसाठी पूर्णपणे असहमत (S.D.). दुसरीकडे, १, २, ३, ४, आणि ५ चे गुणांक भर या दृष्टिकोनाला विरोध करणाऱ्या विधानांच्या वैयक्तिक प्रतिसादांसाठी वापरले जातात. एखाद्या विशिष्ट वृत्तीच्या स्केलवर एखाद्या व्यक्तीचा गुणांक हा त्याच्या सर्व आयटमवरील श्रेणीची बेरीज आहे.

वरील दोन स्केल व्यतिरिक्त, आणखी काही तंत्रे आहेत, जसे की त्रुटी निवड तंत्र , मुक्त प्रतिसाद तंत्र , जोडी तुलना ,मत एकत्रीकरण किंवा सेव्हिंग , नोंद वही , आत्मचरित्र इत्यादी, अभि वृत्ती चाचणीसाठी वापरल्या जातात.

उपयोग

अभिवृत्ती स्केल कोणत्याही घोषणा, व्यक्ती, संस्था, धर्म, राजकीय पक्ष इत्यादीशी संबंधित सकारात्मक किंवा नकारात्मक भावनांचे प्रमाण मोजतात. अर्थपूर्ण आणि महत्त्वपूर्ण निर्णय घेण्यासाठी जनमत सर्वेक्षणांमध्ये वृत्ती स्केल देखील वापरला जातो. उदाहरणार्थ, शिक्षणतज्ज्ञ, लोकांना शैक्षणिक समस्यांबद्दल कसे वाटते हे शोधण्यासाठी मत सर्वेक्षण करतात.

तुमची प्रगती तपासा

१. अभियोग्यता चाचणीवर एक छोटी टीप लिहा
२. वृत्ती चाचणीची चर्चा करा

१.५ स्वारस्य चाचणी, यश चाचणी आणि व्यक्तिमत्व चाचणी

१.५.१ स्वारस्य चाचणी

स्वारस्य मूल्यमापन सहसा तुम्हाला काय आवडते आणि काय करायला आवडत नाही याबद्दल प्रश्न विचारतात. मग ते तुमच्या आवडीनिवडी आणि व्यवसायाशी जुळतात. जेव्हा तुम्ही तुमच्या एकूण आवडीशी जुळणारे करिअर निवडता, तेव्हा तुम्हाला तुमच्या नोकरीचा आनंद घेण्याची अधिक शक्यता असते. तुम्ही कोण आहात आणि तुम्हाला काय अनुकूल आहे याबद्दल तुमची आवड तुम्हाला अधिक सांगू शकते. ते योग्य करिअर निवड करण्यासाठी आवश्यक माहिती देतात. साहजिकच, तुमची स्वारस्ये तुम्हाला काय आवडतात आणि कोणते व्यवसाय तुम्हाला आवडतात हे सूचित करतात. जर तुम्ही निवडलेला व्यवसाय या आवडींशी जोडला गेला तर तुम्हाला तुमच्या कामात अधिक आनंद मिळेल.

स्वारस्य चाचण्या तुम्हाला तुमची स्वारस्ये परिभाषित करण्यात आणि तुम्हाला सर्वात जास्त काय आवडते हे निर्धारित करण्यात मदत करतात. करिअरची निवड करताना हे तुम्हाला मदत करू शकते.

बहुतेक स्वारस्य चाचण्या तुम्हाला दोन कृती सूची देतात. त्यानंतर तुम्ही सूचित कराल की यापैकी कोणते कृती तुम्हाला सर्वात जास्त आकर्षित करतात. तुमच्या सर्वात महत्वाच्या स्वारस्यांसह परिणाम नोंदवला जातो. काहीवेळा विधाने दिली जातात, ज्यासाठी तुमचा अर्थ असा आहे की ते तुम्हाला लागू होतात की नाही.

उपयोग:

- हे विद्यार्थ्यांच्या क्रियाकलाप, विषय इत्यादींबद्दलच्या आवडीची कल्पना देते जे निर्णय घेण्यास मदत करणारे शिक्षक आहेत.
- हे व्यक्तींना कृती करण्यास प्रवृत्त करते
- हे समुपदेशकासाठी मौल्यवान माहिती प्रदान करते

- हे स्वतःच्या अवास्तव अपेक्षा असलेल्या विद्यार्थ्यांना मार्गदर्शन करण्यात मदत करते.
- हे व्यवसायासाठी चांगले निर्णय घेण्यास मदत करते.

मर्यादा:

- एखादी व्यक्ती कायमस्वरूपी स्वारस्यवरील स्कोअरवर अवलंबून राहू शकत नाही कारण प्राधान्ये आणि आवडी बदलू शकतात. स्वारस्य ची तीव्रता बदलते.
- विचारलेल्या प्रश्नांच्या अस्पष्टतेमुळे स्वारस्य यादी प्रभावित होऊ शकते.
- नोकरीतील यश, नोकरीतील समाधान, व्यक्तिमत्व, समायोजन आणि शैक्षणिक यशाचा अंदाज लावण्यासाठी स्वारस्य यादी फारशी समाधानकारक नाही.

१.५.२ यश चाचणी

एखाद्या व्यक्तीच्या फायद्यासाठी मार्गदर्शन कार्यक्रमासाठी एक उपलब्धि चाचणी हे बहुधा मूल्यांकनाचे महत्त्वपूर्ण क्षेत्र आहे. शैक्षणिक प्राप्तीचे मूल्यांकन करण्यासाठी आणि परीक्षेत समाविष्ट असलेल्या विषयाच्या संबंधित क्षेत्रातील व्यक्तीसाठी यश चाचणीवरील गुण हे उत्कृष्ट माध्यम आहेत. त्यात एक व्यक्ती किती लवकर, किती अचूकपणे आणि कोणत्या स्तरावर सिद्धी दर्शवण्यासाठी घेतलेली कार्ये पार पाडू शकते हे निश्चित करणे समाविष्ट आहे.

यश चाचणी उपाय प्रवीणता, प्रभुत्व आणि ज्ञानाच्या सामान्य आणि विशिष्ट क्षेत्रांची समज दर्शवतात. यश चाचण्या एखाद्या व्यक्तीने काय आणि कसे शिकले आहे, उदा., त्याचे वर्तमान कार्यप्रदर्शन मानक मोजण्याचा प्रयत्न करतात. यशाच्या चाचण्यांचे स्कोअर विविध विषयांमध्ये संपूर्ण किंवा वैयक्तिकरित्या वैयक्तिक शिकणाऱ्याची शैक्षणिक स्थिती दर्शवतात.

यश टेस्टचे प्रकार

फॉर्म, उद्देश, वेळ, पद्धत आणि विषय क्षेत्रावर आधारित उपलब्धी चाचण्यांचे वर्गीकरण केले जाऊ शकते. यश चाचण्या तोंडी, लेखी आणि प्रात्यक्षिक चाचण्यांसारख्या वेगवेगळ्या स्वरूपाच्या असू शकतात. यश चाचणीचे आयटम निबंध प्रकारचे प्रश्न किंवा लहान उत्तरे प्रश्न किंवा वस्तुनिष्ठ प्रकारचे प्रश्न किंवा या सर्व प्रकारांचे संयोजन असू शकतात.

त्यांच्या उद्देशानुसार यश चाचण्या वेगवेगळ्या प्रकारच्या असू शकतात. त्या निदान चाचण्या, रोगनिदानविषयक चाचण्या, अचूकता चाचण्या, पॉवर चाचण्या, स्प्लिट चाचण्या इत्यादी आहेत. उपलब्धी चाचण्या वेगवेगळ्या कालावधीत दिल्या जाऊ शकतात. जेव्हा ती वेळ किंवा कालावधी घटकावर आधारित असते, तेव्हा चाचणी ही एक सारांश चाचणी, दैनिक चाचणी, साप्ताहिक चाचणी, पाक्षिक चाचणी, मासिक चाचणी, त्रैमासिक चाचणी, सहामाही चाचणी, वार्षिक चाचणी किंवा अभ्यासाच्या शेवटी अंतिम परीक्षा असते. शैक्षणिक वर्षातील.

सामग्री किंवा विषयाच्या आधारे, उपलब्धि चाचण्यांचे वर्गीकरण भाषा चाचण्या, वाचन चाचण्या, शुद्धलेखन चाचण्या, इतिहास चाचण्या, भूगोल चाचण्या, गणिताच्या चाचण्या, विज्ञान चाचण्या इत्यादी म्हणून केले जाते. व्यापकपणे सांगायचे तर, या सर्व उपलब्धी चाचण्या गुणवत्तेच्या आधारावर दोनमध्ये विभागल्या जाऊ शकतात. प्रमाणित चाचण्या

आणि शिक्षक-निर्मित चाचण्या आहेत. येथे आपण साध्य चाचणीच्या वस्तुनिष्ठ प्रकारावर चर्चा करूया.

पारंपारिक परीक्षा पद्धती किंवा निबंध प्रकाराची परीक्षा मोठ्या प्रमाणावर वापरली जात आहेत . तीव्र ताकद किंवा दबावामुळे विद्यार्थी ते नाकारतात. मुलांच्या शारीरिक आणि मानसिक आरोग्यावर त्याचा घातक परिणाम होत असल्याने पालक त्यावर टीका करतात.

त्याचा शालेय कामकाजावर वाईट परिणाम होत असल्याने शिक्षक तक्रार करतात. व्यावहारिक मानसशास्त्रज्ञ त्याच्या अविश्वसनीयतेमुळे आणि अवैधतेमुळे याबद्दल वाईट बोलतात आणि शैक्षणिक सिद्धांतवादी त्यावर हल्ला करतात कारण त्यात ध्येय आणि उद्दिष्टात निश्चितता नाही.

निबंध प्रकाराच्या परीक्षांमधील काही दोष दूर करण्यासाठी वस्तुनिष्ठ चाचण्या खूप उपयुक्त वाटतात. पारंपारिक प्रकारच्या चाचण्यांना पूरक ठरण्यासाठी आधुनिक शिक्षणतज्ज्ञ या प्रकारच्या चाचणीवर जास्त ताण देतात. अखिल भारतीय माध्यमिक शिक्षण परिषदेने "मूल्यांकन एकता" स्थापन केली आहे.

नवीन प्रकारच्या चाचण्या तयार करण्यासाठी गेल्या १० वर्षात अनेक कार्यशाळा आणि चर्चासत्रांचे आयोजन करण्यात आले आहे. मूल्यमापनातील तज्ञ डॉ ब्लूम ऑफ अमेरिका यांच्या सेवा काही काळासाठी चाचण्यांची अनोखी शैली लोकप्रिय करण्यासाठी सुरक्षित करण्यात आली आणि अनेक शिक्षकांना या चाचण्यांचा वापर करण्याचे प्रशिक्षण देण्यात आले.

प्रमाणित उपलब्धी चाचण्यांचे वर्गीकरण प्रमाणित उपलब्धी चाचण्यांचे वर्गीकरण i) प्रमाणित कामगिरी चाचण्या आणि ii) प्रमाणित निदान चाचण्यांमध्ये केले जाते. iii) निकष-संदर्भ प्रमाणित सिद्धी चाचणी. कामगिरी चाचण्या विद्यार्थ्यांचे एकाच विषयातील यश मोजतात. विद्यार्थ्यांच्या शिकण्याच्या अडचणी ओळखण्यासाठी निदान चाचण्या तयार केल्या जातात.

निकष-संदर्भित चाचण्या जाणूनबुजून तयार केल्या गेल्या आहेत आणि विशिष्ट कार्यप्रदर्शन मानकांच्या संदर्भात थेट अर्थ लावता येण्याजोग्या मोजमाप देण्यासाठी हेतूपूर्वक तयार केल्या गेल्या आहेत.

उपयोग

- हे शिकण्याच्या प्रमाणात आणि शिकण्याच्या दराबद्दल माहिती प्रदान करण्यात मदत करते.
- हे वर्गातील व्यक्तीची सापेक्ष कामगिरी देते.
- हे विविध विषयांमधील विद्यार्थ्यांची ताकद आणि कमकुवतता ओळखण्यास मदत करते.

मर्यादा

- शिक्षकांनी केलेल्या सिद्धी चाचण्या योग्य माहिती प्रदान करण्यात अक्षम आहेत.
- प्रेरणा, थकवा आणि मूड यांसारखे इतर घटक यशावर परिणाम करू शकतात.
- ते नोकरीतील यश आणि नोकरीतील समाधानाचा अंदाज बांधण्यात फारसा विश्वासाई नसतात.

- ते केवळ संज्ञानात्मक विकासाचे चित्र देतात. हे भावनिक भाग आणि इतर व्यक्तिमत्व वैशिष्ट्यांबद्दल कोणतीही कल्पना देत नाही.

१.५.३ व्यक्तिमत्व चाचणी

व्यक्तिमत्त्वाची व्याख्या एखाद्या व्यक्तीच्या वैशिष्ट्यांचा अद्वितीय नमुना म्हणून केली जाऊ शकते, अशी रचना जी त्याला एक व्यक्ती म्हणून वेगळे करते आणि त्याच्या वातावरणाशी संवाद साधण्याच्या त्याच्या अद्वितीय आणि तुलनेने सुसंगत पद्धतीनुसार असते. व्यक्तिमत्त्वाचा अभ्यास आणि समजून घेण्यासाठी वापरलेली साधने खालीलप्रमाणे आहेत.

- संरचित स्व- लिखित यादी
- समस्या तपास यादी
- सामान्य समायोजन यादी
- आत्मचरित्र
- समाजमितीय समवयस्क धारणा
- संचयी नोंदी
- प्रक्षेपित चाचण्या

१.६ सारांश

या युनिटमध्ये, आम्ही एखाद्या व्यक्तीची बुद्धिमत्ता, स्वारस्य, कर्तृत्व, योग्यता, दृष्टीकोन आणि व्यक्तिमत्व जाणून घेण्यासाठी चाचणी उपकरणांचा अभ्यास केला आहे, जे माहितीवर आधारित व्यक्तीला मार्गदर्शन करण्यात तुम्हाला उपयुक्त ठरते.

१.७ प्रश्न

१. कोणत्याही दोन-चाचणी उपकरणाचे उपयोग उदाहरणासह मार्गदर्शनात लिहा.
२. अ) यश चाचणीचे प्रकार ब) स्वारस्य चाचणीचे प्रकार यावर लहान नोट्स लिहा
३. मानसशास्त्रीय चाचणीच्या गरजेवर चर्चा करा.
४. अभियोग्यता चाचणी आणि वृत्ती चाचणी यामध्ये फरक करा.
५. मानसशास्त्रीय चाचणीबद्दल तपशीलवार चर्चा करा.

१.८ संदर्भ

- Bhatnagar, A. and Gupta, N.: Guidance and Counselling Vol. I – A Theoretical Perspective. New Delhi: Vikas Publishing House, 1999.
- Crow, L. and Crow, A.: Introduction to Guidance. New Delhi: Eurasia, 1962.
- Geldard, K. and Geldard, D.: Counselling Children: A Practical Introduction, New Delhi: Sage Publications, 1997.

- Gibson, R.L. and Mitchell, M.H.: Introduction to Counselling and Guidance, New Jersey: Merrill Prentice Hall, 1995.
- Gupta, Manju: Effective Guidance and Counselling Modern Methods and Techniques. Jaipur: Mangal Deep Publication, 2003
- Jaiswal, S.R.: Guidance and Counselling. Lucknow: Lucknow Prakashan, 1985 • Kochhar, S.K.: Guidance in Indian Education. New Delhi: Sterling Publishers, 1984. • Koshy, Johns: Guidance and Counselling. New Delhi: Dominant Publisher, 2004. • Mittal, M.L.: Kariyar Nirdeshan Avam Rojgar Suchana. Meerut: International Publication House, 2004. • Myers, G.E.: Principles and Techniques of Vocational Guidance. London: McGraw Hill Book Company, 1941.
- Pal, H.R. & Sharma, M.: Education of Gifted. New Delhi: Kshipra Publication, 2007.
- Pal, H.R. and Pal, A.: Education of Learning Disabled. New Delhi: Kshipra Publication, 2007.
- Rao, S. Narayana: Counselling and Guidance and Elementary School. New Delhi: Anmol Prakashan, 2002.
- Sharma, R.A.: Fundamentals of Guidance and Counselling. Meerut: R. Lall Book Depot, 2001.
- Sharma, Tarachand: Modern Methods of Guidance and Counselling. New Delhi: Swarup & Sons., 2002.
- Shrivastava, K.K.: Principles of Guidance and Counselling. New Delhi: Kaniska Publication, 2003.
- Singh, Raj: Educational and Vocational Guidance. New Delhi: Common Wealth Publishers, 1994.
- Taneja, V.R.: First Course in Guidance and Counselling. Chandigarh: Mohindra Capital, 1972.
- Vashist, S.R.: Vocational Guidance and Elementary School. New Delhi
- <https://johnparankimalil.wordpress.com/>
- Kochar S. K. (1985) Educational Guidance and Counselling.
- Dandekau W. N. (1976) Evaluation and measurement in Education.
- http://lib.oup.com.au/he/psychology/samples/shum_psychologicalassessment_sample.pdf

गैरचाचणी तंत्र - वापर व प्रक्रिया

घटक रचना

- २.१ उद्दिष्टे
- २.२ परिचय
- २.३ गैर-चाचणी तंत्र
- २.४ मुलाखत
- २.५ केस स्टडी
- २.६ संचयी रेकॉर्ड
- २.७ किस्सा नोंद
- २.८ डायरी रेकॉर्ड पद्धत
- २.९ विद्यार्थी पोर्टफोलिओ
- २.१० सारांश
- २.११ प्रश्न
- २.१२ संदर्भ

२.१ उद्दिष्टे

युनिटमधून गेल्यानंतर, विद्यार्थी सक्षम होतील:

- मुलाखतीचा अर्थ आणि मुलाखतीचे काही भाग सांगा
- विविध प्रकारच्या मुलाखतींवर चर्चा करा
- मुलाखतीचे टप्पे स्पष्ट करा
- मुलाखतीच्या फायद्यांवर चर्चा करा
- मुलाखतीच्या मर्यादांवर चर्चा करा
- विविध प्रकारचे निरीक्षण सांगा
- डायरीचे महत्त्व सांगा

केस स्टडीचा अर्थ स्पष्ट करा

- मार्गदर्शनात केस स्टडीचे महत्त्व वर्णन करा
- उपाख्यानात्मक रेकॉर्डच्या वापर आणि मर्यादांवर चर्चा करा
- विद्यार्थी पोर्टफोलिओची गरज समजून घ्या

२.२ परिचय

मुले जगामध्ये आनुवंशिकदृष्ट्या त्यांच्या वाढीसाठी, विकासासाठी आणि शिकण्याच्या सर्व मानवी क्षमतांनी संपन्न होतात. तुम्हाला, एक शिक्षक या नात्याने लहान मुलांशी संवाद साधणाऱ्या प्रौढांच्या संघाचा भाग बनण्याची आणि सावध आणि विचारपूर्वक मार्गदर्शन तंत्राद्वारे त्यांच्या मानवी क्षमतेच्या विकासाला चालना देण्याची रोमांचक संधी आहे. एखाद्या मुलाच्या नैसर्गिक देणगीसाठी समृद्ध वातावरण आणि विचारपूर्वक पालनपोषण आणि मार्गदर्शन आवश्यक आहे जर प्रत्येक मुलामध्ये मानवी क्षमता पूर्ण बहरात येण्यासाठी आणि मानवी जीवनाची गुणवत्ता सुधारण्यासाठी पूर्णपणे योगदान दिले. मानवी क्षमता विकसित करण्यासाठी शिक्षणतज्ज्ञांनी वापरलेल्या साधनांपैकी मार्गदर्शन हे एक साधन आहे. मुल एखाद्या शिक्षकाकडून केवळ एखाद्या विशिष्ट विषयावर प्रभुत्व मिळवत नाही तर योग्य मूल्ये, दृष्टीकोन आणि सवयी देखील विकसित करतो.

२.३ चाचणी नसलेली तंत्रे

निवडी आणि समायोजने आणि समस्या सोडवण्यासाठी एका व्यक्तीने दुसऱ्याला दिलेली मदत म्हणजे मार्गदर्शन. मार्गदर्शनाचा उद्देश प्राप्तकर्त्याला स्वातंत्र्य आणि स्वतःच्या स्वतःसाठी जबाबदार असण्याची क्षमता वाढण्यास मदत करणे आहे. ही एक सेवा आहे जी सार्वत्रिक आहे – ती शाळा किंवा कुटुंबापुरती मर्यादित नाही. हे जीवनाच्या सर्व क्षेत्रांमध्ये आढळते - घरात, व्यवसाय आणि उद्योगात, सरकारमध्ये, सामाजिक जीवनात, रुग्णालये आणि तुरुंगात; खरंच, जिथे जिथे मदतीची गरज आहे आणि जे मदत करतात तिथे ते उपस्थित आहे.

एखाद्या व्यक्तीबद्दल मूलभूत डेटा गोळा करण्यासाठी मार्गदर्शन कर्मचाऱ्यांकडून सामान्यतः जे तंत्र वापरले जाते ते एकतर प्रमाणित किंवा अप्रमाणित असतात. केस स्टडी, मुलाखत, रेटिंग स्केल, प्रश्नावली, निरीक्षण, समाजमिती, चरित्र, संचयी रेकॉर्ड आणि किस्सा नोंदी ही अप्रमाणित तंत्रे आहेत. प्रमाणित तंत्रे ही रुची, बुद्धिमत्ता, योग्यता आणि व्यक्तिमत्त्व गुण मोजण्याचे साधन आहेत. प्राथमिक डेटा मिळविण्यासाठी तंत्रांच्या दोन्ही श्रेणींचा वापर केला जातो. सर्व तंत्र उपयुक्त आहेत. मार्गदर्शन कर्मचाऱ्याने एकच विचार लक्षात ठेवला पाहिजे की वापरलेल्या तंत्रांनी विश्वसनीय आणि वस्तुनिष्ठ माहिती दिली पाहिजे. बुद्धिमत्ता, स्वारस्ये आणि योग्यता यांच्या प्रमाणित चाचण्या विश्वसनीय आणि वैध माहिती प्रदान करतात. ते पुन्हा वापरता येण्याजोगे, कमी वेळ घेणारे आहेत आणि सहज स्कोर करता येतात. मानवाच्या अभ्यासासाठी वापरलेली अ-प्रमाणित तंत्रे देखील उपयुक्त आहेत आणि कधीकधी प्रमाणित चाचण्यांद्वारे दिलेल्या माहितीपेक्षा अधिक उपयुक्त माहिती देतात.

उदाहरणार्थ, आत्मचरित्र जे एक मानक नसलेले तंत्र आहे ते एखाद्या व्यक्तीच्या भावनिक समस्या तसेच आशा आणि आकांक्षा यांचे संकेत आणि अंतर्दृष्टी प्रदान करते. त्याचप्रमाणे केस स्टडीमुळे समुपदेशकाला संपूर्ण व्यक्ती समजून घेण्यात मदत होते. तंत्राचा वापर, तथापि, मार्गदर्शन कर्मचाऱ्याला त्यातून काय बाहेर पडायचे आहे यावर अवलंबून असते.

मार्गदर्शनातील नॉन-चाचणी तंत्रे अशा तंत्रांचा संदर्भ देतात ज्यात चाचणीचा समावेश नाही. त्यामुळे अभियोग्यता चाचणी, यश चाचणी, स्वारस्य यादी आणि व्यक्तिमत्व चाचणी यासारख्या अनेक चाचण्यांचा भाग नाही. नॉन-टेस्टिंग तंत्रांना नॉन-स्टँडर्डाइज्ड टेक्निक असेही म्हणतात. शिवाय, समुपदेशकांद्वारे वैयक्तिक विश्लेषणासाठी या तंत्रांचा सामान्य वापर आहे. तसेच, या सेटिंगचे रोजगार विविध सेटिंग्जमध्ये आहेत.

मार्गदर्शनातील गैर-चाचणी तंत्रे डेटा गोळा करणे आणि अर्थ लावण्यासाठी एक व्यापक आणि अधिक व्यक्तिनिष्ठ दृष्टीकोन प्रदान करतात. शिवाय, नॉन-टेस्टिंग तंत्रांचे विविध प्रकार म्हणजे प्रश्नावली, निरीक्षण, आत्मचरित्र, किस्सा रेकॉर्ड, केस स्टडी, संचयी रेकॉर्ड, मुलाखती आणि चेकलिस्ट. तथापि, त्यापैकी सर्वात महत्वाचे केस स्टडी, मुलाखत आणि चेकलिस्ट आहेत.

तुमची प्रगती तपासा

१. चाचणी नसलेली तंत्रे काय आहेत?

२.४ मुलाखत

परिचय विद्यार्थ्यांची परीक्षांवरील उत्तरे नेहमीच त्यांची खरी समज दर्शवत नाहीत. काहीवेळा त्यांना त्यांची उत्तरे सूचित करण्यापेक्षा जास्त समजतात आणि काहीवेळा, त्यांनी योग्य शब्दांची पुनरावृत्ती करूनही, ते काय लिहितात ते त्यांना समजत नाही. मुलाखत त्यांना प्रत्यक्षात काय समजते ते तपासण्याच्या पद्धतीवर चर्चा करते.

अर्थ

समोरासमोर वैयक्तिक परिषद, ज्यामध्ये आवश्यक माहिती थेट एखाद्या व्यक्तीकडून प्राप्त केली जाते.

मुलाखत म्हणजे एका उद्देशाने केलेले संभाषण.

बिंगहॅम आणि मूर यांच्या मते, मुलाखतीतील समाधानाव्यतिरिक्त एका निश्चित उद्देशाकडे निर्देशित केलेले हे गंभीर संभाषण आहे. ज्या उद्देशासाठी मुलाखती आयोजित केल्या जातात ते प्रास्ताविक, तथ्य शोध, मूल्यमापनात्मक, माहितीपूर्ण आणि उपचारात्मक आहेत. आणखी एक वैशिष्ट्य म्हणजे मुलाखत घेणारा आणि मुलाखत घेणारा यांच्यातील संबंध. या प्रसंगाचा उपयोग मैत्रीपूर्ण अनौपचारिक संभाषणासाठी केला जावा, मुलाखत घेणाऱ्याला आत्मविश्वासाने आणि स्वातंत्र्याने अनुज्ञेय वातावरणात बोलण्याची परवानगी द्यावी.

मुलाखतीचे काही भाग

- संबंध विकसित करणे आणि हेतू स्पष्ट करणे
- डेटा गोळा करणे
- विविध प्रकारच्या मुलाखतींचा सारांश हा उद्देश लक्षात घेऊन भिन्न असतो.

जर एखाद्या पदासाठी उमेदवार निवडण्याचा हेतू असेल तर ती एक रोजगार मुलाखत आहे, परंतु हेतू काही तथ्ये गोळा करणे किंवा त्यांची पडताळणी करणे हा असेल तर त्याला तथ्य

शोध मुलाखत असे म्हटले जाईल. तर, मुलाखतीचे वर्गीकरण उद्देशाच्या आधारावर केले जाते. मुलाखतीचे वर्गीकरण मुलाखत घेणारा आणि मुलाखत घेणारा यांच्यातील नातेसंबंधाच्या आधारावर केले जाते. काहीवेळा तो मुलाखतीचा प्रकार ठरवतो.

मुलाखतीचे प्रकार:

१. रोजगार मुलाखत: सत्यशोधक मुलाखतीचा उद्देश तथ्ये आणि इतर स्रोतांकडून गोळा केलेल्या डेटाची पडताळणी करणे आहे.
२. फॅक्ट-फाईंडिंग इंटरव्यू: फॅक्ट-फाईंडिंग मुलाखतीचा उद्देश इतर स्रोतांकडून गोळा केलेल्या तथ्ये आणि डेटाची पडताळणी करणे आहे.
३. निदान मुलाखत: निदान मुलाखतीचा उद्देश उपाय आहे. मुलाखतकाराच्या समस्येचे निदान करण्यासाठी आणि लक्षणे शोधण्यासाठी मुलाखतकाराने केलेला प्रयत्न. मुलाखत घेणाऱ्याला समस्या सोडवण्यासाठी आवश्यक माहिती गोळा केली जाते.
४. समुपदेशन मुलाखत: समुपदेशन मुलाखतीचा उद्देश मुलाखतकाराला अंतर्दृष्टी, सूचना किंवा सल्ला देणे हा आहे. समुपदेशन सत्र माहिती गोळा करण्याच्या कामापासून सुरु होते आणि मार्गदर्शनाने पुढे जाते आणि शेवटी समस्येच्या मानसिक उपचाराने समाप्त होते.
५. गट वि. 'वैयक्तिक मुलाखती: जेव्हा एका गटात अनेक व्यक्तींच्या मुलाखती घेतल्या जातात तेव्हा अशा मुलाखतीला समूह मुलाखत असे म्हणतात, परंतु मुळात सर्व गट मुलाखती वैयक्तिक मुलाखती असतात कारण तो गट मुलाखत घेणारा नसतो. गट मुलाखतीमागील उद्देश माहिती गोळा करणे आणि गटाला भेडसावणाऱ्या सामान्य समस्यांचे ज्ञान घेणे हा आहे. वैयक्तिक मुलाखतीत व्यक्तीला येणाऱ्या समस्यांवर भर दिला जातो. कार्ल रॉजर्स वैयक्तिक मुलाखतीबद्दल भिन्न दृष्टिकोन ठेवतात. ते म्हणतात की वैयक्तिक मुलाखतीत ही समस्या केंद्रस्थानी असलेल्या व्यक्तीला भेडसावत नाही. लक्ष स्वतः व्यक्तीवर आहे. वैयक्तिक मुलाखतीचे उद्दिष्ट एक समस्या सोडवणे नाही, तर मुलाखत घेणाऱ्याला वाढण्यास मदत करणे हे आहे जेणेकरून तो वर्तमान आणि भविष्यात उद्भवू शकणाऱ्या समस्यांना चांगल्या प्रकारे एकत्रितपणे तोंड देऊ शकेल.
६. सत्तावादी वि. गैर-अधिकारवादी प्रकार: मुलाखतीच्या हुकूमशाही प्रकारात, क्लायंट आणि त्याच्या समस्या बुडल्या जातात आणि मुलाखत घेणारा त्याच्या उच्च स्थानामुळे मुलाखतीवर वर्चस्व गाजवतो. सत्तावादी नसलेले हुकूमशाही भूमिका नाकारतात. मुलाखत घेणारा तरीही मुलाखत घेणाऱ्याला अधिकाराचा माणूस मानू शकतो, पण मुलाखत घेणारा हुकूमशहा म्हणून काम करत नाही. तो क्लायंटच्या भावना स्वीकारतो आणि त्या नाकारत नाही. तो मुलाखतीदरम्यान विविध तंत्रांचा वापर करतो जसे की सूचना, मन वळवणे, सल्ला, आश्वासन, अर्थ लावणे आणि माहिती देणे.
७. निर्देश वि. नॉन-डिरेक्टिव्ह मुलाखती: डायरेक्टिव्ह मुलाखतीमध्ये मुलाखतकार मार्गदर्शन करतो, सल्ला, सूचना, मन वळवणे किंवा धमकीद्वारे मार्ग दाखवतो. परंतु नॉन-डिरेक्टिव्ह मुलाखतीत असे गृहीत धरले जाते की मुलाखत घेणाऱ्याची वाढ आणि विकास करण्याची क्षमता आहे. त्याला त्याच्या भावना आणि भावना व्यक्त

करण्याचे पूर्ण स्वातंत्र्य आहे. मुलाखत घेणारा ग्राहकाच्या भूतकाळाची चौकशी करण्याचा प्रयत्न करत नाही, कोणतीही सूचना देत नाही. तो पुन्हा शिक्षित करण्याचा किंवा हवामान बदलण्याचा प्रयत्न करत नाही.

८. संरचित वि. असंरचित मुलाखती: संरचित मुलाखतीत प्रश्नांचा निश्चित संच पूर्वनिर्धारित असतो. मुलाखतकार स्वतःला फक्त त्या मुद्द्यांपुरते मर्यादित ठेवतो ज्यावर तो मुलाखतीत चर्चा करण्याचा निर्णय घेतो. संरचित मुलाखतीत निश्चित प्रश्न विचारले जातात. असंरचित मुलाखतीत असे कोणतेही बंधन नसते. मुलाखतकार त्याच्या कल्पना व्यक्त करण्यास मोकळा आहे. ज्या विषयावर चर्चा करायची आहे ते आधीच ठरवले जात नाही. असंरचित मुलाखत काहीवेळा अशी माहिती प्रदान करते जी तिच्या वस्तुस्थितीवर क्षुल्लक वाटू शकते, परंतु जेव्हा आणि व्याख्या केली जाते तेव्हा अत्यंत उपयुक्त असते.

मुलाखतीची पद्धत:

विद्यार्थ्यांची समज तपासण्यासाठी मुलाखतीचा वापर करून मुलाखतीची उद्दिष्टे ओळखण्यासाठी अनेक पायऱ्यांचा समावेश होतो. मुलाखतीचे वेळापत्रक तयार करण्यास सुरुवात करण्यापूर्वी, मुलाखतकाराने मुलाखतीची उद्दिष्टे स्पष्ट करणे आवश्यक आहे. मुलाखतीचे वेळापत्रक विचारले जाणारे प्रश्नांचे मुलाखतीचे वेळापत्रक तयार करणे म्हणजे मुलाखतीसाठी दिशानिर्देशांचा एक संच आहे, ज्यामध्ये मुलाखतकार विचारू इच्छित प्रश्न, पाठपुरावा कसा करायचा याचे दिशानिर्देश आणि मुलाखतीदरम्यान मांडण्यात येणारी कार्ये यांचा समावेश होतो.

शेड्यूलमध्ये प्रश्नांचा किंवा कार्यांचा मुख्य संच समाविष्ट असावा जो प्रत्येक मुलाखतीला विचारला जाईल आणि संभाव्य फॉलो-अप प्रश्न किंवा कार्यांचा एक संच - ज्यांचा वापर मुलाखत घेणाऱ्याच्या प्रतिसादांच्या प्रारंभिक संचावर अवलंबून असेल. मुलाखतकार वेगवेगळ्या परिस्थितीत काय करेल याची योजना देखील शेड्यूलमध्ये समाविष्ट केली पाहिजे. मुलाखतीचे वेळापत्रक प्रायोगिक आणि सुधारित करणे ज्याप्रमाणे कोणत्याही मूल्यमापन साधनासाठी, मुलाखतीची उद्दिष्टे साध्य करण्यात त्या वैमानिकांच्या यशाच्या आधारे मुलाखतीचे वेळापत्रक प्रायोगिक आणि सुधारित करणे आवश्यक आहे.

पायलट मुलाखत घेतल्यानंतर, असे प्रश्न विचारा:

- प्रश्न हेतूप्रमाणे समजले गेले का?
- विद्यार्थ्यांच्या आकलनाबद्दल जाणून घेण्यासाठी प्रश्न पुरेसे उत्प्रेरक होते का?
- नियोजित पाठपुरावा प्रश्न उपयुक्त होते का?
- काही अतिरिक्त फॉलो-अप प्रश्न समाविष्ट केले पाहिजेत का?
- मुलाखतीच्या उद्देशासाठी प्रश्नांचा क्रम योग्य होता का? मुलाखतीची तयारी आणि आयोजन

मुलाखतीच्या प्रत्येक फेरीपूर्वी, मुलाखतीच्या वेळापत्रकाची एक प्रत, टेप्स, बॅटरी, प्रत्येक मुलाखतीसाठी एक एकोर्डियन पॉकेट फोल्डर, एक पेन, कोरा कागद, आलेख कागद, स्ट्रेटज, एक "मुलाखत बॉक्स" तयार करणे उपयुक्त आहे. आणि योग्य कॅल्क्युलेटर.

आवश्यक पुरवठा तयार आहे हे जाणून घेतल्याने मुलाखतीवर लक्ष केंद्रित करता येते. मुलाखतीचे आयोजन करणे जोपर्यंत चौकशीत मुलाखत घेणाऱ्याच्या समजुतीबद्दल अतिरिक्त माहिती निर्माण होत आहे असे दिसते, तोपर्यंत मुलाखत घेणाऱ्यांना प्रतिसादाची “योग्यता” विचारात न घेता, प्रत्येक उत्तरासाठी त्यांचे तर्क सामायिक करण्यास सांगा.

मुलाखतींनी या सुरुवातीच्या प्रश्नांना उत्तरे दिल्याने प्रत्येक समजलेल्या संधीवर, त्यांना त्यांच्या समजुतीबद्दल मोकळेपणाने आणि मोकळेपणाने बोलण्यास प्रोत्साहित करा. जेव्हा त्यांच्या उत्तरांमध्ये वैयक्तिक वाटणारी वाक्यरचना होती, तेव्हा त्याचा अर्थ समजून घ्या. जेव्हा त्यांनी त्यांच्या पाठ्यपुस्तकाच्या भाषेशी साधर्म्य असलेली विधाने केली तेव्हा त्यांना त्यांच्या कल्पना वेगळ्या पद्धतीने स्पष्ट करण्यास सांगा. जेव्हा त्यांनी सामान्यीकरण केले, तेव्हा त्यांना उदाहरणे द्यायला सांगा आणि त्यांना समजावून सांगा. यासारख्या मुलाखती प्रत्येक विद्यार्थ्याचे वैयक्तिक समज प्रकट होण्यासाठी डिझाइन केले होते.

मुलाखतींच्या निकालांचे विश्लेषण

जेव्हा शक्य असेल आणि वाजवी असेल तेव्हा, मुलाखत घेणाऱ्याच्या समजुतीबद्दल टेप्स काय सूचित करतात याची सखोल चर्चा करण्यास इच्छुक आणि सक्षम असलेल्या सहकाऱ्यासोबत मुलाखतीच्या टेप्स पाहणे उपयुक्त ठरेल.

फायदे:

१. हे मार्गदर्शनासाठी मोठ्या प्रमाणावर वापरले जाणारे तंत्र आहे कारण या तंत्राचा वापर करून वैयक्तिक डेटा अधिक सहजपणे संकलित केला जाऊ शकतो.
२. हे खूप लवचिक आहे. हे जवळजवळ सर्व परिस्थितींमध्ये आणि भिन्न पार्श्वभूमी असलेल्या सर्व लोकांसाठी उपयुक्त आहे.
३. हे विविध उद्देशांसाठी काम करते.
४. यात उत्तम उपचारात्मक मूल्य आहे. मुलाखत मुलाखत घेणारा आणि मुलाखत घेणारा यांच्यात समोरासमोरील संबंध प्रस्थापित करते. थेट संबंध क्लायंटला भेडसावणाऱ्या समस्येची उत्तम माहिती देते. मुलाखतकाराला क्लायंटचे ज्ञान मिळते ज्याचे उपचारात्मक महत्त्व आहे.
५. एखाद्या समस्येचे निदान करण्यासाठी मुलाखत उपयुक्त ठरते. क्लायंटला भेडसावणाऱ्या समस्येची कारणे उघड करण्यासाठी हे खूप उपयुक्त आहे. त्यामुळे काही मानसशास्त्रज्ञ मुलाखतींना निदान आणि उपायांसाठी अतिशय उपयुक्त तंत्र मानतात.
६. समोरासमोर संपर्क क्लायंटच्या व्यक्तिमत्त्वाबद्दल खूप उपयुक्त संकेत देतो. चेहऱ्यावरील हावभाव, हावभाव, मुद्रा अर्थ व्यक्त करतात आणि अप्रत्यक्षपणे भावना आणि वृत्ती प्रकट करतात.
७. मुलाखत क्लायंटसाठी देखील उपयुक्त आहे कारण ती त्याला समस्येबद्दल विचार करण्यास सक्षम करते. ही सर्वात उपयुक्त परिस्थिती आहे ज्यामध्ये क्लायंटला त्याच्या ‘स्व’ची चांगली समज मिळते; त्याची क्षमता, कौशल्ये, स्वारस्ये आणि कामाचे जग, त्याचे उद्घाटन आणि त्यांच्या गरजा.

८. मुलाखत क्लायंट आणि समुपदेशक यांना संभाषणाद्वारे कल्पना आणि वृत्तीची देवाणघेवाण करण्याचा पर्याय प्रदान करते

मर्यादा:

१. मुलाखत हे एक व्यक्तिनिष्ठ तंत्र आहे, यात क्लायंटबद्दलच्या डेटाच्या संकलनामध्ये वस्तुनिष्ठतेचा अभाव आहे. मुलाखतीद्वारे संकलित केलेल्या डेटाच्या त्याच्या स्पर्धीकरणामध्ये मुलाखतकाराचा पूर्वाग्रह आणि पूर्वग्रह प्रवेश करतात.
२. वैयक्तिक पूर्वाग्रह मुलाखत कमी विश्वासाह आणि वैध बनवते.
३. मुलाखतीच्या निकालांचा अर्थ लावणे खूप कठीण आहे.
४. मुलाखतीची उपयुक्तता मर्यादित आहे. मुलाखतीचे यश हे मुलाखत घेणाऱ्याचे व्यक्तिमत्त्व गुण, मुलाखतीची त्याची तयारी आणि त्याने मुलाखत घेण्याची पद्धत यावर अवलंबून असते. जर मुलाखतीत बोलण्याची मत्केदारी असेल किंवा क्लायंट काय म्हणतो ते संयमाने ऐकत नसेल. मुलाखत मूल्य गमावते.

तुमची प्रगती तपासा

१. मुलाखतीच्या प्रकारांवर चर्चा करा
२. मुलाखत पद्धतीचे फायदे आणि मर्यादा यावर एक टीप लिहा.

२.५ केस स्टडी

प्रत्येक व्यक्ती ही निसर्गाची अद्वितीय निर्मिती आहे. व्यक्तीच्या धारणा, आवडीनिवडी, वृत्ती, विश्वास इत्यादींमध्ये भिन्नता असते. अनेक वेळा, एखाद्या व्यक्तीला स्वतंत्रपणे मार्गदर्शन करणे अत्यावश्यक बनते आणि त्यासाठी व्यक्तीला संपूर्णपणे समजून घेणे आवश्यक आहे. एखाद्या व्यक्तीचा किंवा संस्थेचा संपूर्णपणे अभ्यास करण्यासाठी वापरली जाणारी पद्धत केस स्टडी आहे. केस स्टडीचे आवश्यक घटक आहेत:

- निदान
- उपचार
- फॉलो-अप केस पद्धत कशी लागू केली जाऊ शकते याचा अभ्यास करूया
 - लक्षणे:** एखाद्याने माहिती गोळा करणे आवश्यक आहे, जे सूचित करते की मूल ही समस्या आहे. यामध्ये कालक्रमानुसार वय, मिळालेले गुण, गैरवर्तनाची उदाहरणे, गैरहजेरी, सवयी इत्यादी माहितीचा समावेश आहे. माहितीची पडताळणी करणे अत्यंत आवश्यक आहे.
 - परीक्षा:** आरोग्य, शिक्षण, मानसशास्त्र, कुटुंबाची स्थापना याबद्दल अधिक माहिती गोळा करा.
 - c.** आरोग्य आणि शारीरिक इतिहास
 - d.** शाळेचा इतिहास
 - e.** कौटुंबिक इतिहास
 - f.** सामाजिक इतिहास आणि सामाजिक संपर्क.

गोळा केलेल्या माहितीच्या पडताळणीच्या आधारे समुपदेशक समस्येचे विश्लेषण आणि निदान करतो. मग समस्येच्या तीव्रतेवर उपचार ठरवले जातात. एखाद्या व्यक्तीमधील सुधारणांचा अभ्यास करण्यासाठी सतत पाठपुरावा केला जातो.

वापरते

- हे वैयक्तिक मार्गदर्शनात मदत करते.
- हे एखाद्या व्यक्तीबद्दल सखोल माहिती देते
- ते समस्येचे निदान करण्यासाठी पाठवले जाऊ शकते.
- माहितीचा उपयोग उपाय सुचवण्यासाठी केला जाऊ शकतो.

मर्यादा

- हे अत्यंत काळजीपूर्वक केले पाहिजे
- माहितीचा काळजीपूर्वक अर्थ लावला पाहिजे.
- माहिती पडताळणी अत्यंत आवश्यक आहे.

तुमची प्रगती तपासा

१. केस स्टडी पद्धती विस्तृत करा.

२.६ एकत्रित रेकॉर्ड

ही वैयक्तिक विद्यार्थ्यांच्या मूल्यांकनाशी संबंधित माहितीची नोंद आहे. विविध स्रोत, तंत्रे, चाचण्या, मुलाखती, निरीक्षणे, केस स्टडी आणि यासारख्या माध्यमातून वेळोवेळी मिळवलेली माहिती एकत्रित रेकॉर्ड कार्डवर सारांश स्वरूपात एकत्रित केली जाते, जेणेकरून विद्यार्थ्याला उपायासाठी सल्ला आवश्यक असेल तेव्हा त्याचा वापर करता येईल. काही शैक्षणिक किंवा व्यावसायिक समस्या. संचित रेकॉर्डची व्याख्या "विद्यार्थ्यांच्या मार्गदर्शनासाठी आवश्यक असलेली माहिती रेकॉर्ड करणे, भरण्याची आणि वापरण्याची पद्धत" अशी केली आहे. संचयी रेकॉर्ड कार्ड खालील मुद्यांवर माहिती पुरवते जसे की:

a वैयक्तिक:

- नाव,
- जन्मतारीख,
- जन्मस्थान,
- लिंग,
- रंग,
- निवासस्थान.

b मुख्यपृष्ठ:

- पालकांची नावे,
- पालकांचे व्यवसाय,
- पालक जिवंत किंवा मृत,

- आर्थिक स्थिती,
- मोठ्या किंवा लहान भावंडांची संख्या,
- घरी बोलली जाणारी भाषा.

c चाचणी गुण:

- सामान्य बुद्धिमत्ता,
- उपलब्धी,
- इतर चाचणी गुण, आणि
- व्यक्तिमत्व वैशिष्ट्ये

d. शाळेतील उपस्थिती:

- (i) प्रत्येक वर्षी उपस्थित किंवा अनुपस्थित दिवस,
- (ii) शाळांनी तारखांसह हजेरी लावली.

e. आरोग्य: शारीरिक अपंगत्वाची नोंद, लसीकरणाची नोंद, ग्रस्त आजार.

f विविध:

- व्यावसायिक योजना,
 - i) अभ्यासेतर क्रियाकलाप,
 - ii) अभ्यासादरम्यान रोजगार, आणि
 - iii) समुपदेशकाची नोंद. जर आपण संचयी रेकॉर्ड कार्डवर नोंदवलेल्या वस्तूंचे विश्लेषण केले, तर आम्हाला असे आढळून येते की केस स्टडीमध्ये नोंदवलेल्या गोष्टींचाच समावेश केला जातो.

चेकलिस्ट, प्रश्नावली, आत्मचरित्र यांसारख्या अप्रमाणित तंत्रांद्वारे गोळा केलेल्या डेटाला रेकॉर्ड कार्ड फाइलमध्ये स्थान मिळत नाही. हे लक्षात ठेवले पाहिजे की माहितीचे रेकॉर्डिंग आणि फाइल करणे हे माहिती वापरण्याइतके महत्वाचे नाही. संचयी नोंदीची गरज आणि महत्त्व विद्यार्थ्यांबद्दलच्या एकत्रित नोंदी शिक्षक, समुपदेशक आणि प्रशासकांना उपयुक्त माहिती देतात. मार्गदर्शनामध्ये एकत्रित नोंदींची आवश्यकता आणि महत्त्व खाली दिले आहे:

मार्गदर्शनात महत्त्व

- i) मार्गदर्शनाचे मूलभूत तत्त्व आणि गृहीतके वैयक्तिक फरक विचारात घेतात. प्रत्येक व्यक्ती इतरांपेक्षा काही मानसशास्त्रीय वर्ण, गुणवत्ते किंवा वैशिष्ट्यांमध्ये भिन्न असते. उदाहरणार्थ, कोणतीही दोन व्यक्ती एकसारखी नसतात. स्वारस्ये, अभिरुची आणि क्षमता यानुसार ते एकमेकांपासून भिन्न आहेत. एकत्रित नोंदी असे वैयक्तिक फरक प्रकट करतात आणि वैयक्तिक विद्यार्थ्यांना त्यांच्या विकासाच्या विविध टप्प्यांवर आवश्यक असलेल्या व्यावसायिक सहाय्याचे स्वरूप आणि रक्कम दर्शवतात.
- ii) एकत्रित नोंद हा वैयक्तिक विद्यार्थ्यांच्या शैक्षणिक विकासाचा कायमस्वरूपी इतिहास असतो. हे त्याची/तिची उपस्थिती, आरोग्य, उपलब्धी आणि शालेय जीवनातील इतर विविध पैलू दर्शवते. त्यामुळे वैयक्तिक विद्यार्थ्यांच्या भविष्यातील गरजांचे विश्लेषण करण्यासाठी हे उपयुक्त आहे आणि त्याच्या गरजांच्या आधारे योग्य शैक्षणिक आणि व्यावसायिक मार्गदर्शन दिले जाऊ शकते. उदाहरणार्थ, जर ते

विद्यार्थ्यांच्या शारीरिक विकासातील कमकुवतपणा दर्शवत असेल, तर त्या कमकुवतपणा दूर करण्यासाठी उपाय सुचवले जाऊ शकतात.

गैरचाचणी तंत्र -
वापर व प्रक्रिया

अध्यापनात महत्त्व

- वैयक्तिक विद्यार्थ्यांचे एकत्रित रेकॉर्ड दर्शवते की उपलब्धी त्याच्या/तिच्या मानसिक क्षमतेच्या प्रमाणात आहेत. जर विद्यार्थ्याला काही साध्य होत नसेल तर त्याने/तिने दोष दूर करण्यासाठी कोणती पावले उचलावीत याचे मार्गदर्शन केले जाऊ शकते.
- वेगवेगळ्या विद्यार्थ्यांच्या एकत्रित नोंदी शिक्षकांना शैक्षणिक योग्यता आणि मानसिक क्षमतांनुसार विद्यार्थ्यांचे वर्गीकरण करण्यात मदत करतात.
- वर्गातील वेगवेगळ्या विद्यार्थ्यांच्या एकत्रित नोंदी नवीन शिक्षकांना विद्यार्थ्यांच्या गरजा समजून घेण्यात मदत करतात.
- ते वर्तन समस्या किंवा शैक्षणिक समस्यांचे विश्लेषण करण्यासाठी निदान साधने आहेत. उदाहरणार्थ, शैक्षणिक कामगिरीत विद्यार्थी मागास का आहे? त्याचे/तिचे मागासलेपण दूर करण्यासाठी कोणती पावले उचलता येतील?
- एकत्रित नोंदी शिक्षकांना वैयक्तिक लक्ष देण्याची गरज असलेल्या विद्यार्थ्यांबद्दल सूचित करतात.
- एकत्रित नोंदी शिक्षकांना वैयक्तिक विद्यार्थ्यांबद्दल अहवाल लिहिण्यात आणि मुख्याध्यापकांना चारित्र्य प्रमाणपत्र सर्वात वस्तुनिष्ठपणे लिहिण्यात मदत करतात.
- शिक्षक विशेष मदतीची गरज असलेल्या मुलांना शोधून त्यानुसार शिकवू शकतात.
- केस स्टडी करण्यासाठी संचित रेकॉर्ड शिक्षकांसाठी खूप उपयुक्त आहे, कारण गोळा केलेल्या वस्तूंमध्ये काही समानता आहे.

प्रशासकांना महत्त्व

एकत्रित नोंदी बाल न्यायालयांना, विद्यार्थ्यांचे अपराधी वर्तन समजून घेण्यासाठी प्रोबेशन अधिकाऱ्यांना पुरेशी माहिती देतात. संचित रेकॉर्डची शिक्षक/समुपदेशकांना आवश्यकता असते त्याच कारणास्तव ज्या कारणास्तव संचयी रेकॉर्ड डॉक्टरांनी ठेवला आहे. प्रदीर्घ कालावधीत राखलेले रेकॉर्ड क्लायंटच्या वाढीची आणि बिघाडाची कथा सांगतात.

चांगल्या संचयी रेकॉर्डची खालील वैशिष्ट्ये आहेत:

१. गोळा केलेली माहिती पूर्ण, सर्वसमावेशक आणि पुरेशी असावी जेणेकरून वैध निष्कर्ष काढता येतील. प्रगती अहवालापेक्षा तो अधिक व्यापक असावा. रेकॉर्ड हा विद्यार्थ्यांच्या शैक्षणिक वाढीचा कायमस्वरूपी इतिहास असल्याने शिक्षक किंवा मार्गदर्शन कर्मचार्याला आवश्यक असलेली सर्व प्रकारची माहिती द्यायला हवी. उदाहरणार्थ, ते व्यावसायिक योजना, व्यावसायिक निवडी, व्यावसायिक मार्गदर्शनासाठी आवश्यक असलेल्या विद्यार्थ्यांची मालमत्ता आणि दायित्वे सूचित करतात.
२. नोंदवलेली माहिती खरी आणि वैध असावी. दुसऱ्या हाताने प्राप्त झालेल्या कोणत्याही माहितीची मर्यादित वैधता आणि विश्वासार्हता असू शकते. एकत्रित रेकॉर्डचे सर्वसमावेशक मॉडेल तयार करण्यापूर्वी, उदाहरणार्थ, नोकरीसाठी

मार्गदर्शनाची आवश्यकता असलेल्या हायस्कूलच्या विद्यार्थ्यांसाठी, अशा वेळापत्रकासाठी कोणत्या गोष्टींची आवश्यकता आहे हे ठरवले पाहिजे. मोजमापाच्या इतर साधनांप्रमाणे, संचयी रेकॉर्ड केवळ तेव्हाच वैध असू शकते जेव्हा ते मोजू इच्छिते ते मोजते.

३. विश्वासाह असण्याची माहिती अनेक शिक्षकांद्वारे संकलित करावी आणि नंतर संकलित करावी. संचित रेकॉर्डची विश्वासाहता विद्यार्थ्यांच्या वाढीच्या विविध पैलूंची माहिती कोणत्या सावधगिरीने गोळा केली जाते आणि एकत्र केली जाते यावर अवलंबून असते. अशी गोळा केलेली सर्व माहिती विद्यार्थ्यांशी वैयक्तिक संपर्कात आली पाहिजे, एका शिक्षकाने नाही तर विद्यार्थ्यांच्या जवळच्या संपर्कात आलेल्या अनेक शिक्षकांनी. दुसऱ्या हाताने मिळालेल्या माहितीची पडताळणी करावी.
४. संचित रेकॉर्डचे वेळोवेळी पुनर्मूल्यांकन केले जावे.
५. एकत्रित रेकॉर्ड वस्तुनिष्ठ आणि वैयक्तिक मते आणि पूर्वग्रहांपासून मुक्त असावे. डेटाच्या संकलनामध्ये पक्षपात, आवडी आणि नापसंती आल्यास, रेकॉर्ड अविश्वसनीय असेल.
६. ते वापरण्यायोग्य असावे. एकत्रित रेकॉर्ड कार्ड प्रकार, फोल्डर प्रकार किंवा पुस्तिका प्रकार असू शकतो. फोल्डर प्रकार संचयी रेकॉर्ड अधिक लोकप्रिय आहेत कारण ते विद्यार्थ्यांबद्दल सर्वसमावेशक माहिती समाविष्ट करण्यास परवानगी देतात

तुमची प्रगती तपासा

१. अध्यापन आणि प्रशासनामध्ये एकत्रित नोंदींचे महत्त्व चर्चा करा.

२.७ ANECDOTAL रेकॉर्ड

एखाद्या विद्यार्थ्याशी संबंधित काही घटनांबद्दल एक किस्सा नोंदीमध्ये लहान वर्णनात्मक खाती असतात. प्रत्येक खाते हा विद्यार्थ्यांच्या जीवनातील महत्त्वाच्या प्रसंगाचा अहवाल असतो. दिलेल्या विद्यार्थ्यांच्या संदर्भात निरीक्षकाने महत्त्वपूर्ण मानलेल्या घटनेचे हे एक साधे विधान आहे. असे अहवाल घटनास्थळी, काही घटनांचे वर्णन करताना नोंदवले जातात जेणेकरून त्यांना काही महत्त्व असावे, त्यांना एकत्रितपणे एक किस्सा रेकॉर्ड म्हणून ओळखले जाते. एखाद्या किस्सेची तुलना विद्यार्थ्यांच्या वर्तनाच्या एका वेगळ्या घटनेच्या स्नॅपशॉटशी केली जाऊ शकते, जे काही विशेष महत्त्व सूचित करते. ज्याप्रमाणे कॅमेरा एखाद्या विशिष्ट वेळी एखाद्या व्यक्तीची पोझ पकडतो, त्याचप्रमाणे किस्सेने पाळलेल्या वर्तनाचा नेमका अहवाल दिला पाहिजे.

जर आपण व्यक्तीचे वेगळेपण हे मार्गदर्शनाचे मूलभूत तत्त्व म्हणून स्वीकारले, तर हा शब्द स्नॅपशॉट मार्गदर्शनाच्या उद्देशाने आपल्यासाठी खूप महत्त्वाचा आहे. एखाद्या व्यक्तीचे वर्तन नेहमीच काही गरजेच्या प्रतिसादात असते. उदाहरणार्थ, आपुलकीची इच्छा किंवा त्याच्या/तिच्या सुरक्षिततेला धोका यामुळे तो/तिला काही विचित्र वागणूक दाखवू शकते. शिक्षकाने ते लगेच लक्षात घेतले पाहिजे, म्हणजे त्याच्याकडे/तिने शब्द स्नॅपशॉट असावा. शक्य तितक्या परिस्थितींमध्ये जेवढे शिक्षक वैयक्तिक विद्यार्थ्यांना भेटतात त्यांनी लिहिलेले असे शब्द स्नॅपशॉट, विद्यार्थ्यांच्या वर्तन पद्धतीचे किंवा त्याच्या/तिच्या व्यक्तिमत्त्वाचे खरे चित्र देतात. किस्सा नोंदी ठेवणे: एखाद्या प्रसंगात विद्यार्थ्यांच्या विशिष्ट

वर्तनाबद्दल शिक्षकाने केलेल्या निरीक्षणाचा परिणाम म्हणजे किस्सा नोंदी. विद्यार्थ्याला चांगल्या प्रकारे समजून घेण्यासाठी हे लिहून ठेवले आहे कारण ते लिहून न घेतल्यास शिक्षक घटना विसरू शकतात.

शिक्षक काय निरीक्षण करतो ते लिहून ठेवतो आणि कोणतीही टिप्पणी देत नाही. S/तो वर्तनाचे वर्णन करू शकतो आणि टिप्पणीद्वारे काहीतरी बोलू शकतो किंवा तो/तो वर्तनाचे वर्णन करू शकतो आणि संभाव्य उपचारात्मक उपाय सुचवू शकतो.

काय निरीक्षण करावे:

प्रत्येक शिक्षकाला त्याचे निरीक्षण नोंदवण्यासाठी एक प्रोफॉर्म दिला जातो. त्यात तारीख, ठिकाण, घटना आणि पुरवलेल्या प्रोफॉर्मवर टिप्पण्या असतात. अस्पष्ट/सामान्य टीका टाळण्यासाठी त्यांचे विधान वर्णनात्मक आणि विशिष्ट करून, त्यांनी मुलाचे वर्तन रेकॉर्ड केले पाहिजे असे सूचित करणारे निर्देश शिक्षकांना दिले जातात. त्यांचे वर्णन काय घडले याचे विधान असावे, उदाहरणार्थ, आदल्या दिवशीच्या गैरहजेरीचे कारण न देता अर्धा तास उशीरा आले, सूचनांचे पालन केले नाही आणि अवज्ञा दर्शविली.

खालील क्षेत्रे लक्षात घ्या:

माहितीचे तुकडे अव्यवस्थितपणे लक्षात घेण्याचा काही उद्देश नाही. म्हणून, प्रदान केलेल्या प्रोफॉर्ममध्ये, क्षेत्रे स्पष्टपणे चिन्हांकित केली आहेत, ज्यावर निरीक्षणे करायची आहेत. उपाख्यानात्मक रेकॉर्ड म्हणजे उद्देशासह रेकॉर्ड. उदाहरणार्थ, एखाद्या मुलाची औद्योगिक कार्यात असलेली स्वारस्य स्थानिक कारखान्याच्या भेटीवरील त्याच्या लेखाद्वारे प्रदर्शित केली जाऊ शकते. साहित्यिक मासिकात मुलीची आवड तिच्या साहित्यिक अभिरुचीचे सूचक असू शकते. शिक्षकाला त्याच्या/तिच्या विद्यार्थ्यांच्या जीवनात असे अनेक प्रसंग येतात, ज्याची त्याला/तिला नोंद करावी लागते. उदाहरणार्थ, एखाद्या मुलाची रेडिओ न्यूजकास्टवरील टिप्पणी ही एक किस्सा रेकॉर्डसाठी चांगली गोष्ट आहे जर त्याला वर्तमान इतिहासाच्या मजकुराचा अभ्यास करण्यात रस असेल. अलीकडील काही वैज्ञानिक आविष्कारांवर मुलीची टिप्पणी तिला विज्ञानात स्वारस्य दर्शवू शकते. सामाजिक आणि भावनिक वर्तन समजून घेण्यासाठी एक किस्सा नोंदवण्यामध्ये विशेष स्वारस्य असते. जर एखादा मुलगा एकटा बसलेला दिसला की जेव्हा सर्वजण सुट्टीच्या सहलीत आनंदी आणि आनंदी असतात, तर त्याला काही भावनिक समस्या आहेत हे दर्शविते.

अनुदैर्घ्य दृष्टीकोन:

मार्गदर्शन कर्मचाऱ्याला केवळ तेच किस्सेविषयक नोंदी मदत करतात, ज्यामध्ये एखाद्या व्यक्तीच्या वर्तनाचे दीर्घ कालावधीत वर्णन केले जाते. नर्सरी स्कूलपासून हायस्कूलपर्यंत राखून ठेवलेले अनुदैर्घ्य किस्सेविषयक नोंदी अतिशय उपयुक्त आहेत. किस्सा रेकॉर्ड फाइलमध्ये असंबद्ध साहित्य असू नये. फाइलची वेळोवेळी छाननी केली जावी आणि असंबद्ध साहित्य काढून टाकले जाऊ शकते. जीवनाच्या सर्व पैलूंशी संबंधित किस्सा नोंदी ठेवल्या पाहिजेत. शाळेतील प्रत्येक शिक्षकाला विद्यार्थ्याबद्दलच्या घटना आणि केव्हा घडतात ते लिहून ठेवण्यासाठी फॉर्म प्रदान केला पाहिजे.

१. लक्षात ठेवण्यासारखे काही मूलभूत विचार खाली दिले आहेत:
२. फॉर्म लहान आणि अनौपचारिक असावा.

३. अहवाल काही महत्वाच्या भागांचे असावेत. वर्णन केलेल्या भागामध्ये व्यक्ती किंवा गटाच्या सर्वसामान्य प्रमाणातील एक चिन्हांकित प्रवृत्ती दर्शविली पाहिजे.
४. उपाख्यान सर्व विद्यार्थ्यांबद्दल लिहावेत आणि केवळ उच्च यश मिळवणाऱ्या किंवा समस्याप्रधान व्यक्तींबद्दलच नाही, म्हणजे स्टिरियोटाइपबद्दल लिहावे.
५. किस्सा हा प्रत्यक्ष निरीक्षणांचा अहवाल असावा आणि घटनांनंतरच लिहिलेला असावा.
६. एका घटनेला किंमत नसते.
७. वर्तनातील सकारात्मक आणि नकारात्मक अशा दोन्ही घटनांची नोंद घ्यावी.
८. काय शोधायचे, कुठे शोधायचे आणि कसे रेकॉर्ड करायचे हे आपल्याला माहित असले पाहिजे.

वापरते

- योग्यरितीने वापरल्यास, ते विद्यार्थ्यांच्या वागणुकीतील एकल, महत्त्वपूर्ण घटनेच्या निरीक्षणाचे तथ्यात्मक रेकॉर्ड प्रदान करू शकते, जे एखाद्या व्यक्तीची वाढ, विकास समजून घेण्यासाठी शिक्षकांना उपयुक्त ठरू शकते.
- संचयी नोंदी राखण्यासाठी उपयुक्त.
- समुपदेशकासाठी उपयुक्त

मर्यादा

- हे वेळखाऊ आहे
- हे फक्त तथ्ये देते कारणे देत नाही.
- निरीक्षकाला वस्तुनिष्ठता राखणे कठीण होऊ शकते.

तुमची प्रगती तपासा

- किस्सा नोंदींवर चर्चा करा.
- किस्सा नोंदींमध्ये रेखांशाचा दृष्टीकोन काय आहे?

२.८ डायरी रेकॉर्ड पद्धत

एका मुलाचे तपशीलवार निरीक्षण सामान्यतः आधीच उपलब्ध असलेल्या इतर डेटाशी तुलना करण्याच्या उद्देशाने आणि त्याला कोणत्या प्रकारच्या परिस्थितींमध्ये अडचण आहे हे निर्धारित करण्यासाठी असते. या उद्देशासाठी, विद्यार्थ्यांच्या वर्तनाची एक चालू डायरी खाते सहसा सर्वात जास्त वेळ आणि विविध परिस्थितींमध्ये असते.

प्राथमिक मुलाला वर्गात, खेळाच्या मैदानावर, मुलाच्या हॉलमध्ये, घरी जाताना आणि शक्य असल्यास घरात पाहिले जाऊ शकते; माध्यमिक विद्यार्थी, घरातल्या खोलीत, विविध वर्गात, परीक्षेच्या वेळी, अभ्यासाच्या हॉलमध्ये किंवा लायब्ररीत, क्लबच्या

मीटिंगमध्ये किंवा मुलांच्या नृत्यात, मुलांच्या निकषांमध्ये आणि खेळ किंवा त्याच्या समयस्कांसह खेळांमध्ये.

गैरचाचणी तंत्र -
वापर व प्रक्रिया

महत्त्व

- व्यक्तिमत्त्वाच्या महत्त्वाच्या आणि महत्त्वाच्या पैलूंवर प्रकाश टाकतो.
- वैयक्तिक दस्तऐवज आणि त्यात घटना, विचार आणि भावनांची नोंद असते.
- यामध्ये व्यक्तीच्या भावनांचे प्रतिबिंब असते.
- लेखक मुक्तपणे आणि स्पष्टपणे व्यक्त करतो
- टिप्पण्या प्रविष्ट करते
- परिस्थितीच्या तपशीलांचे वर्णन करते.
- लेखकाच्या आवडी आणि भावना लिहितात
- महान व्यक्तीसाठी, तो माहितीचा एक स्रोत बनतो.
- एक नैसर्गिक रेकॉर्ड

२.९ विद्यार्थी पोर्टफोलिओ

पोर्टफोलिओ विद्यार्थ्याला मार्गदर्शन करणाऱ्या आणि विद्यार्थ्याला मार्गदर्शन करणाऱ्या समुपदेशकाच्या विविध शिक्षकांच्या एकत्रित इनपुटमध्ये आवश्यक ज्ञान, कौशल्ये आणि स्वभाव यांच्या प्रभुत्वामध्ये विद्यार्थ्यांची प्रगती दर्शवितो.

पोर्टफोलिओ आहे:

- वैद्यकीय मानसिक आरोग्य समुपदेशन आणि पदार्थांचा गैरवापर/वर्तणूक व्यसन समुपदेशनाच्या क्षेत्रात व्यावसायिक वाढ, उपलब्धी आणि सक्षमता दर्शविणारी विद्यार्थ्यांच्या कार्याची व्हिड्युअल शो केस;
- आत्म-चिंतन, आत्म-सुधारणा, अंतर्वैयक्तिक समज, संकल्पनात्मक समज आणि कौशल्य विकास सुलभ करण्यासाठी डिझाइन केलेले साधन; आणि
- क्लिनिकल मेंटल हेल्थ आणि व्यसनमुक्ती समुपदेशकांची १२ मुख्य कार्ये या क्षेत्रातील समुपदेशनाचे विद्यार्थी तत्त्वज्ञान तसेच CACREP मानके समजून घेण्यासाठी आणि लागू करण्यासाठी वापरण्यात येणारे एक साधन.

महत्त्व

- विद्यार्थी त्यांच्या शिक्षणात सक्रिय सहभागी असतात कारण ते त्यांच्या पोर्टफोलिओमधील काम गोळा करतात, निवडतात, प्रतिबिंबित करतात आणि मूल्यांकन करतात. विद्यार्थी नैदानिक मानसिक आरोग्य समुपदेशन आणि पदार्थांचे गैरवर्तन/वर्तणूक व्यसन समुपदेशनाच्या क्षेत्रात त्यांच्या वाढीचे मूल्यांकन करण्यास शिकतात.
- विद्याशाखा विद्यार्थ्यांना प्रगती आणि कार्यप्रदर्शन मानकांवर अभिप्राय देण्यासाठी एक साधन म्हणून पोर्टफोलिओ वापरतात.

- पोर्टफोलिओ विद्यार्थ्यांना नोकरी शोधताना समुपदेशक म्हणून त्यांच्या सक्षमतेचे दृश्य प्रस्तुतीकरण देतात.
- पोर्टफोलिओ क्लिनिकल समुपदेशन कार्यक्रमातील विद्यार्थ्यांच्या कामगिरीचे दस्तऐवजीकरण करतात

तुमची प्रगती तपासा

१. डायरी रेकॉर्ड पद्धतीचे महत्त्व चर्चा करा.
२. विद्यार्थ्यांच्या पोर्टफोलिओच्या गरजेची चर्चा करा.

२.१० सारांश

मार्गदर्शनातील नॉन-चाचणी तंत्रे अशा तंत्रांचा संदर्भ देतात ज्यात चाचणीचा समावेश नाही. त्यामुळे अभियोग्यता चाचणी, यश चाचणी, स्वारस्य यादी आणि व्यक्तिमत्व चाचणी यासारख्या अनेक चाचण्यांचा भाग नाही. नॉन-टेस्टिंग तंत्रांना नॉन-स्टँडर्डाइज्ड टेक्निक असेही म्हणतात. शिवाय, समुपदेशकांद्वारे वैयक्तिक विश्लेषणासाठी या तंत्रांचा सामान्य वापर आहे. तसेच, या सेटिंगचे रोजगार विविध सेटिंग्जमध्ये आहेत.

मार्गदर्शनातील गैर-चाचणी तंत्रे डेटा गोळा करणे आणि अर्थ लावण्यासाठी एक व्यापक आणि अधिक व्यक्तिनिष्ठ दृष्टीकोन प्रदान करतात. शिवाय, नॉन-टेस्टिंग तंत्रांचे विविध प्रकार म्हणजे प्रश्नावली, निरीक्षण, आत्मचरित्र, किस्सा रेकॉर्ड, केस स्टडी, संचयी रेकॉर्ड, मुलाखती आणि चेकलिस्ट. तथापि, त्यापैकी सर्वात महत्वाचे केस स्टडी आणि मुलाखत आहेत.

२.१२ संदर्भ

- Bhatnagar, A. and Gupta, N.: Guidance and Counselling Vol. I – A Theoretical Perspective. New Delhi: Vikas Publishing House, 1999.
- Crow, L. and Crow, A.: Introduction to Guidance. New Delhi: Eurasia, 1962.
- Geldard, K. and Geldard, D.: Counselling Children: A Practical Introduction, New Delhi: Sage Publications, 1997.
- Gibson, R.L. and Mitchell, M.H.: Introduction to Counselling and Guidance, New Jersey: Merrill Prentice Hall, 1995.
- Gupta, Manju: Effective Guidance and Counselling Modern Methods and Techniques. Jaipur: Mangal Deep Publication, 2003
- Jaiswal, S.R.: Guidance and Counselling. Lucknow: Lucknow Prakashan, 1985 • Kochhar, S.K.: Guidance in Indian Education. New Delhi: Sterling Publishers, 1984. • Koshy, Johns: Guidance and Counselling. New Delhi: Dominant Publisher, 2004. • Mittal, M.L.: Kariyar Nirdeshan Avam Rojgar Suchana. Meerut:

International Publication House, 2004. • Myers, G.E.: Principles and Techniques of Vocational Guidance. London: McGraw Hill Book Company, 1941.

- Pal, H.R. & Sharma, M.: Education of Gifted. New Delhi: Kshipra Publication, 2007.
- Pal, H.R. and Pal, A.: Education of Learning Disabled. New Delhi: Kshipra Publication, 2007.
- Rao, S. Narayana: Counselling and Guidance and Elementary School. New Delhi: Anmol Prakashn, 2002.
- Sharma, R.A.: Fundamentals of Guidance and Counselling. Meerut: R. Lall Book Depot, 2001.
- Sharma, Tarachand: Modern Methods of Guidance and Counselling. New Delhi: Swarup & Sons., 2002.
- Shrivastava, K.K.: Principles of Guidance and Counselling. New Delhi: Kaniska Publication, 2003.
- Singh, Raj: Educational and Vocational Guidance. New Delhi: Common Wealth Publishers, 1994.
- Taneja, V.R.: First Course in Guidance and Counselling. Chandigarh: Mohindra Capital, 1972.
- Vashist, S.R.: Vocational Guidance and Elementary School. New Delhi
- <https://johnparankimalil.wordpress.com/>
- <http://egyankosh.ac.in/bitstream/123456789/46271/1/Unit-5.pdf>
- <https://www.ecu.edu/cs-dhs/dars/upload/Portfolio-Instructions-MS-Clinical-Counseling-2-2017.pdf>

व्यावसायिक (करिअर) मार्गदर्शन

घटक रचना

- ३.१ उद्दिष्टे
- ३.२ परिचय
- ३.३ नोकरी विश्लेषण
 - ३.३.१ नोकरी विश्लेषणाची संकल्पना
 - ३.३.२ नोकरी विश्लेषणाची गरज
- ३.४ नोकरीचे समाधान
 - ३.४.१ नोकरीच्या समाधानाची संकल्पना
 - ३.४.२ कामातील समाधानाचे घटक
- ३.५ व्यावसायिक माहिती
 - ३.५.१ व्यावसायिक माहितीची संकल्पना
 - ३.५.२ व्यावसायिक माहितीची आवश्यकता
- ३.६ सारांश
- ३.७ प्रश्न
- ३.८ संदर्भ

३.१ उद्दिष्टे

हे युनिट वाचल्यानंतर तुम्ही हे करू शकाल:

- नोकरीचे विश्लेषण परिभाषित करा
- नोकरी विश्लेषणाची गरज समजून घ्या
- नोकरीचे विश्लेषण आणि नोकरीतील समाधानाचे महत्त्व वर्णन करा
- नोकरीच्या समाधानाच्या संकल्पनेचे विश्लेषण करा
- व्यावसायिक माहितीची गरज समजून घ्या
- व्यावसायिक माहितीची संकल्पना सांगा
- व्यावसायिक माहितीच्या स्रोतांचे वर्णन करा
- व्यावसायिक माहिती प्रसारित करण्याच्या पद्धती स्पष्ट करा

३.२ परिचय

मनुष्य आणि त्याचे कार्य नोकरीची कार्ये, नोकरीच्या मागणी आणि नोकरीतील समाधान यांच्याशी जोडलेले आहेत. नोकऱ्या आणि व्यवसायांची संख्या आहे. मार्गदर्शन कर्मचाऱ्याची भूमिका कामाचे विश्लेषण करणे आणि अचूक व्यावसायिक माहिती देणे आहे ज्यामुळे

व्यावसाय तपासण्यात समस्या सोडविण्यास आणि समाधान मिळण्यास मदत होते. या युनिटमध्ये आपण वरील नोकरीचे विश्लेषण, त्याचे प्रकार, उद्देश आणि उपयोग वाचू, आपण व्यावसायिक माहिती, त्याची गरज आणि स्रोत आणि व्यावसायिक माहितीचा प्रसार याबद्दल देखील वाचू.

३.३ नोकरीचे विश्लेषण

व्यावसायिक मार्गदर्शन; व्यक्तीच्या योग्यतेशी आणि नोकरीच्या स्वरूपाशी संबंधित आहे. व्यावसायिक मार्गदर्शन आयोजित करताना दोन प्रकारचे विश्लेषण आवश्यक आहे.

१. व्यक्तीच्या क्षमता, आवडी आणि इतर गुण ओळखणे.
२. नोकऱ्यांच्या क्रियाकलापांचे विश्लेषण. नोकरीचे विश्लेषण काही व्यावसायिक आणि सामाजिक क्रियाकलापांशी संबंधित असलेल्या कार्यांशी संबंधित आहे.

३.३.१ नोकरी विश्लेषणाची संकल्पना:

नोकरी विश्लेषणाचा अर्थ:

नोकरीच्या विश्लेषणाची व्याख्या "एखाद्या नोकरीबद्दलच्या सर्व तथ्यांचा वैज्ञानिक अभ्यास आणि विधान जे तिच्या सभोवतालची सामग्री आणि बदल करणारे घटक प्रकट करते" अशी केली गेली आहे.

J. D. Hackett मानसिक गरजा, शारीरिक गरजा आणि कामाच्या परिस्थितीनुसार नोकरीचे विश्लेषण परिभाषित करते. अशा प्रकारे, एखाद्या व्यक्तीचे व्यक्तिमत्व, शरीर, वृत्ती इत्यादींनुसार नोकरीवर मूल्यांकन केले जाऊ शकते.

विश्लेषणाची व्याख्या 'ऑर्डवे' अशी केली गेली आहे "एखाद्या नोकरीबद्दलच्या सर्व तथ्यांचा वैज्ञानिक अभ्यास आणि विधान जे तिच्या सभोवतालची सामग्री आणि बदल करणारे घटक प्रकट करते."

J. D. Hackett मानसिक गरजा, शारीरिक गरजा आणि कामाच्या परिस्थितीनुसार नोकरीचे विश्लेषण परिभाषित करते. अशा प्रकारे, एखाद्या व्यक्तीचे व्यक्तिमत्व, शरीर, वृत्ती इत्यादींनुसार नोकरीवर मूल्यांकन केले जाऊ शकते.

नोकरीच्या विश्लेषणाची वैशिष्ट्ये:

जॉब अॅनालिसिससाठी तीन आवश्यक गोष्टी आहेत.

१. नोकरी अचूक आणि पूर्णपणे ओळखली गेली पाहिजे.
२. नोकरीची कार्ये पूर्णपणे आणि अचूकपणे वर्णन केलेली असणे आवश्यक आहे.
३. यशस्वी कामगिरीसाठी कर्मचार्यावर कामाच्या आवश्यकता ओळखल्या गेल्या पाहिजेत.

नोकरी विश्लेषणाचे प्रकार:

एफ मीनच्या मते, कामाचे विश्लेषण उद्देशाच्या संदर्भात चार प्रकारांमध्ये वर्गीकृत केले जाऊ शकते-

१. कामाच्या 'पद्धती' आणि 'प्रक्रिया' सुधारण्याच्या उद्देशाने नोकरीचे विश्लेषण.

२. आरोग्य आणि सुरक्षिततेचे रक्षण करण्याच्या उद्देशाने नोकरीचे विश्लेषण.
३. प्रशिक्षणाच्या उद्देशाने नोकरीचे विश्लेषण.
४. रोजगाराच्या उद्देशाने नोकरीचे विश्लेषण,
 - अ) विद्यार्थ्यांना योग्य व्यवसाय निवडण्यासाठी मार्गदर्शन करणे.
 - ब) कर्मचाऱ्यांची निवड, बदली आणि पदोन्नती करण्यात कर्मचाऱ्यांना मदत करणे.
 - क) वेतन वेळापत्रक स्थापित करताना.

३.३.२. नोकरी विश्लेषणाची आवश्यकता:

नोकरीच्या विश्लेषणासाठी खालील गरजा आहेत:

१. नोकरीचे विश्लेषण विविध नोकऱ्यांसाठी वैयक्तिक वैशिष्ट्ये जाणून घेण्यात मदत करते.
२. नोकरीचे विश्लेषण योग्य कामासाठी योग्य कामगारांना एकत्र आणण्यात मदत करते.
३. नोकरीचे विश्लेषण नोकरीत समाधान आणि नोकरीची कार्यक्षमता वाढविण्यात मदत करते.
४. नोकरीचे विश्लेषण उद्योगांमध्ये विविध प्रकारच्या मनुष्यबळासाठी नोकरीच्या संधींचे अचूक निर्धारण करण्यात मदत करते.
५. नोकरीचे विश्लेषण योग्य प्रशिक्षण कार्यक्रमांचे नियोजन करण्यात मदत करते.
६. नोकरीचे विश्लेषण विशिष्ट अटींमध्ये कामगार गरजा परिभाषित करते.

ब्लम आणि बालिन्स्की नोकरी विश्लेषणाचे महत्त्व दर्शवितात कारण "उद्योगांद्वारे लादलेल्या नोकरीच्या विश्लेषणाच्या मालिकेशी हायस्कूल आणि कॉलेजेसचा अभ्यासक्रम जोडण्याचा प्रयत्न अधिक अर्थपूर्ण आणि उच्च प्रेरक शिक्षण देऊ शकतो."

जॉब ॲनालिसिसच्या वापराचे फायदे:

नोकरीचे विश्लेषण हा व्यावसायिक मार्गदर्शन प्रदान करण्यासाठी एक वैज्ञानिक दृष्टीकोन आहे. त्यामुळे मनुष्याच्या कार्यात कार्यक्षमता येते. नोकरीच्या विश्लेषणाचे मुख्य फायदे आणि उपयोग खालीलप्रमाणे आहेत.

१. **मनुष्यबळ नियोजन:** नोकरीचे विश्लेषण हे मनुष्यबळाच्या आवश्यकतेचे गुणात्मक पैलू आहे कारण ते जबाबदाऱ्या आणि कर्तव्यांच्या संदर्भात नोकरीच्या मागण्या ठरवते आणि नंतर या मागण्या कौशल्य, गुण आणि इतर मानवी गुणधर्मांच्या संदर्भात अनुवादित करते. हे कामाचे प्रमाण देखील निर्धारित करते, जे सरासरी व्यक्ती एका दिवसात कामावर करू शकते. हे वेगवेगळ्या कामांमध्ये कामाची विभागणी सुलभ करते.
२. **भर्ती, निवड आणि नियुक्ती:** योग्य व्यक्तीला नोकरीवर ठेवण्यासाठी, नोकरीच्या आवश्यक आवश्यकता आणि ते करणार असलेल्या व्यक्तीचे गुण जाणून घेणे आवश्यक आहे. ही माहिती अनुक्रमे जॉबचे वर्णन आणि जॉब स्पेसिफिकेशन्समधून

मिळवली जाते आणि रोजगार कार्यक्रमाची अंमलबजावणी सुलभ करण्यासाठी कर्मचाऱ्यांची योग्यता, क्षमता, रुची इत्यादींशी जॉब आवश्यकतांशी शक्य तितक्या जवळून जुळवून घेण्यात व्यवस्थापनाला मदत करते.

३. **प्रशिक्षण आणि विकास:** नोकरीचे विश्लेषण नोकरीच्या कामगिरीच्या मानकांचे स्तर निर्धारित करते. हे प्रशिक्षण विकास कार्यक्रमाचे व्यवस्थापन करण्यास मदत करते. कर्मचाऱ्यांना नोकरीच्या वर्णनातील मजकूर आणि कामाचे तपशील माहित असल्यास, ते त्यांना नियुक्त केलेले कार्य कार्यक्षमतेने पार पाडण्यासाठी आवश्यक कौशल्ये आणि ज्ञान प्राप्त करण्यासाठी त्यांच्या स्तरावर सर्वोत्तम प्रयत्न करतील. ते स्वतःला उच्च पदासाठी देखील तयार करू शकतात.
४. **नोकरीचे मूल्यांकन:** नोकरीचे विश्लेषण नोकरीच्या मूल्यांकनासाठी आधार प्रदान करते. जॉब मूल्यांकनाचे उद्दिष्ट नोकरीचे सापेक्ष मूल्य निर्धारित करणे आहे, ज्यामुळे नोकरीची भरपाई निश्चित करण्यात मदत होते.
५. **कार्यप्रदर्शन मूल्यमापन:** जॉब विश्लेषण डेटा प्रत्येक कामासाठी कार्यक्षमतेचे स्पष्ट मानक प्रदान करतो. कर्मचाऱ्यांच्या कामगिरीचे मूल्यमापन अशा प्रकारे स्थापित केलेल्या नोकरीच्या कामगिरीच्या मानकांसह वस्तुनिष्ठपणे केले जाऊ शकते. एक पर्यवेक्षक प्रत्येक व्यक्तीच्या योगदानाची सेट मानकांशी अगदी सहजपणे तुलना करू शकतो.
६. **जॉब डिझायनिंग:** औद्योगिक अभियंते नोकरीच्या घटकांचा सर्वसमावेशक अभ्यास करून जॉब डिझाइन करताना जॉब ॲनालिसिस माहितीचा वापर करतात. मानवी अभियांत्रिकी क्रियाकलाप जसे की शारीरिक, मानसिक आणि मानसिक आणि नोकरी विश्लेषण माहितीच्या मदतीने अभ्यास केला जातो.
७. **सुरक्षितता आणि आरोग्य:** नोकरीच्या विश्लेषणात उष्णता, आवाज, धूर, धूळ इत्यादीसारख्या धोकादायक आणि अस्वास्थ्यकर वातावरणातील घटक उघड होतात. कामगारांची सुरक्षा सुनिश्चित करण्यासाठी आणि अस्वास्थ्यकर परिस्थिती टाळण्यासाठी व्यवस्थापन विविध जोखमीच्या शक्यता कमी करण्यासाठी सुधारात्मक उपाय करू शकते. .८. शिस्त: नोकरीचे विश्लेषण विविध नोकऱ्यांची वैशिष्ट्ये आणि नोकरी धारकांची माहिती प्रदान करते. हे कार्यक्षमतेच्या आवश्यक मानकांची पूर्तता करण्यात कामगाराच्या अपयशाचा अभ्यास करते. अनुचित परिस्थिती टाळण्यासाठी वेळीच योग्य उपाययोजना केल्या जाऊ शकतात. अशा प्रकारे, उद्योगातील शिस्त राखण्यास मदत होते.

तुमची प्रगती तपासा

१. जॉब ॲनालिसिसच्या संकल्पनेची चर्चा करा.

२. जॉब ऑनॅलिसिसचे काही फायदे सूचीबद्ध करा आणि स्पष्ट करा.

३.४ नोकरीचे समाधान

नोकरीतील समाधान म्हणजे व्यक्तीला त्याची नोकरी आवडली पाहिजे. असे अनेक घटक आहेत ज्यामुळे एखाद्याला नोकरीतून समाधान मिळते. ते व्यक्तिपरत्वे वेगळे असते. एक पगारावर समाधानी असू शकतो तर दुसरा पदावर.

३.४.१ नोकरीच्या समाधानाची संकल्पना:

नोकरीतील समाधानाची स्वीकारार्ह व्याख्या अशी आहे, 'नोकरीचे समाधान म्हणजे नोकरीच्या घटकांचे संपूर्ण मॅट्रिक्स जे एखाद्या व्यक्तीला त्याच्या कामाची परिस्थिती 'पसंत' बनवते आणि त्याच्या कामाच्या दिवसाच्या सुरुवातीस अनास्था न बाळगता त्यासाठी 'इच्छुक' असते. याचा अर्थ असा की नोकरीच्या समाधानामध्ये दोन पैलू समाविष्ट आहेत:

१. नोकरी आवडणे आणि आनंद घेणे.
२. डोके ताठ ठेवून आणि हसतमुखाने नोकरीवर जाणे, खालील तीन क्षेत्रांमध्ये यशस्वी समायोजनामुळे नोकरीचे समाधान मिळते:
 - a) स्वतःचे समायोजन
 - b) समाजाचे समायोजन
 - c) कामाचे समायोजन

नोकरीच्या समाधानाचे महत्त्व तपासात असे दिसून आले आहे की जेव्हा एखादा माणूस त्याच्या कामात समाधानी असतो, तेव्हा नियोक्त्याला जास्त नफा होतो, ताप सुटतो आणि इतर अनेक मूर्त आणि अमूर्त परिणाम प्राप्त होतात. नोकरीत समाधानी असलेल्या व्यक्तीला त्याच्या आयुष्यात उच्च मनोबल असल्यामुळे फायदा होण्याची शक्यता असते. आपल्यासारख्या विकसनशील समाजाने आपल्या कामगारांचे जास्तीत जास्त काम समाधान सुनिश्चित केले पाहिजे.

३.४.२ नोकरीच्या समाधानावर परिणाम करणारे घटक:

मार्गदर्शन कर्मचाऱ्याने कामाचे समाधान ज्या घटकांवर अवलंबून असते त्यांच्याशी संवाद साधणे खूप महत्वाचे आहे. नोकरीतील समाधान अनेक आंतरसंबंधित घटकांवर अवलंबून असते आणि हे घटक वेगळे करणे खूप कठीण आहे. व्यापकपणे बोलणे यावर अवलंबून आहे:

१. वैयक्तिक घटक
२. नोकरीमध्ये अंतर्निहित घटक
३. व्यवस्थापनाद्वारे नियंत्रित घटक (सरकार)

१. वैयक्तिक घटक:

यामध्ये खालील घटकांचा समावेश आहे:

- **लिंग:** सामान्यतः असे आढळून आले आहे की पुरुषांपेक्षा स्त्रिया त्यांच्या नोकरीत जास्त समाधानी असतात. हे कदाचित स्त्रियांच्या आर्थिक गरजा आणि महत्वाकांक्षा कमी आहेत या वस्तुस्थितीमुळे आहे.
- **अवलंबितांची संख्या:** हे सर्वज्ञात सत्य आहे की जेवढे जास्त अवलंबून तेवढे कामाचे समाधान कमी.
- **वय:** नोकरीच्या समाधानाशी वयाचा फारसा संबंध नाही.
- **नोकरीवर वेळ:** 'हॉल अँड कोलास्टाड' नुसार, २० व्या वर्षानंतर सर्वोच्च मनोबल गाठले जाते.
- **बुद्धिमत्ता:** एखाद्याच्या बुद्धिमत्तेच्या पातळीचा नोकरीच्या समाधानाशी खूप संबंध असतो.
- **शिक्षण:** कामगारांना त्यांच्या व्यावसायिक शिक्षणाच्या प्रकाशात योग्य स्थान दिल्यास नोकरीत समाधान मिळते.
- **व्यक्तिमत्व:** व्यक्तिमत्वातील विकृती हे नोकरीतील असंतोषाचे स्रोत आहे.

२. नोकरीमध्ये अंतर्निहित घटक:

यापैकी काही घटक आहेत:

- कामाचा प्रकार
- आवश्यक कौशल्ये
- व्यावसायिक स्थिती.
- वनस्पतीचा आकार

३. व्यवस्थापन प्राधिकरण (सरकार) द्वारे नियंत्रित घटक:

हे घटक आहेत:

- सुरक्षा
- पैसे द्या
- फ्रिज फायदे
- प्रगतीच्या संधी
- कामाची परिस्थिती
- सहकारी

तुमची प्रगती तपासा

१. नोकरीचे समाधान म्हणजे काय समजते?

३.५ व्यावसायिक माहिती

व्यावसायिक माहिती या शब्दाचा अर्थ कोणत्याही पद, नोकरी किंवा व्यवसायाशी संबंधित कोणतीही आणि सर्व प्रकारची माहिती असा आहे की ती माहिती व्यवसाय निवडत असलेल्या व्यक्तीसाठी संभाव्यपणे उपयुक्त आहे. व्यावसायिक माहितीमध्ये उद्योग, प्रक्रिया आणि प्रशिक्षण सुविधांबद्दल अचूक आणि वापरण्यायोग्य माहिती समाविष्ट असते ज्या प्रमाणात अशी माहिती नोकरीशी संबंधित असते. व्यावसायिक माहितीमध्ये व्यावसायिक ट्रेड आणि मजुरांची मागणी आणि पुरवठा याबद्दल समर्पक आणि वापरण्यायोग्य तथ्ये देखील समाविष्ट आहेत. व्यावसायिक माहितीमध्ये व्यक्ती, कामगार, नोकरी शोधणारे किंवा विद्यार्थी यांच्या क्षमता, अभिरुची आणि इतर वैशिष्ट्यांचा अभ्यास समाविष्ट नाही.

व्यावसायिक माहिती सेवा खालील उद्देशांसाठी कार्य करते:

- प्रशिक्षणाच्या सर्व स्तरांवर जीवनाच्या संधी आणि समस्यांबद्दल व्यापक आणि वास्तववादी दृष्टिकोन विकसित करणे.
- अचूक आणि वैध व्यावसायिक शैक्षणिक आणि वैयक्तिक-सामाजिक माहितीच्या गरजेबद्दल जागरूकता निर्माण करणे.
- संबंधित क्रियाकलापांच्या विस्तृत श्रेणीच्या दृष्टीने शैक्षणिक, व्यावसायिक आणि सामाजिक क्रियाकलापांच्या विस्तृत व्याप्तीची समज प्रदान करणे.
- प्रगतीशील स्व-दिग्दर्शनासाठी माहिती मिळवणे आणि त्याचा अर्थ लावणे या तंत्रांवर प्रभुत्व मिळविण्यात मदत करणे.
- करिअर निवडी आणि समायोजन करण्यात मदत करणाऱ्या वृत्ती आणि सवयींना प्रोत्साहन देणे.
- अभिव्यक्ती, क्षमता आणि स्वारस्ये यांच्यासाठी योग्य असलेल्या विशिष्ट क्रियाकलापांना क्रमाक्रमाने निवडी कमी करण्यात सहाय्य प्रदान करणे

३.५.१ व्यावसायिक माहितीची संकल्पना:

व्यावसायिक माहिती व्यावसायिक आणि शैक्षणिक संधींबद्दल तपशीलांच्या संकलनाचा संदर्भ देते. एखाद्या व्यक्तीने त्याच्या आवडीनिवडी, मूल्ये, योग्यता आणि कौशल्ये यांच्याशी जुळणारे पर्याय निवडायचे असल्यास व्यावसायिक माहिती गोळा करणे आणि वापरणे आवश्यक आहे.

एखाद्या व्यक्तीला त्या विषयात स्वारस्य असल्यास कोणत्याही गोष्टीबद्दलची माहिती ऊर्जा देते हे स्वाभाविक आहे. वेगवेगळ्या श्रेणीतील व्यक्तींसाठी, विविध प्रकारची माहिती महत्त्वाची असते. परंतु विद्यार्थी समाजासाठी विविध शैक्षणिक कारकीर्द आणि व्यवसायांची माहिती उल्लेखनीय आणि उल्लेखनिय आहे. कारण कोणत्याही विषयावर शहाणपणाने निवड करण्यासाठी किंवा योग्य निर्णय घेण्यासाठी, विद्यार्थ्यांना त्या विषयाच्या साधक आणि बाधकांची चांगली माहिती असणे आवश्यक आहे.

म्हणून कोणत्याही प्रकरणाशी संबंधित तपशीलवार माहिती प्रदान करण्यासाठी, यासाठी सेवा असू शकते. त्याचप्रमाणे, विद्यार्थ्यांना विविध व्यवसायांची तपशीलवार माहिती देण्यासाठी एक सेवा आहे ज्याला "व्यवसाय माहिती सेवा" म्हणतात. ही माहिती सेवा विद्यार्थ्यांना विविध व्यवसायांबाबत आवश्यकतेनुसार विविध प्रकारची माहिती पुरवते.

३.५.२ व्यावसायिक माहितीची आवश्यकता:

विद्यार्थ्यांसाठी व्यावसायिक माहिती सेवेची गरज खालील कारणास्तव जाणवते:

१. माध्यमिक आणि उच्च माध्यमिक शाळांच्या विद्यार्थ्यांना त्यांच्या भविष्यातील व्यवसायाशी संबंधित निवडी कराव्या लागतात, निवडीमध्ये नेहमी ज्ञान आणि कल्पना यांचा समावेश असतो. याचा अर्थ एखाद्याला जे माहित नाही ते निवडू शकत नाही. विद्यार्थी केवळ प्रेमांमुळे एखाद्या व्यवसायात सामील होऊ शकतो. परंतु व्यवसायाच्या योग्य निवडीसाठी एखाद्या व्यवसायाबद्दल अचूक माहिती आवश्यक असते. अशा प्रकारे, अचूक माहितीशिवाय व्यवसाय निवडल्याने गोल छिद्रांमध्ये चौरस पेग आणि चौकोनी छिद्रांमध्ये गोल पेग होतात.
२. मार्गदर्शक कार्यकर्ता किंवा समुपदेशक हा एक उच्च पात्र आणि प्रशिक्षित व्यक्ती असू शकतो, परंतु विविध व्यवसायांबद्दल पुरेशी माहिती नसताना त्याच्या सेवा एखाद्या चांगल्या गोष्टीप्रमाणे दाखवल्या जातील ज्यांचे वास्तवात काहीही मूल्य नाही. पुरेशा व्यावसायिक माहितीशिवाय व्यावसायिक मार्गदर्शनाचे खरे तर काहीच मूल्य नाही.
३. व्यावसायिक माहिती मार्गदर्शन सेवेला माहितीपूर्ण, प्रेरक, विशेषण आणि मूल्यमापनात्मक बनवते आणि विद्यार्थ्यांसाठी उपयुक्त म्हणून स्वीकारली जाते.
४. आता कामाच्या जगात ४०० पेक्षा जास्त व्यवसाय आहेत. प्रत्येक व्यवसाय वैशिष्ट्ये आणि आवश्यकतांच्या बाबतीत इतरांपेक्षा वेगळा असतो. प्रत्येक विद्यार्थ्याला त्याच्या महत्त्वाकांक्षा, आवडीनिवडी, क्षमता आणि मर्यादांनुसार व्यवसाय निवडण्यास, त्याची तयारी करण्यास, व्यवसायात प्रवेश करण्यास आणि त्यात समाधानकारक प्रगती करण्यास मदत केली पाहिजे. त्यामुळे विद्यार्थ्यांना त्यांच्या व्यावसायिक निवडी, व्यावसायिक नियोजन आणि व्यावसायिक प्लेसमेंटमध्ये मदत करण्यासाठी व्यावसायिक माहितीचे संकलन, वर्गीकरण आणि प्रसार करणे महत्त्वाचे आहे.

३.६ सारांश

या युनिटमध्ये आम्ही नोकरीच्या विश्लेषणाचा अभ्यास केला आहे की त्याची गरज आणि नोकरीचे समाधान हे जीवनातील महत्त्व आहे. आम्ही नोकरीच्या समाधानावर परिणाम

करणाच्या घटकांबद्दल देखील वाचतो. त्यामुळे, तुम्ही तुमच्या नोकरीचे विश्लेषण करू शकता आणि नोकरीच्या समाधानावर परिणाम करणाऱ्या समस्या सोडवण्याचा प्रयत्न करू शकता. मार्गदर्शन शैक्षणिक, व्यावसायिक आणि इतर समस्यांशी संबंधित आहे. या सेवा विद्यार्थ्यांना पर्यावरणाशी योग्य जुळवून घेण्यास मदत करतात. शैक्षणिक मार्गदर्शन म्हणजे विद्यार्थ्यांना शिक्षणाच्या सर्व पैलूंमधील मार्गदर्शन.

व्यावसायिक मार्गदर्शनाचा संबंध विद्यार्थ्यांना करिअरच्या संधी, करिअर वाढ आणि प्रशिक्षण सुविधांबद्दल माहिती मिळविण्यासाठी सक्षम करण्याशी संबंधित आहे. विद्यार्थ्यांच्या क्षमता, आवडी, वृत्ती, योग्यता आणि रीड्स आणि त्याची वैशिष्ट्ये समजून घेण्यासाठी, स्वीकारण्यासाठी आणि वापरण्यासाठी ओळखले जाते, शैक्षणिक आणि व्यावसायिक प्रयत्नांच्या क्षेत्रांबद्दल शिकण्याच्या संधी, अनुभव प्राप्त करणे, त्याला विनामूल्य आणि योग्य निवड करण्यात मदत करणे, त्याची क्षमता विकसित करणे. इष्टतम जेणेकरून ते एक सक्षम व्यक्ती बनू शकतील.

३.७ प्रश्न

१. शैक्षणिक मार्गदर्शनाची गरज दर्शवा.
२. शैक्षणिक मार्गदर्शनाच्या व्याप्तीची चर्चा करा.
३. शैक्षणिक मार्गदर्शनाच्या विविध टप्प्यांवर शैक्षणिक मार्गदर्शन कसे महत्वाचे आहे?
४. व्यावसायिक मार्गदर्शनाचा अर्थ परिभाषित करा आणि स्पष्ट करा. व्यावसायिक मार्गदर्शनाच्या विविध उद्दिष्टांची गणना करा.
५. "व्यावसायिक मार्गदर्शन हे शैक्षणिक मार्गदर्शनावर वर्चस्व गाजवते." चर्चा करा आणि समर्थन करा.
६. यावर लहान नोट्स लिहा:
 - a) व्यावसायिक माहितीचे संकलन
 - b) व्यावसायिक माहितीचा प्रसार.
७. नोकरीचे विश्लेषण म्हणजे काय? नोकरीच्या समाधानाशी त्याचा संबंध स्पष्ट करा.
८. वर लहान नोट्स लिहा
 - a. नोकरीच्या विश्लेषणाची गरज
 - b. नोकरी विश्लेषणाचा उपयोग
 - c. नोकरीच्या समाधानावर परिणाम करणारे घटक.

३.८ संदर्भ

- Bhatnagar, A. and Gupta, N.: Guidance and Counselling Vol. I – A Theoretical Perspective. New Delhi: Vikas Publishing House, 1999.
- Crow, L. and Crow, A.: Introduction to Guidance. New Delhi: Eurasia, 1962.
- Geldard, K. and Geldard, D.: Counselling Children: A Practical Introduction, New Delhi: Sage Publications, 1997.

- Gibson, R.L. and Mitchell, M.H.: Introduction to Counselling and Guidance, New Jersey: Merrill Prentice Hall, 1995.
- Gupta, Manju: Effective Guidance and Counselling Modern Methods and Techniques. Jaipur: Mangal Deep Publication, 2003
- Jaiswal, S.R.: Guidance and Counselling. Lucknow: Lucknow Prakashan, 1985 • Kochhar, S.K.: Guidance in Indian Education. New Delhi: Sterling Publishers, 1984. • Koshy, Johns: Guidance and Counselling. New Delhi: Dominant Publisher, 2004. • Mittal, M.L.: Kariyar Nirdeshan Avam Rojgar Suchana. Meerut: International Publication House, 2004. • Myers, G.E.: Principles and Techniques of Vocational Guidance. London: McGraw Hill Book Company, 1941.
- Pal, H.R. & Sharma, M.: Education of Gifted. New Delhi: Kshipra Publication, 2007.
- Pal, H.R. and Pal, A.: Education of Learning Disabled. New Delhi: Kshipra Publication, 2007.
- Rao, S. Narayana: Counselling and Guidance and Elementary School. New Delhi: Anmol Prakashan, 2002.
- Sharma, R.A.: Fundamentals of Guidance and Counselling. Meerut: R. Lall Book Depot, 2001.
- Sharma, Tarachand: Modern Methods of Guidance and Counselling. New Delhi: Swarup & Sons., 2002.
- Shrivastava, K.K.: Principles of Guidance and Counselling. New Delhi: Kaniska Publication, 2003.
- Singh, Raj: Educational and Vocational Guidance. New Delhi: Common Wealth Publishers, 1994.
- Taneja, V.R.: First Course in Guidance and Counselling. Chandigarh: Mohindra Capital, 1972.
- Vashist, S.R.: Vocational Guidance and Elementary School. New Delhi
- <https://johnparankimalil.wordpress.com/>
- <https://www.yourarticlelibrary.com/education/guidance-in-schools/occupational-information-service-meaning-need-types-and-sources/63676>
- <http://egyankosh.ac.in/bitstream/123456789/46278/1/Unit-10.pdf>

समुपदेशक आणि विशेष गरजा असलेल्या बालकांचे समुपदेशन

घटक रचना

- ४.० उद्दिष्टे
- ४.१ प्रस्तावना
- ४.२ विशेष गरजा असलेल्या बालकांचे समुपदेशन
- ४.३ पौगंडावस्थेतील समस्यांचे समुपदेशन (गुंडगिरी, शालेय ताण, व्यसनाधीनता)
- ४.४ समुपदेशनाची नीतीतत्वे
- ४.५ सारांश
- ४.६ प्रकरण

४.० उद्दिष्टे

या प्रकरणाचा अभ्यास केल्यानंतर तुम्ही हे सांगू शकाल

- विशेष गरजा असलेल्या बालकांसाठी नियोजन आणि प्रत्यक्ष समुपदेश
- पौगंडावस्थेतील मुलांच्या समस्यांचे नियोजन आणि प्रत्यक्ष समुपदेशन (गुंडगिरी, शैक्षणिक तणाव आणि व्यसनाधीनता)
- समुपदेशनाच्या नितीमूल्यांची यादी तयार करू शकाल.

४.१. प्रस्तावना

विद्यार्थी मित्रहो, जीवनाच्या कोणत्याही क्षणी व्यक्तिस मार्गदर्शन आणि समुपदेशन सेवांची आवश्यकता भासू शकते. सर्वसामान्यपणे विद्यार्थ्यांना शिक्षणासंदर्भात तसेच योग्य व्यवसाय निवडीच्या संदर्भात मार्गदर्शनाची गरज भासते. एखादा विशिष्ट व्यवसाय निवडण्यासाठी व्यवसाय समाधानाच्या वाढीसाठी आणि वैवाहिक संबंध जपण्यासाठी प्रौढ व्यक्ति मार्गदर्शन आणि समुपदेशनावर अवलंबून असतात. विविध प्रकरणांच्या अभ्यासानंतर तुम्हास हे समजले आहे कि व्यवसाय समाधानाचे मुख्य तत्व म्हणजे ती व्यक्ती व योग्य व्यवसायाची सांगड ! यशस्वी होण्यासाठी विशिष्ट व्यवसायाकरिता व्यक्ति चपखलपणे जोडली गेली पाहिजे व तसेच व्यक्ती योग्य असल्यास व्यवसाय जोडला जाऊ शकतो. व्यक्तिच्या व्यवसाय समाधानावर बरेच घटक आधारित असतात. उदा- व्यक्तिमधील घटक व व्यवसाय वातावरणाशी निगडित घटक. व्यक्तिना त्यांच्या प्राधान्यक्रमानुसार व्यवसायासंदर्भातील क्षेत्रे मर्यादित करण्यात मार्गदर्शनाची गरज भासते. अशा प्रकारे मार्गदर्शन आणि समुपदेशनातील व्यवसाय मार्गदर्शन हे महत्वाचे क्षेत्र आहे.

या प्रकरणामध्ये आपण मार्गदर्शन आणि समुपदेशनातील एका नवीन भागाचा अभ्यास करणार आहोत. तुम्हाला दिव्यांग ह्या शब्दाचा अर्थ माहित आहे. का? होय ! अक्षम बालके आणि व्यक्तींच्या संदर्भात ही संकल्पना वापरली जाते. त्या बालकांना विशेष बालके म्हणून संबोधले जाते. त्यांच्यामध्ये विशेष असे काय असते? तुम्ही याचा विचार कधी केला आहे का ? इतर सामान्य बालकांप्रमाणे त्यांच्याही गरजा असतात. उदा० प्रेम, काळजी क्रिडा यांसारख्या गरजा. तरीही अशा नियमित गरजांपेक्षाही त्यांच्या अक्षमतेमुळे अधिक गरजा असतात जसे की श्रवणदोष असलेल्या बालकांसाठी श्रवण प्रशिक्षण, अंध विद्यार्थ्यांसाठी ब्रेल पाठ्यपुस्तके. काही बालकांना त्यांच्या विशिष्ट अक्षमतेच्या प्रकारानुसार फिजिओथेरेपी आणि व्यावसायिक थेरेपीची गरज असते. या अतिरिक्त गरजा म्हणजेच विशेष शैक्षणिक गरजा.

ह्या प्रकरणात विशेष गरजा असलेल्या मुलांच्या व पौगंडावस्थेतील मुलांच्या समुपदेशनाची माहिती माहित होईल.

४.२ विशेष गरजा असलेल्या बालकांचे समुपदेशन –

विशेष गरजा असलेली बालके भिन्नता किंवा 'विषमता' या वैशिष्ट्याने ओळखली जातात. विशिष्ट बलस्थाने आणि कमतरतांच्या साहाय्याने प्रत्येक बालक हे खास असते. दोन समान वयाच्या मुलांना तितक्याच तीव्रतेची व त्याच प्रकारची कर्णबधीरता असू शकते, पण तरीही त्या दोघांची शालेय प्रगती ही विविध घटकांवर अवलंबून असते जसे कि, कर्णबधीरतेचा आरंभ कर्णबधीरतेची ओळख त्यामधील हस्तक्षेप करतानाचे वय त्यांच्या व्यक्तिमत्त्वाचे विशेष गुण, कुटुंब साहाय्याचे प्रमाण सामाजिक व आर्थिक स्थिती पालकांचे शिक्षण आणि पालकांचा सहभाग. म्हणूनच 'विशेष गरजा असलेल्या - बालकांसाठी समुपदेशन ही अत्यावश्यक सेवा आहे. महत्वाचे असूनही विविध कारणांमुळे समुपदेशकाचा विशेष गरजा, असलेल्या बालकांशी कमी प्रमाणात संपर्क असतो. "काही समुपदेशकांना अशा प्रकारच्या बालकांना हाताळण्यात आत्मविश्वास नसणे हे कारण देखील असू शकते. त्या समुपदेशकांना समुपदेशनाच्या प्रशिक्षणात प्रशिक्षित केलेही असेल पण बालकांना हाताळण्याचे प्रशिक्षण नसेल. ट्रकर शेफर्ड आणि हर्स्ट (१९८६) यांच्यानुसार एखाद्या विशिष्ट अक्षमते बद्दल काही समुपदेशकांना संपूर्ण माहिती नसेल किंवा अक्षम बालकांबद्दल त्यांचे काही पूर्वग्रह असतील ज्यामुळे परिणामकारक समुपदेशनाने अडथळा निर्माण होत असेल. काहीना असेही वाटू शकते कि अक्षम बालकांना किंवा व्यक्तींना हाताळणे हे विशेष शाळांमधील विशेष शिक्षका चेच कर्तव्य आहे. (ट्रॉलर बेहरींग, स्पाम्ना आणि सलिवन १९९८) विशेष गरजा असलेल्या बालकांचे समुपदेशन करण्यासाठी समुपदेशकाकडे अधिक कौशल्ये असणे आवश्यक आहे. समुपदेशकाने अधिकची कौशल्ये प्राप्त करण्यासाठी खालील पाय-यांचा अवलंब करावा.

पायरी १ . अनुकूल दृष्टिकोन

१९९२ साली बेकरने सांगितल्याप्रमाणे अक्षम बालकांप्रती समुपदेशकाचा योग्य दृष्टिकोन असणे आवश्यक आहे. त्याने सांगितल्या प्रमाणे परिणामकारक समुपदेशनामध्ये पुढील

घटक अडथळा ठरतात जसे बालकाची अपूर्ण माहिती त्या बालकांकडून कमी अपेक्षा ठेवणे, त्या बालकांच्या क्षमतांऐवजी अक्षमतांकडे जास्त लक्ष देणे, दया दाखवणे इत्यादी.

पायरी २. बालकांचा अक्षमतांसह स्विकार

समुपदेशकाने प्रत्येक विद्यार्थ्याबद्दलची अचूक माहिती विविध स्रोतांकडून जसे पालक, विशेष शिक्षक, स्वतः विद्यार्थी यांद्वारे संकलित करणे गरजेचे आहे. समुपदेशकाने बालकांच्या शैक्षणिक आणि अक्षमते संदर्भात मूल्यांकन अचूक करण्याची गरज आहे. याद्वारे अक्षम बालकांचा स्विकार करण्यास सहाय्य होईल तसेच समुपदेशकाला त्या बालकांना प्रभावीपणे हाताळण्यासही सहाय्य होईल.

पायरी ३ - प्रशिक्षण घेणे

विशेष गरजा असलेल्या बालकांना हाताळण्यासाठी समुपदेशक, अल्प मुदतीचे प्रशिक्षण घेऊन कौशल्य विकासाबद्दल अधिक माहिती घेऊ शकतात. मानसशास्त्राची पार्श्वभूमी असलेले अनेक व्यावसायिक 'विशेष शिक्षण' सारख्या अभ्यासक्रमात अधिक अभिरुची दाखवतात. जसे. अध्ययन अक्षमतेमधील शिक्षणशास्त्र पदवी, कर्णबधीरतेमधील शिक्षणशास्त्र पदवी इ. अशा प्रकारच्या प्रशिक्षण कार्यक्रमांमध्ये अक्षम बालकांसमवेत कशा प्रकारे चांगले सहसंबंध निर्माण करावेत व हीच संधी नसून त्या अक्षमतेविषयी सखोल ज्ञान त्या व्यक्तिस मिळयास सक्षम करते. समुपदेशक अशाप्रकारे सैद्धांतिक ज्ञानाचे प्रत्यक्ष कृतीत उपयोजन करू शकतो. त्यांना विशेष गरजा असलेली बालके आणि कुटुंबे ओळखण्याची संधी मिळते. केवळ सैद्धांतिक ज्ञान असून चालणार नाही. एका चांगल्या समुपदेशकाकडे समर्पक कौशल्ये असणे आवश्यक आहे. खाली ४.२(१) मध्ये या सर्व कौशल्यांची विस्तृत चर्चा केली गेली आहे.

४.२ (१) विविध प्रकारच्या अक्षमता असलेल्या बालकांचे समुपदेशन:

खालील समूहात विविध प्रकारच्या अक्षमतांचे वर्गीकरण केले जाऊ शकते

- ज्ञानेंद्रियांची अक्षमता
- मज्जातंतू विकासा संदर्भातील अक्षमता
- हालचाली संदर्भातील अक्षमता
- बहुविध अक्षमता

वरील समूहापैकी कोणत्याही एका अक्षमतेच्या गटातील बालकास समुपदेशन करावे लागू शकेल आणि म्हणूनच त्याला / तिला (समुपदेशकास) वरील सर्व अक्षमतांची मूलभूत वैशिष्ट्ये लक्षणे व आव्हाने माहित असणे आवश्यक आहे. तेव्हाच समुपदेशक समर्पक समुपदेशन नियोजन आराखडा आखू शकेल. चला तर थोडक्यात या विविध प्रकारच्या अक्षमता जाणून घेऊया.

ज्ञानेंद्रिये (संवेदन) अक्षमता म्हणजे काय ?

ज्ञानेंद्रिय असमतेमध्ये मेंदूला विविध ज्ञानेंद्रियांद्वारे उदा. दृष्टी, श्रवण चव स्पर्श आणि गंध मेंदूला माहितीच्या संवेदनांची प्रक्रिया करणे अवघड जाते. त्याचा परिणाम म्हणजे ज्ञानेंद्रियांद्वारे सर्व कार्ये सुरळितपणे पार पडण्यात दोष निर्माण होणे. ह्या अक्षमतेच्या समूहात बहीरे, कमी दृष्टी असलेले आणि अंध व्यक्ति व बालकांचा समावेश होतो. अक्षमता

असलेल्या व्यक्तींचा हक्क कायदा (२०१६) मध्ये सर्व अक्षमतांच्या व्याख्या दिल्या गेल्या आहेत. व्याख्या समजून घेण्यासाठी २०१६ च्या अक्षम व्यक्ति कायद्याचा संदर्भ घ्यावा.

समुपदेशक आणि विशेष गरजा
असलेल्या बालकांचे
समुपदेशन

संवेदन अक्षम बालकांचे समुपदेशन –

संवेदन अक्षम बालकांना संप्रेषण आणि हालचालीं संदर्भात खूप मोठ्या प्रमाणावर समस्या आढळतात. जर एखादे बालक अंध असेल तर त्या बालकास आणि त्याच्या पालकांना हालचालींसंदर्भातील प्रशिक्षणाचे समुपदेशन आवश्यक आहे. बालकाला आणि त्याच्या कुटुंबातील सर्व सदस्यांना स्पर्शाने साईन बोर्ड किंवा संप्रेषण बोर्ड कसे वापरायचे याचे प्रशिक्षण द्यावे लागेल. बालकाची भाषा आणि संप्रेषण कौशल्येही। प्रामुख्याने श्रवणदोषामध्ये परिणाम घडवून आणतात. म्हणूनच बालक आणि त्याच्या कुटुंबातील सदस्यांमध्ये पूर्ववत संप्रेषण घडवून आणण्यासाठी विविध तंत्रांची माहिती त्यांना पुरवली पाहिजे. समुपदेशकाने बालकांना समर्पक व्यावसायीकांकडे पाठवणे अत्यंत आवश्यक आहे उदा० ध्वनी विशेषज्ञ, भाषण (वाचा) तज्ञ (थेरपिस्ट) विशेष शिक्षक इ. असे केल्याने बालकाचे भावी पुनर्वसन कशाप्रकारे करता येईल ते ठरवता येते.

सुरुवातीच्या काळादरम्यान मानवी मेंदू 'लिवचिकता' ह्या वैशिष्ट्याने ओळखला जात होता. मानवी मेंदू म्हणजे लवचिकता असा अर्थ होय. आणि त्याचाच परिणाम म्हणजे प्रौढापेक्षा तरुण मुले खूप वेगाने अध्ययन करतात. तरुण मुले त्यांचा बराचसा वेळ त्यांच्या पालकांसोबत घालवतात. म्हणूनच ज्याक्षणी बालकांमधील अक्षमतेची ओळख होईल त्याक्षणी समुपदेशकाने पालकांना अधिक माहिती देऊन सक्षम करण्याची आवश्यकता आहे. आपल्या बालकाच्या अक्षमतेचा स्विकार आणि बालकासाठी मध्यस्थ कृतींच्या नियोजनाबाबत पालकांचे समुपदेशन आवश्यक आहे. श्रवणदोष असलेल्या बालकांच्या संदर्भात पालकांना त्यांच्या मुलासाठी समर्पक संप्रेषण पर्याय निवडण्यात सहाय्याची गरज भासू शकते. समुपदेशकाने पालकांना सर्व तीन पर्यायांबद्दल माहिती द्यायला हवी तसेच त्यांच्या मुलासाठी त्या तीन पर्यायांपैकी कोणता एक संप्रेषण पर्याय जास्त समर्पक ठरेल याबद्दल निर्णय घेण्यास परवानगी द्यायला हवी.

काळजी घेणाऱ्यांना अधिक एका समुपदेशनाची खूप आवश्यकता असते. तो म्हणजे वारंवार आणि महत्वाचा विचारला जाणारा प्रश्न “आम्ही आमच्या मुलाला कोणत्या. शाळेत प्रवेश घ्यावा, विशेष शाळा कि मुख्य प्रवाहातील शाळा?. समुपदेशकाने पालकांना उपलब्ध सर्व शाळांच्या पर्यायांबद्दलची माहिती पुरवावी. तरीही, उपलब्ध सर्व शाळांच्या पर्यायांमधून आपल्या मुलासाठी कोणती शाळा योग्य आहे यासंबंधी पालकांनी निर्णय घ्यावयाचा असतो

मज्जातंतू विकसनासंदर्भातील अक्षमता म्हणजे काय ?

मज्जातंतू विकसनासंदर्भातील अक्षमता ह्या मेंदूतील बिघाडामुळे किंवा मध्यवर्ती मज्जासंस्थेच्या हानीमुळे होतात. ही एक व्यापक संकल्पना असून यामध्ये अध्ययन क्षमता, स्वमग्नता, बौद्धिक अक्षमता (ADHD) अतिचंचल अवस्था आणि मेंदूचा पक्षाघात (सेरेब्रल पाल्सी) याचा समावेश होतो. ह्या अक्षमतेच्या समूहाने बालकाच्या ज्ञानात्मक प्रक्रिया आणि शालेय संपादनावर खूप मोठा परिणाम होतो. स्वमग्न मुले अतिचंचल अवस्थेतील मुले आणि बौद्धिक अक्षमता असलेल्या मुलांमध्ये तर सामाजिक कौशल्यांवर देखील परिणाम होऊ शकतो . तीव्र प्रमाण असलेल्या स्वमग्न मुलांमध्ये आणि बौद्धिक अक्षम

बालकांमधील संप्रेषणास अपाय होतो किंवा संप्रेषण कमकुवत होते किंवा ती बालके ओघवतेपणाने आपले विचार व्यक्त करू, शकत नाहीत. आणि म्हणूनच अनेक प्रसंगी समुपदेशकाच्या सहाय्याची गरज अशा बालकांना सदैव लागते.

मज्जातंतू – विकसनासंदर्भातील अक्षम बालकांचे समुपदेशन:

जेव्हा एखाद्या विशिष्ट अक्षमतेचे निदान होते तेव्हा समुपदेशकाच्या भूमिकेची सुरुवात होते. खालील मार्गांनी समुपदेशन पालकांना सहाय्य करू शकतात.

समर्पक सल्ला - सामान्य बालकांचे संगोपन कशाप्रकारे करावयाचे हे पालकांना माहित असते. आणि जेव्हा एखादे बालक अक्षमतेसह जन्म घेते तेव्हा पालक गोंधळात व त्यांना खूप आव्हानांना सामोरे जावे लागते. त्यांना त्या अक्षमतेबद्दलची काहीच माहिती नसते आणि त्या अक्षमतेला हाताळण्यात हस्तक्षेप करणाऱ्या कोणत्या मध्यस्थकाडे घेऊन जावे हे देखील माहित नसते. समुपदेशकाने पालकांना विविध व्यावसायिकांकडे सल्ला घेण्यास पाठवावे उदा. मानसशास्त्रज्ञ, (वाचा) वाणी थेरेपिस्ट ध्वनी विशेषज्ञ इ. आवश्यकतेनुसार काही बालकांचे पुढील मूल्यांकन देखील गरजेचे असते. समुपदेशकाने समर्पक व्यावसायिकांचा संदर्भ पालकांना देऊन योग्य निदानापर्यंत पोहोचण्यास मदत करावी

नेटवर्किंग-

बालकाच्या सुयोग्य पुर्नवसनासाठी समुपदेशकाने विशेष, शिक्षक, पालक आणि समुदाय स्रोतांमध्ये चांगले नेटवर्किंग प्रस्थापित करण्यास सहाय्य करायला पाहिजे. जेव्हा जेव्हा शक्य असेल तेव्हा तेव्हा निर्णयक्षमतेच्या प्रक्रियेत सौम्य ते साधारण अक्षम बालकांना समाविष्ट करून घ्यावे. अक्षम बालकांसाठी समुपदेशकाने विशेष शिक्षक आणि व्यावसायिकांच्या तज्ञ गटाने सहभागी होऊन व्यक्तिगत शैक्षणिक नियोजन (IEP) करण्यात सहाय्य करावे.

सामाजिक कौशल्यांचा विकास –

मज्जातंतु विकसनासंदर्भातील अक्षम बालकांसाठी समुपदेशक त्यांच्या वयाला समर्पक सामाजिक आणि भावनिक कौशल्यांसाठी सामाजिक कौशल्यांच्या कार्यक्रमाचे नियोजन करू शकतो. अशा प्रकारच्या कार्यक्रमाचे आयोजन बालक पालक आणि शिक्षकांकरीता होऊ शकते. वर्ग शिक्षकांच्या सहाय्याने समुपदेशक संपूर्ण वर्गासाठी सामाजिक कौशल्य कार्यक्रमांची रूपरेषा आखू शकतात. उदा. वर्ग शिक्षक त्यांच्या वर्गामध्ये वर्ग संप्रेषणासाठी काही नियम ठरवू शकतात आणि वर्गातील जी सामान्य मुले अक्षमता असलेल्या विद्यार्थ्यांसोबत आंतरक्रिया करतात किंवा त्यांना हर तऱ्हेचे सहकार्य करतात त्यांना प्रेरणा देऊ शकतात.

आदर्श नमुना आणि प्रबलनाचा वापर –

काही बालकांना आणि अक्षमता असलेल्या पौगंडावस्थेतील मुलांना सामाजिक आणि भावनिक समस्यांना सामोरे जावे लागते उदा. नैराश्य, स्वाभिमानाची कमतरता इत्यादी. अशा मुलांमध्ये समुपदेशक त्यांच्या अपेक्षित वर्तनाच्या पॅटर्नच्या आदर्श नमूनाद्वारे सकारात्मक स्वाभिमान निर्माण करू शकतात. ते तरुणमंडळींमध्ये विविध पर्यायांसह समस्यांची उकल कशी काढायची आणि आपल्या भावना समर्पक पद्धतीने कशाप्रकारे

व्यक्त करायच्या याचा नमुना व्यक्त करू शकतात. तुम्हा सर्वांनाच 'प्रबलनाची' शक्ती ठाऊक आहेच. सकारात्मक वर्तनाची वाटचाल अखंड पुढे चालू ठेवण्यासाठी 'बक्षिसांमार्फत' योग्य वर्तनासाठी समुपदेशक प्रेरक ठरू शकतात.

कुटुंबातील सदस्यांचे समुपदेशन –

समुपदेशकाने अक्षम असलेल्या बालकाच्या कुटुंबातील सदस्यांसोबत काम करणे खूप आवश्यक आहे जेणेकरून अक्षम बालकाचा स्विकार, त्यांच्या सोबतचे संप्रेषण आणि इष्टतम (चांगले) वातावरण कुटुंबियांना त्या बालकाला देता येईल. समुपदेशक कुटुंबातील सर्व सदस्यांमध्ये सकारात्मक भावना निर्माण करण्यासाठी मदत करू शकतात व प्रामुख्याने अक्षम बालकाप्रती सर्व सदस्यांमध्ये सकारात्मक भावनेस सहाय्यक ठरतात. जर बालकाची चंचलता अवस्था (ADHA) असेल तर समुपदेशकाने पालकांना मानसोपचारतज्ञा कडे पाठवावे. समुपदेशक पालकांना काही विशिष्ट गरजा आधारित सहाय्य आणि मार्गदर्शन करू शकतात. त्यामुळे पालकांचा नान कमी होण्यास मोठ्या प्रमाणावर मदत होऊ शकते.

हालचालीसंदर्भातील अक्षमता म्हणजे काय ?

एखादी व्यक्ति शारीरिक हालचाली किंवा चलनवलन करण्यास अक्षम असते त्यास हालचाली संदर्भातील अक्षमता असे म्हणतात. भारतामध्ये सर्व अक्षम व्यक्ती पैकी २०.३% जनसंख्या ही हालचाली संदर्भातील अक्षमतेने त्रस्त आहे. हालचाली संदर्भातील अक्षम व्यक्तिना चालताना, एखादी गोष्ट उचलण्यात किंवा पकडण्यात समस्या येऊ शकतात. चलन वलनासाठी त्यांना सहाय्यक साधनाची आवश्यकता भासते. उदा. कुबड्या जयपूर पाय, व्हिलचेअर इ. हालचाली संदर्भातील अक्षमता ह्या जन्मजात किंवा काही अपघात घडल्यामुळे निर्माण होतात. हालचाली संदर्भातील अधिग्रहित अक्षमतेचे उदाहरण म्हणजेच पोलियोमायलाईटिस (पृष्ठवंशरज्जूमध्ये बिघाड करणारा एक रोग- पोलियो - हातपाय लुळे पडणे)

हालचाली संदर्भात अक्षम असणाऱ्या बालकांचे समुपदेशन –

हालचाली संदर्भातील अक्षम व्यक्तीचा व्यक्ति अभ्यास करण्यासाठी सविस्तर माहिती संकलनात सुरुवातीलाच समुपदेशकाची भूमिका ही अत्यंत महत्वाची असते. त्यांना तीन व्यावसायिकांकडून सेवा घेणे गरजेचे असते. न्यूरालॉजिस्ट (मज्जासंस्थेच्या रोगावर उपचार करणारा तज्ज्ञ) ऑर्थोपेडिक (अस्थिरोगतज्ञ) आणि फिजीओथेरपिस्ट मेंदू आणि मज्जारज्जू संबंधित समस्या न्यूरालॉजिस्ट पाहतो, तर स्नायू, सांधे, हाडे व हालचाली संदर्भातील समस्या अस्थिरोगतज्ञ व फिजीओथेरपिस्ट पाहतात. विविध व्यावसायिक अक्षमता असलेली व्यक्ति आणि त्याचे कुटुंबीय यांमध्ये समुपदेशक ('नेटवर्कर') 'दुवा सांधणारा' अशी भूमिका निभावतो. समुपदेशक, केंद्र व राज्य सरकारने दिलेल्या योजना सवलती व सुखसुविधाबाबतची माहिती अक्षम व्यक्तीना तसेच त्याच्या कुटुंबियांना देऊन त्यांना सहाय्य करतो. पौगंडावस्थेतील या मुलांना हालचाली संदर्भातील अक्षमता असेल त्यांना व्यावसायिक प्रशिक्षण संस्थांच्या नावासह समुपदेशक व्यावसायिक मार्गदर्शन देण्यास सहाय्य करतो. समुपदेशकाने खालील समुपदेशन सेवा देणे गरजेचे आहे.

वैद्यकीय व्यवस्थापन आणि सुधारात्मक शस्त्रक्रिया

अशाप्रकारच्या शस्त्रक्रियांची आवश्यकता स्नायू व सांध्यांमधील अलवचिकता किंवा आकुंचन पावणाऱ्या अवयवा संदर्भात अक्षम व्यक्तीवर तसेच विकृती असलेल्या व्यक्तीवर करावी लागते. हालचाली संदर्भातील अक्षम व्यक्तींना समुपदेशक ग्राहकाच्या (समुपदेश्याच्या) आवश्यकतेनुसार - वैद्यकशास्त्रातील व्यावसायिकांचा सल्ला घेण्यासाठी पाठवू शकतात

शारीरिक उपचार पद्धती -

शारीरिक उपचार पद्धती ही स्नायूंची हालचाल वाढवण्यासाठी तसेच सुरेख आणि सर्व कृतीकौशल्यांसाठी पुरवली जाते. ह्याचे ध्येय म्हणजे गमावलेली शारीरिक क्षमता परत मिळवून देणे. हालचाली संदर्भातील अक्षम व्यक्तींना समुपदेशक फिजीओथेरपिस्ट सोबत भेट घालून देऊन ग्राहकाला (समुपदेश्याला) नियमित व्यायामाचे महत्व स्पष्ट करून देऊ शकतात.

व्यावसायिक उपचार पद्धती -

सुरेख कृती कौशल्यांसाठी आणि दैनंदिन कृतीकरिताच्या विकासासाठी व्यावसायिक उपचार पद्धतीच्या आवश्यकतेबद्दल समुपदेशक (समुपदेश्याला) ग्राहकामध्ये जाणीव निर्माण करू शकतात. प्रामुख्याने हात व बाहूंच्या साहाय्याने क्रियात्मक कृती करण्यास सक्षम करणे हे व्यावसायिक उपचार पद्धतीचे ध्येय आहे. ग्राहकाच्या गरजेनुसार समुपदेशक व्यावसायिक थेरपिस्ट सोबत त्यांना एकत्र आणण्याचे काम करू शकतात.

कृत्रिम आणि ऑर्थोटिक्स -

प्रोस्थेटिक्स हे एक अशा प्रकारचे विज्ञान आहे जे शरीरातल्या गमावलेल्या भागांचे कृत्रिमरित्या रोपण करते. गमावलेले शरीरातील भाग जन्मजात किंवा शस्त्रक्रियेने काढलेले असू शकतात. उदा. अवयव बोटे, अर्धवट हात, अर्धवट पाऊल, डोळे, नाक, कान, स्तन इ. ऑर्थोटिक्स हे एक असे विज्ञान आहे जे यांत्रिकतेच्या वापराने अस्थिरोग दोषांमध्ये, शरीरामध्ये शक्ति निर्माण करवाऱ्या अवयवांना पूर्ववत करण्यास कमकुवत भागांना सहाय्य देण्यात, अनावश्यक हालचालींना प्रतिबंध करण्यात, काही विशिष्ट शारीरिक अवयवांचे वजन कमी करण्यात इ. गोष्टींमध्ये सुधार आणू शकते अक्षम व्यक्तींना त्यांच्या कृत्रिम साधनांची आणि त्याच्या वापरा संदर्भात समुपदेशनाची गरज असते.

तुमची प्रगती तपासा

- १) विशेष शैक्षणिक आवश्यकता असलेली बालके कोणती ? त्यांच्यामध्ये विशेष काय असते ?
- २) विशेष गरजा असलेल्या मुलांना तुम्ही कशाप्रकारे समुपदेशन कराल? विविध अक्षमता असलेल्या मुलांच्या संदर्भात लिहा.

४.३ पौगंडावस्थेतील समस्यांचे समुपदेशन (गुंडगिरी, शालेय ताण, व्यसनाधीनता)

बाल्यावस्था आणि प्रौढावस्थेमधील काळ मणजेच पौगंडावस्था. हा काळ संक्रमणाचा असतो. ह्या काळात शरीरामध्ये अनेक बदल होत असतात. जागतिक आरोग्य संघटनेनुसार

पौगंडावस्थेतील मुलांचे वय वर्ष १० ते १९ दरम्यान असते. या वयातच किशोरवयीन मुलांचा समावेश होतो. हा तारुण्य काळ असतो. मुले आणि मुली दोघेही शारीरिक आणि मानसिक बदल अनुभवत असतात. पौगंडावस्था दर्शवणारा 'वय' हा एक साधारण दर्शक आहे. वय हा एकच दर्शक नसून नेमके विभाजन नसते. काही मुले कमी वयात परिपक्वता दर्शवतात तर काही मुले खूप उशीरा तारुण्यात पोहोचतात ह्या अवस्थेमध्ये स्व-संकल्पनेचा विकास, लैंगिकतेची ओळख शरीर अवबोध या सर्वांची माहिती होते. या अवस्थेमध्ये हार्मोन्समध्ये बदल होत असतात. ह्या शारीरिक आणि मानसिक बदलांमुळे पौगंडावस्थेतील मुलांमध्ये विविध प्रकारच्या वर्तन समस्या वाढीस लागू शकतात. अक्षम बालकांच्या संदर्भात त्यांना त्यांच्या शरीराबद्दल विपरीत (विकृत) अवबोध असतो. ज्ञानेन्द्रियांसंदर्भात अक्षमता असलेल्या बालकांना संप्रेषणासंदर्भात समस्या निर्माण होतात व त्याचाच परिणाम म्हणजे पौगंडावस्थेत त्यांच्यामध्ये न्यूनतेची भावना निर्माण होते. त्यांना स्वतःला व्यक्त करता येत नसल्यामुळे त्यांना गुंडगिरी, शालेय ताण, व्यसनाधीनता, आक्रमक वर्तन, खाण्याचे विकार इ. समस्यांविषयी ते संवेदनाक्षम असतात. या प्रकरणांमध्ये आपण अक्षमता असलेल्या पौगंडावस्थेतील मुलांच्या समस्या व त्याचे निराकरण कसे करायचे याचा अभ्यास करणार आहोत.

४.३.१ गुंडगिरी –

तुमच्या महाविद्यालयीन दिवसांमध्ये तुम्ही गुंडगिरी हा शब्द ऐकला असेल. येथे वर्गातील कुमकुवत मुलांवर काही विद्यार्थ्यांचा समूह वर्चस्व गाजवतो.

वर्गातील गुंडगिरीमध्ये कमाल वर्तनाचा समावेश होतो. समुपदेशन सेवा पुरवण्यासंदर्भात समुपदेशकाला हे नक्की ओळखता यायला हवे कि कोणत्या वर्तनाचा समावेश हा गुंडगिरीमध्ये होतो. गुंडगिरी म्हणजे हे एक असे हेतूपूर्वक वर्तन असते जे अनुचित आणि आक्रमक असते. अशा प्रकारचे वर्तन सातत्याने अशा परस्परसंबंधात पहावयास मिळते जेथे शक्ति सामर्थ्यात बराचसा फरक आहे. (मिडगेट २०५६) मिडगेटने गुंडगिरी वर्तनाचे ४ प्रकार सांगितले आहेत. शारीरिक, शाब्दिक, (परस्परसंबंधित) रिलेशनल आणि सायबर गुंडगिरी हे प्रकार आहेत.

शारीरिक दादागिरी

यामध्ये प्रामुख्याने बालकावर होण्याच्या शारीरिक हल्ल्याचा समावेश असतो. उदा. ढकलणे, मारणे लाथा मारणे, थोबाडीत मारणे, श्रवण यंत्र हिसकावून घेणे, सहाय्यक साधने तोडणे इत्यादि. यामध्ये अशा वर्तनाचा समावेश होतो कि तेथे मुले संपत्तीची तोडमोड करतात किंवा इतर विद्यार्थ्यांच्या वस्तूंची नासधूस करतात.

शाब्दिक दादागिरी –

यामध्ये शाब्दिक हल्ल्याचा समावेश होतो उदा. अशी विधाने वापरली जातात ज्यामुळे ती व्यक्ति दुखावते, नावाने हाका मारणे, नकारात्मक टोमणे मारणे, शाब्दिकरित्या मुलांना धमकावणे, चिडवणे, मुलांच्या अक्षमतेवर कॉमेंट्स देणे इ.

(परस्परसंबंधित) रिलेशनल दादागिरी-

ह्या प्रकारच्या दादागिरीमध्ये प्रत्यक्ष कुमकुवत मुलाला रॉगेट न करता इतर मुलांसमोर त्याची प्रतिमा डागाळण्याचा प्रयत्न करतात. ह्या दादागिरीमध्ये त्या मुलाबद्दल अफवा

पसरवल्या जातात, इतरांसमोर त्या मुलाची नकारात्मक प्रतिमा निर्माण केली जाते, त्या एखादा विशिष्ट अक्षमता असलेल्या विद्यार्थ्यासोबत इतर मुलांना मैत्री तोडायला सांगणे अशा गोष्टींचा समावेश होतो.

सायबर गुंडगिरी

इंटरनेटच्या वापरावर आधारित मोबाईल व इतर ॲप्सच्या वापराबाबत सध्याची तरुण पिढी व्यसनाधीन झाली आहे. त्याचाच परिणाम म्हणून जाणतेपणी किंवा अजाणतेपणी सायबर गुन्ह्यांच्या प्रमाणात कित्येक पटीने वाढ झाली आहे. सायबर गुंडगिरीमध्ये इलेक्ट्रॉनिक माध्यमांचा वापर होतो उदा. अक्षमता असल्या व्यक्तीची छायाचित्रे पोस्ट करणे किंवा सोशल नेटवर्किंग साईट्सवर त्याच्या किंवा तीच्या परवानगीशिवाय त्या मुलाबद्दल कमेंट्स टाकणे जेणेकरून विद्यार्थ्यांच्या संवेदनांना इजा पोहोचेल.

४.३.२ गुंडगिरी दूर करण्यासाठी समुपदेशनात्मक व्यूहरचना –

गुंडगिरीचे दिर्घकालीन आणि अल्पकालीन परिणाम खूप मोठ्या प्रमाणावर असतात. हे परिणाम केवळ गुंडगिरीत बळी पडलेल्या व्यक्तीवर नसून गुंडगिरी जे गुंडगिरी करतात आणि जे मूकपणे पाहात असतात यांवरही होतात. जे विद्यार्थी गुंडगिरीची शिकार होतात त्यांना बऱ्याच नकारात्मक भावनांना सामोरे जावे लागते उदा. नैराश्य, वाढती आत्महत्या करण्याची प्रवृत्ती, आत्महत्येचे प्रयत्न, आत्मविश्वासाचा अभाव, शालेय प्रगतीसंदर्भातील समस्या, शाळेतील हजेरी आणि सामाजिक परस्परसंबंध. जे विद्यार्थी इतरांवर गुंडगिरी करतात त्यांना पौगंडावस्थेत औषधे / पदार्थांचा गैरवापर अशा समस्या असतात. प्रौढ असल्या कारणाने ते हिंसक संकटग्रस्त किंवा गुन्हेगारी वर्तन करू शकतात. जे विद्यार्थी प्रत्यक्षपणे गुंडगिरीमध्ये सहभागी नाहीत व त्रयस्थपणे उभे राहून मौज घेणारे आहेत ते देखील वाढत्या ताणाचा अनुभव घेतात. म्हणूनच गुंडगिरीचे विविध प्रकार ओळखण्यात समुपदेशकाने सक्षम असण्याची आवश्यकता आहे. अक्षम विद्यार्थ्यांच्या जीवनावर गुंडगिरीच्या विविध प्रकारांचा कशाप्रकारे परिणाम होऊ शकतो याची जाणीव समुपदेशकास असणे आवश्यक आहे.

मिडगेटने (२०१६) गुंडगिरीचे विविध प्रकार आणि त्याला प्रतिबंध करण्याच्या उपायांबद्दल माहित करून देण्यासाठी मध्यस्थी कार्यक्रम विकसित केला. त्या कार्यक्रमाला STAC (स्टॅक) असे नाव देण्यात आले.

S - हलक्या प्रसंगांनी वर्ग वातावरणात बदल - stealing the show

T - दुसऱ्यावर सोपवणे - Turning it over

A - इतरांना सोबत - Accompanying others

C - करुणेचे प्रशिक्षण - Coaching Compassion.

हलक्या प्रसंगांनी वर्ग वातावरणात बदल -

या व्यूहरचनेमध्ये गुंडगिरी होत असणाऱ्या परिस्थितीती पासून मुलांचे लक्ष विचलित होण्यासाठी विनोदांचा वापर केला जातो. बचावकर्त्या मुलांना देखील असे वाटत नसते कि त्यांच्या समवयस्क समूहापासून वेगळे रहावे आणि त्याचबरोबर गुंडगिरीस बळी पडलेल्या मित्राचे सुद्धा रक्षण करावयाचे असते. उदा इयत्ता चौथी मध्ये शिकत असलेल्या एका श्रवणयंत्र घातलेला व जो नीट स्पष्टपणे बोलण्यास अक्षम आहे अशा मुलाची काही मुले मजा

घेत असतात (टर उडवतात.) तेव्हाच दुसरा मुलगा (बचावकर्ता) वर्गात येतो व विनोद सांगतो. त्यावेळी जी मुले त्या मुलाला चिडवत असतात याचे अवधान (लक्ष) चिडवण्यापासून दूर हटते व वातावरण हलके फुलके होते. सर्व मुले विनोदावर खळखळून हसतात.

दुसऱ्यावर सोपवणे –

ह्या मध्ये गुंडगिरी होत असलेल्या घटनेची संपूर्ण माहिती जबाबदार प्रौढाकडे दिली जाते व त्याची / तीची मदत घेण्यास सांगितले जाते. या व्यूहरचनेमध्ये समुपदेशक शाळेतील सुरक्षित प्रौढ मुलांना ओळखयाचे प्रशिक्षण देतात (जेव्हा मुले गुंडगिरी रोखण्यातील व्यूहरचनांशी जुळवून घेण्यात व मध्यस्थी करण्यात अक्षम असता) उदा. सोशल नेटवर्किंग साईट वर बचावकर्ता व्हिलचेअरवर बसलेल्या वर्गमित्राचा फोटो पोस्ट करतो. तो बचावकर्ता त्या पोस्टची हार्ड कॉपीची मुद्रित प्रत वर्ग शिक्षकांकडे देतो अशा प्रकारे घटनेची माहिती दिली जाते व वर्गशिक्षक समर्पक कृती घेतात.

इतरांना साथ देणे-

या व्यूहरचनेमध्ये जो विद्यार्थी गुंडगिरीचा बळी ठरला आहे त्याच्या बाजूने बचावकर्ता उभा राहतो. आणि तो सर्वांना सांगतो कि हे वर्तन (गुंडगिरी) अमान्य असून गुंडगिरीला बळी पडलेला विद्यार्थी एकटा नाही. त्याची /तीची काळजी बचावकर्ता घेतो. ह्या व्यूहरचनेचे उपयोजन समुपदेशक गुंडगिरी दरम्यान आणि गुंडगिरी संपल्यानंतर करू शकतो. बचावकर्ता गुंडगिरीस बळी पडणाऱ्या व्यक्तिला फिरायला किवा खेळायला बोलवू शकतात किंवा गुंडगिरी बद्दल तीच्या /त्याच्या भावना समजून घेऊ शकतात. उदा. शारीरिक शिक्षणाच्या तासाला क्रिडांगणावर सर्व विद्यार्थ्यांना त्यांच्या आवडीचे खेळ खेळण्याचे स्वातंत्र्य दिले गेले असते. हेतूपूर्वक सर्व मुली एका कमी दृष्टी असलेल्या मुलीला एकाकी सोडतात आणि एकत्र समूह खेळ खेळतात. खरे तर कमी दृष्टी असलेल्या मुलीला देखील त्या खेळात सहभागी व्हावयाचे असते, परंतु तो समूह तीला सहभागी होऊ देत नाही. यातील एक विद्यार्थीनी तीच्या वर्गातील खिडकीतून ह्या दृश्याचे निरीक्षण करत असते. कमी दृष्टी असलेल्या मुलीच्या सहाय्यासाठी ती तीच्या वर्गातून खाली क्रिडांगणावर येते. ह्या कमी दृष्टी असलेल्या मुलीबरोबर दुसरा खेळ खेळायला ती सुरुवात करते. त्याचप्रमाणे ती इतर मुलींच्या त्या समूहाला देखील सांगते कि तुम्ही जे करत आहात ते योग्य नाही. नंतर ज्या विद्यार्थ्यांनी गुंडगिरी करत होत्या त्यांना त्यांचे वागणे कशाप्रकारे चूक आहे हे देखील सांगते.

करुणेचे प्रशिक्षण

गुंडगिरी थांबवण्याचा हा प्रत्यक्ष मार्ग आहे. जे विद्यार्थी गुंडगिरीमध्ये एखाद्या घटनेदरम्यान किंवा घटनेनंतर त्याचा प्रत्यक्ष सामना करत असतात, अशा विद्यार्थ्यांना सूचित करणे आवश्यक आहे कि भविष्यात त्यांच्याकडून अशा कोणत्याही प्रकारची गुंडगिरी मान्य केली जाणार नाही. यामध्ये गुंडगिरी करणाऱ्या मुलाला घटनेदरम्यान किंवा घटनेनंतर त्याच्या / तीच्या वर्तनातील नापसंती दर्शवली जाते. अशाप्रकारे गुंडगिरी करणाऱ्या व्यक्तीस इतर विद्यार्थ्यांप्रती सहवेदनेची भावना ह्या व्यूहरचनेत दिसून येते. उदा. एखाद्या मित्रासोबत बचावकर्ता कॅन्टीनमध्ये बसला आहे. तो मित्र हेतूपूर्वक एका श्रवणदोष असलेल्या मुलावर हसतो व त्याबद्दल उपहासात्मक (कामेन्ट्स) बोलतो. आणि मुद्दाम सांकेतिक भाषेचा वापर

करतो. ह्या प्रसंगानंतर बचावकर्ता त्याच्या मित्राला त्याच्या अशा वर्तनाबद्दल प्रश्न विचारतो तेव्हा तो बचावकर्ता त्याच्या मित्राला सांगतो, कि अशाच एका प्रसंगी इतर विद्यार्थ्यांनी त्याला टारगेट करून बोलले, त्यावेळी किती नकारात्मक भावना त्या प्रसंगी त्याने अनुभवली.

४.३.३ पौगंडावस्थेतील शालेय ताण

जेव्हा आजूबाजूच्या परिसरातून बऱ्याच मागण्या होत असतील आणि त्या मागण्या पूर्ण करण्यासाठी व्यक्तिकडे संसाधनांची कमतरता असल्यास ताणाची निर्मिती होते. या मागण्यांना ताण निदर्शके (stressors) असे म्हणतात. (रॉबरसन १९८५) पौगंडावस्थेतील मुलांना ह्या ताणांना सामोरे जाण्याचा वाढता धोका असतो. आपण आधी अभ्यासल्याप्रमाणे पौगंडावस्था हा एक अवस्थांतराचा किंवा संक्रमणाचा काळ असतो. आणि याच काळात या मुलांमध्ये बरेचसे शारीरिक आणि जीवशास्त्रीय बदल घडत असतात. शरीरात घडणाऱ्या बदलांसोबतच शाळेतून महाविद्यालयीन स्तराकडे असे देखील अवस्थांतर होत असते. अक्षमता असलेल्या मुलांना मूलभूत क्रियात्मक कौशल्ये प्राप्त करण्यासाठी खूप प्रयत्न घ्यावे लागतात तर अक्षमता नसलेली मुले ही कौशल्ये विनासायास सहजगत्या | नैसर्गिकरित्या प्राप्त करतात. अक्षम मुलांवर पालक विशेष शिक्षक आणि थेरेपिस्ट यांद्वारे सतत विविध ताण निर्देशकांचा भडीमार करून त्यांच्याकडून अपेक्षा वाढवल्या जातात. त्यांचे आयुष्य हे विविध व्यावसायिकांनी तयार केलेल्या ध्येयानुसार करावयाचे असते आणि म्हणूनच अक्षमता असलेल्या विद्यार्थ्यांवर खूप शालेय ताण वाढतो. बऱ्याच संशोधनाच्या अंती असे दिसून आले आहे कि जेव्हा बालक उच्च पातळीच्या ताणातून जात असतो तेव्हा तो विविध प्रकारच्या अपायकारक वर्तनात अडकला जातो. उदा. अल्कोहोलचे सेवन, मादक पदार्थांचे सेवन, असुरक्षित लैंगिक कृती, शारीरिक निष्क्रियता खाण्याच्या विकृती झोपेतील व्यत्यय. (किंग, विदोरक आणि सिंग २०१४; बेनेट आणि होलोवे २०१४) बुसरी (२०१२) ने दर्शवले आहे कि अक्षम बालके नैराश्यास बळी पडतात कारण नैराश्याचा सहसंबंध एकाग्रतेतील समस्या अपयशाची भिती, भविष्याचे नकारात्मक चित्रण इ. सोबत केला जातो. बऱ्याच मोठ्या प्रमाणात ह्या ताणाचा विद्यार्थ्यांच्या शालेय संपादनावर खूप परिणाम होतो. म्हणूनच समुपदेशकाने हस्तक्षेप करणे आवश्यक आहे आणि शालेय ताणावर मात करण्यासाठीच्या व्यूहरचना स्पष्ट कराव्यात.

काही व्यूहरचना खाली दिल्याप्रमाणे,

४.३.४ शालेय ताणावर मात करणारी समुपदेशन तंत्रे -

अक्षम मुलांवर असलेला शैक्षणिक ताण दूर करण्यासाठी समुपदेशक खालीलपैकी एक किंवा अनेक तंत्रांचा वापर करू शकेल. ती तंत्रे खाली दिल्याप्रमाणे आहेत.

वेळ नियोजनाची कौशल्ये

पौगंडावस्थेतील मुलांना वेळ नियोजनाच्या कौशल्यांचे प्रशिक्षण देण्याची गरज आहे. बऱ्याचदा सूचनांचे आकलन किंवा सूचना समजून घेण्यासाठी त्यांना बराच वेळ लागतो. तसेच एखादे काम पूर्ण करण्यासाठी देखील जास्त वेळ घेतात समुपदेशकाने पालकांना तसेच व्यावसायिक प्रशिक्षकांस वेळ नियोजनाची कौशल्ये प्रभावीपणे कशी वापरायची याचे प्रशिक्षण देणे आवश्यक आहे. कारण पालक व व्यावसायिक प्रशिक्षक हे रोज अक्षम

पौगंडावस्थेतील मुलाना हाताळत असतात आणि म्हणूनच त्यांनी अचूक वेळापत्रक देऊन तेवढ्या वेळेत मुलना ती कृती पूर्ण करण्यास सांगावी.

समुपदेशक आणि विशेष गरजा
असलेल्या बालकांचे
समुपदेशन

संघटनात्मक कौशल्ये -

अक्षम विद्यार्थ्यांना त्यांच्या रोजच्या (दैनंदिन) कृतींचे आणि अभ्यासाचे नियोजन करण्यात समुपदेशक सहाय्य करू शकतो. ह्यामुळे अक्षम मुलांना त्यांच्या कृतींचे नियोजन आणि कार्यवाही करण्यास सहाय्य होऊ शकते.

चांगल्या अभ्यास सवयी -

बहुतांश अक्षम विद्यार्थ्यांना साक्षरते संदर्भातील कृती करण्यात रुची नसते. समुपदेशक त्या विद्यार्थ्यांमध्ये ती आवड निर्माण करू शकतात. त्यांच्या जीवनाचा दैनंदिन भाग म्हणून चांगल्या अभ्यास सवयींमध्ये साक्षरते संदर्भातील उपक्रमांचा समावेश करू शकतात.

इतर सोपी तंत्रे -

- नियमित व्यायाम आणि पुरेशी झोप
- अंमली पदार्थांचे सेवन टाळणे
- तर्कशुद्ध आणि आशावादी विचार करण्यास शिकणे.
- योग, ध्यान आणि नृत्य अशा उपक्रमांचा सराव करणे.
- विद्यार्थ्यांना विविध शारीरिक कृतींमध्ये गुंतवून ठेवणे - उदा चालणे, पोहणे, धावणे इत्यादी.
- शालेय ताण कमी करण्यासाठी विश्रांती/ विरंगुळ्याची खूप मदत होते
- समस्या निराकरण कौशल्ये - प्रशिक्षण
- जेव्हा मनावर ताण निर्माण होतो तेव्हा जाणीवपूर्वक विचारप्रक्रियेचा वापर करून विचारांची ज्ञानात्मक पुनर्रचना करणे.
- स्व- नियंत्रण प्रशिक्षण
- बालकाकडून वास्तववादी अपेक्षा ठेवणे.

४.३ (५) व्यसनाधीनतेवर समुपदेशन

व्यसनाधीनता म्हणजे काय?

मोबाईल फोनमधील नाविन्यामुळे आणि ४जी च्या आगमनामुळे जास्तीत जास्त लोक मोबाईल व्यसनाचे बळी पडत आहेत. मोबाईल फोनवरील विविध प्रकारच्या ॲप्सच्या उपलब्धतेमुळे सर्व प्रकारचे लोक, बालके तरुणवर्ग व ज्येष्ठ नागरिक हे सर्वच मोबाईल वर अवलंबून राहायला लागले आहेत व सर्व ॲप्सचे व्यसनच लागले आहे. म्हणूनच सुरुवात करूया व्यसनाधीनता म्हणजे काय ? २०१८ मध्ये फेलमनने व्यसनाधीनतेची व्याख्या पुढीलप्रकारे केली, “जरी मानसिक आणि शारीरिक हानी होत असेल तरीही एखाद्या रासायनिक औषधी मादक पदार्थ सेवन करणे थांबवण्याची मानसिक आणि शारीरिक असमर्थता मणजेच व्यसनाधीनता होय”. हा शब्द केवळ पदार्थांच्या गैरवापरापुरता मर्यादित नाही, तर त्यात खाणे काम करणे, जुगार खेळणे, अश्लील साईट पाहणे इत्यादी विशिष्ट, कामांमध्ये व्यसनाधीनता देखील आहेच.

शर्मा आणि जोशी (२०१३) यांनी भारतामधील रस्त्यावरील बालकांमध्ये असलेल्या मादक पदार्थाच्या व्यसनाबद्दल एक अभ्यास केला. त्यांच्या अभ्यासानुसार भारतामधील जवळपास १८ दशलक्ष मुले रस्त्यांवर राहतात आणि रस्त्यावरील काही प्रकारच्या छोट्या मोठ्या व्यवसायात सहभागी असतात. ह्या गटातील मुलांचे वय मादक पदार्थाच्या दुरुपयोगाच्या दृष्टिने अत्यंत नाजूक असते. आणि भारतातील अभ्यास अहवालानुसार भारतातील ४०% ते ७०% रस्त्यावरील बालके मादक पदार्थाच्या व्यसनास बळी पडतात. जॉन्स्टन आणि ओ' माले एट. एल (२०१३) यांच्या मते, माध्यमिक शाळेतील एकूण मुलांपैकी जवळपास ७०% मुलांनी अल्कोहोलची चव घेतली आहे. ५०% मुलांनी बेकायदेशीर मादक पदार्थाचे सेवन केले आहे. ४० % मुलांनी धूम्रपानाकडे आपला मोर्चा वळवला आहे आणि २०% मुलांनी बिना औषधी हे तू करिता विहित मादक पदार्थ घेतले आहेत. जेव्हा एखादी व्यक्ती काही विशिष्ट कृती किंवा पदार्थाच्या आहारी जाते तेव्हा तिला/ त्याला त्या व्यसनातून बाहेर कसे पडायचे किंवा त्या व्यसनावर नियंत्रण कसे मिळवायचे हे त्यांना समजत नाही. मानसिक ताण आणि कार्याच्या दबावातून मुक्तता / मोकळेपणा मिळवण्यासाठी दिवसेंदिवस ती व्यक्ती व्यसनातील तो पदार्थ मिळवणाऱ्या व्यक्तिके अधिकधिक अवलंबून असते.

पौगंडावस्थेतील सर्व बालके व्यसनाधिनतेसंदर्भात हळवी नसतात. याचे कारण म्हणजे धोकादायक घटक: जोखमीच्या घटकामुळे व्यसनाधीननेप्रती असुरक्षिता वाढू लागते.

सर्वात प्रथम म्हणजे कुमारवयीन मुलांच्या मेंदूचे पूर्ण विकसन झालेले असते. त्यालाच मज्जातंतूची लवचिकता म्हणून ओळखले जाते. या अवस्थेत प्री फ्रंटल कॉर्टेक्स चा पूर्णतः विकास झालेला नसतो. मेंदूचा हा भाग विविध परिस्थितींचे मूल्यमापन करण्याची जबाबदारी घेतो, त्याचप्रमाणे गहन निर्णय क्षमता आणि आवेग व भावनांवर नियंत्रण मिळवतो. व्यक्ती जोपर्यंत त्याच्या विशीच्या (मादक पदार्थ दुरुपयोग राष्ट्रीय संघटना २०१४) मध्यात येत नाही तोपर्यंत हे वर्तुळाकार सर्कीट परिपक्व (तीचे / त्याचे) झालेले नसते. आणि यामुळेच याचा थेट परिणाम त्यांची एखाद्या स्थितीत धोका पत्करण्याची क्षमता, तार्किक निर्णय घेण्याची क्षमता तसेच अमली / मादक पदार्थाचे सेवन याबद्दल ते निर्णय घेऊ शकत नाहीत. या जीवशास्त्रीय घटकांखेरीजही या पौगंडावस्थेतील मुलांना काहीतरी 'नवीन' आणि 'कूल' अनुभव घेण्याची वाढती उत्कट इच्छा असते. ह्या कुतुहलामुळे देखील ते मादक पदार्थ घेऊन पाहतात. परंतु त्यामुळेच त्यांच्या आरोग्यावर त्याचे दिर्घकालीन गंभीर परिणाम होतात. पौगंडावस्थेतील मुलांमध्ये व्यसनाधीनतेचा धोका वाढवणारे इतरही घटक आहेत. जसे आजूबाजूच्या परिसरात मादक पदार्थाची उपलब्धता, महाविद्यालयात, शाळेतील, कुटुंबातील मादक पदार्थाचे सेवन करणाऱ्या व्यक्तीचा सहवास, हिंसा, शारिरीक किंवा भावनिक दुरुपयोग, घरातील मानसिक ताण इ. (मादक पदार्थ दुरुपयोग राष्ट्रीय संघटना २०१४)

व्यसनाधीनतेच्या कोणत्याही प्रकारापासून समुपदेशक पौगंडावस्थेतील बालकांची सुटका करू शकतात. खाली दिल्या प्रमाणे पौगंडावस्थेतील व्यसनाधीनतेच्या उपचाराची तत्वे त्यांना माहीत असायला हवी.

४.३.६ उपचारांची तत्त्वे - पौगंडावस्थेतील व्यसनाधीनतेच्या समस्या

पौगंडावस्थेतील मुलांच्या व्यसनाधीनतेचे स्रोत शोषणे आणि लवकरात लवकर त्यावरील उपायांची अंमलबजावणी करणे-

बरेचसे प्रौढ जे व्यसनाधीन मधून संबोधले जातात, ते त्यांच्या कुमारवयात अमली पदार्थांचा वापर करतात. म्हणूनच लवकरात लवकर व्यसनाधीनतेचा स्रोत शोषणे आवश्यक आहे. पौगंडावस्थेतच मादक पदार्थांच्या सेवनाच्या वापरास प्रतिबंध करावाचा प्रयत्न करणे-

पौगंडावस्थेतील मुले मादक पदार्थांच्या आहारी गेली नसली तरीही मादक पदार्थांच्या दुरुपयोगास हस्तक्षेप करणे हे उपयुक्त ठरते. तरुणाईमध्ये मादक पदार्थांच्या सेवनाच्या व्यसनास प्रतिबंध म्हणून पौगंडावस्थेतील मुलांसाठी 'मध्यस्थी कार्यक्रमांद्वारे' मादक पदार्थांच्या सेवनाने होणारे दुष्परिणाम हे प्रमुख भूमिका निभावतात.

अमली पदार्थांचा वापर पौगंडावस्थेतील मुले करतात का हे जाणून घेण्याची एक चांगली संधी म्हणजे नियमित वैद्यकीय तपासणी - वैद्यकीय व्यावसायिक उदा० डॉक्टर, दंतवैद्य, मानसोपचारतज्ञ आणि इतरही व्यावसायिक प्रमाणित परिक्षण चाचण्यांद्वारे कुमारवयीन मुलांचा धूम्रपान, मादक पदार्थांचे सेवन, तंबाखू सेवन आणि इतर पदार्थांच्या सेवनात किती प्रमाणात सहभाग आहे हे समजण्यास उपयुक्त ठरू शकतात. जर एखादा कुमारवयीन मुलगा त्याच्या अल्कोहोल किंवा मादक पदार्थांच्या संदर्भात बोलला तर वैद्यकीय व्यावसायिक समोरासमोर हस्तक्षेप करून किंवा त्या व्यक्तिस व्यसन उपचार कार्यक्रमात पाठवू शकतात.

कुटुंबाच्या दबावामुळे आणि कुटुंबाच्या सहभागा मुळे उपचारातील यशस्वीतता - बऱ्याच वेळा पौगंडावस्थेतील मुले व्यसन उपचार कार्यक्रमात सहभागी होण्यास संकोचतात किंवा नकार देतात. तरीही जेव्हा कुटुंबातील सदस्य हस्तक्षेप करतात आणि तो उपचार कार्यक्रम घेणे बंधनकारक करतात, तेव्हा ते तरुण त्या उपचार कार्यक्रमांचा भाग होतात, प्रवेश देतात व तो कार्यक्रम पूर्ण करतात.

पौगंडावस्थेतील मुलांच्या व्यक्तिगत आवश्यकतेनुसार व्यसनाधीनते वरील उपचार कार्यक्रम - उपचार कार्यक्रमाची पहिली पायरी म्हणजे त्या व्यक्तीची सर्वंकष माहिती मिळवणे. उदा. व्यक्तीची बलस्थाने व कमतरता, त्याचे / तीचे कुटुंबातील सदस्यांसोबतचे संबंध, समवयस्क गट ताण, कामाचा ताण इ. व्यक्तीचे वर्तन त्याच्या/ तीच्या कुटुंबाच्या संबंधां संदर्भात समवयस्कां संदर्भात आणि कार्यस्थळी असलेल्या समूहासंदर्भात पाहिले जाते. त्यानंतरची पुढची पायरी म्हणजे व्यक्तिगत गरजांनुसार उपचारपद्धतीचे नियोजन विकसित करणे.

उपचाराचे दोन महत्वपूर्ण घटक- कुटुंब आणि समुदाय-

अनेक पुरावे आधारित कार्यक्रमांनी हे दर्शवले आहे कि वेगवान व्यसनमुक्तीसाठी आणि मादक पदार्थांच्या सेवनापासून दूर राहण्यासाठी कुटुंबातील सदस्यांचा आधार, सहकार्य व संप्रेषण हे अत्यावश्यक आहे.

इतर मानसिक स्वास्थ्य अवस्थेची ओळख आणि उपचार -

पौगंडावस्थेतील जी बालके मादक पदार्थांच्या दुरुपयोगात सहभागी असतात ती वारंवार काही प्रकारच्या मानसिक आजारांनी त्रस्त असतात. (चान एट अल २००९) जसे की, नैराश्य, चंचलता अवस्था (ADHD) किंवा बहिरेपणा च्या अवस्थेत संप्रेषण समस्या. पदार्थ दुरुपयोगाच्या उपचारा सोबतच ह्या वरील मानसिक आजारांसाठी उपचार वा मध्यस्थी या कार्यक्रमांचा समावेश करावा.

संवेदनशील समस्यांची ओळख आणि निराकरण -

बरीचशी कुमारवयीन मुले जी पदार्थ दुरुपयोगाचा वापर करीत आहेत त्यांच्या पूर्वीच्या जीवनात लैंगिक हल्ला किंवा दुरुपयोग कोणत्याही प्रकारचा जसे, शारीरिक, लैंगिक व भावनिक दुरुपयोग झालेला असू शकतो. जर समुपदेशकाला दुरुपयोगाच्या सहभागाची शंका आल्यास त्या व्यक्तीला सामाजिक व संरक्षक सेवांकडे पाठवावे.

व्यसनाधीनतेच्या उपचारांचे सातत्यपूर्ण देखरेख फार आवश्यक आहे - कुमारवयीन मुले व्यसनमुक्तीचा कार्यक्रम चालू असताना पुन्हा व्यसनाधीन ते कडे वळतात व पुन्हा मादक पदार्थांचे सेवन करतात असेही अनुभवू शकतात. उपचार कार्यक्रम चालू असताना मादक पदार्थांच्या सेवनाकडे पुन्हा वळणे असे दर्शवते कि त्या व्यक्तीला जास्त प्रमाणात उपचारांची गरज आहे. तसेच सुधारित उपचार नियोजनाची आवश्यकता आहे. म्हणूनच व्यसन मुक्ती उपचारांसाठी सानत्वपूर्ण देखरेख ठेवणे आवश्यक आहे. व्यसनाधीनने कडे पुन्हा वळण्यास प्रतिबंध करण्यासाठी उपचारा नंतरची काळजी आणि देखरेखीची भूमिका अत्यंत महत्वाची ठरते.

पौगंडावस्थेतील बालकांच्या लैंगिकरित्या संक्रमित होणाऱ्या रोगांच्या चाचण्या - इंजेक्शन द्वारे किंवा इंजेक्शन विरहीत मादक पदार्थांच्या सेवनाने लैंगिकरित्या संक्रमित होणाऱ्या रोगांचे रक्ताद्वारे वहन घेण्याचा धोका वाढतो (हेपेटायसीस ब आणि क, एचआयवी एडस इ.) प्रत्येक प्रकारच्या व्यसनाधीनतेमध्ये व्यक्तीच्या निर्णय घेण्याच्या क्षमतेस मर्यादा येतात आणि म्हणूनच पौगंडावस्थेतील मुलांचा असुरक्षित लैंगिक वर्तन दूषित मादक पदार्थांच्या साधनांची देवाणघेवाण, असुरक्षित टॅटू आरेखन, शरिरातील अवयवांना छिद्र पाडण्याची कला इ. कडे वाढण्याचा धोका वाढतो. समुपदेशक पौगंडावस्थेतील मुलांना अशा प्रकारच्या वर्तनात बदल करण्यास सहाय्य करून त्यांच्या जीवनाची गुणवत्ता सुधारू शकतात.

४.३.७ व्यसनाधीनतेवर मात करण्यासाठी समुपदेशनाची व्यूह रचना

पौगंडावस्थेतील मुलांच्या व्यसनाधीनतेवर मात करण्यासाठी, कुमारवयीन मुलांच्या व त्यांच्या कुटुंबातील सदस्यांचा समावेश असतो. व्यसनाधीनतेच्या आव्हानाला हाताळण्यासाठी पौगंडावस्थेतील मुले व त्यांच्या पालकांसाठी अनेक गरजांवर आधारित उपचारांचे पर्याय सहाय्यक ठरतात. ह्या कार्यक्रमांचे ३ प्रमुख विषय असतात. पहिला विषय म्हणजे कुमारवयीन मुलांना मादक पदार्थांचे सेवन करण्यास प्रतिबंध करण्यास प्रोत्साहन देणे दुसरा विषय म्हणजे - व्यसनमुक्तीच्या नियोजनावर काम करणे. आणि तिसरा विषय म्हणजे कुमारवयीन मुलांकरिता सकारात्मक कौटुंबिक वातावरण विकसित करणे, (जेथे व्यसनाधीनतेवर मात करण्यासाठी कुटुंबातील सदस्य त्या पौगंडावस्थेतील मुलाला स्विकारतात व त्याला सहाय्य करतात) पौगंडावस्थेतील मुलांमधील व्यसनाधीनतेवर मात

करण्यासाठी खालील तीन प्रमुख प्रकारच्या उपचार पर्यायांचा वापर होतो. (हॅम्पटम, २०१९)

समुपदेशक आणि विशेष गरजा
असलेल्या बालकांचे
समुपदेशन

१. वर्तनवादी उपचार पद्धती
२. कुटुंब आधारित उपचार पद्धती(थेरपी)
३. औषधोपचारांचा वापर

१) **वर्तनवादी उपचार पद्धती** - बऱ्याच वेळेला जी कुमारवयीन मुले मादक पदार्थांच्या व्यसनाधीन असतात तेव्हा त्यांना पुढील मानसिक विकृती उद्भवतात उदा. नैराश्य, चिंता किंवा वैफल्य. वर्तनवादी उपचार पद्धती पौगंडावस्थेतील मुलांना व्यसनाधीनतेशी संबंधित मानसशास्त्रीय समस्यांना हाताळण्यास सक्षम बनवते. ह्या उपचार पद्धतीमध्ये पौगंडावस्थेतील मुलांना मादक पदार्थांच्या सेवनाची इच्छा चाळवणाऱ्या तणावपूर्व घटकांना ओळखण्याचे प्रशिक्षण दिले जाते. मादक पदार्थांच्या सेवनाबद्दल होणाऱ्या इच्छेवर कशी मात करायची ते शिकवले जाते, आणि अशा परिस्थितीत मादक पदार्थांच्या सेवनाचा वापर कसा टाळावा हे देखील शिकवले जाते. पौगंडावस्थेतील मुलांसोबत पालकांचे देखील समुपदेशन केले जाते. कुटुंबातील सदस्यांना घरामध्ये पौगंडावस्थेतील मुलांसोबतचे त्यांचे संप्रेषण सुधारण्यास सांगितले जाते. पालकांना कुमारांसोबत घनिष्ठ संबंध प्रस्थापित करावयास सांगितले जातात जेथे ते कुमार घरी मोकळेपणाने त्यांचा भावनिक त्रास सांगू शकतील आणि कोणत्याही प्रकारच्या तणावपूर्ण स्थितीचा सामना करण्यासाठी मादक पदार्थांचा आधार घेणार नाहीत. वर्तनवादी उपचार पद्धतीतील कोणत्याही तीन प्रकारांपैकी एका उपचार पद्धतीचा किंवा सर्वसंग्रहात्मक उपागमाचा (कोणत्याही २ उपागमांचे एकत्रीकरण) व्यसनाधीनतेच्या उपचारासाठी समुपदेशक वापर करू शकतात. ते प्रकार खालील प्रमाणे

प्रेरक संवर्धन उपचार पद्धती (MET)

ह्या थेरपीचा मुख्य हेतू म्हणजे, शरीरासाठी मादक पदार्थांचे सेवन करणे हे चांगले नाही हा विचार कुमारवयीन मुलांमध्ये विकसित करणे आणि त्या मुलांना मादक पदार्थ व्यसन उपचार कार्यक्रमात सहभागी होण्यास प्रेरीत करणे हा आहे. इतर उपचार पर्यायांसह १ ते ३ तंत्रांचा समावेश यामध्ये होतो. जेव्हा त्या कुमारांना स्वतः हून त्या मादक पदार्थांचे व्यसन सोडावे असे वाटते तेव्हाच व्यसनमुक्ती जलद वेगाने होते. व्यसनमुक्तीचे हे उद्दिष्ट प्रेरक संवर्धन उपचारपद्धतीने साध्य करता येते.

पौगंडावस्थेतील मुलांसाठी समुदाय प्रवलन उपागम (A-CRA)

ह्या थेरपीतील प्रमुख लक्ष्य हे मादक पदार्थांचे सेवन करणारे व्यसनी पौगंडावस्थेतील युवक नसून त्यांच्या आजूबाजूचा परिसर व त्याच्या/ तिच्या आजूबाजूच्या व्यक्ती पौगंडावस्थेतील मुलांच्या आजूबाजूच्या परिसरातील जे समवयस्क मादक पदार्थांचे सेवन करण्यास चालना देतात त्या नकारात्मक घटकांना काढून टाकणे होय. पौगंडावस्थेतील युवक व कुटुंबातील सदस्यांमध्ये निरोगी व निकोप सहसंबंध प्रस्थापित करण्याच्या दृष्टीने समुपदेशक काम करत असतात. पौगंडावस्थेतील युवकांमध्ये समस्या निराकरण कौशल्ये, समायोजन कौशल्य, आणि संप्रेषण कौशल्य विकसित करण्यास यामुळे सहाय्य होऊ शकते.

हा उपागम प्रामुख्याने पौगंडावस्थेतील युवकाची सहाय्यक प्रणाली वाढवण्यावर भर देतो.

आनुषंगिक व्यवस्थापन -

हा उपचार पर्याय स्किनरने दिलेल्या प्रवलन संकल्पनेवर आधारित आहे. जेव्हा पौगंडावस्थेतील युवक मादक पदार्थाचे व्यसन उपचार नियोजनाचा योग्य अवलंब करतो आणि मादक पदार्थाच्या सेवनास विरोध दर्शवतो त्याच्या या वर्तनासाठी बक्षीस किंवा आवडेल ती वस्तू दिली जाते. हया पद्धतीचा वापर इतर पद्धतींच्या एकत्रित वापरा सोबत केला जातो.

२) कुटुंब आधारित उपचारपद्धती -

ह्या उपचारपद्धतीमध्ये पौगंडावस्थेतील युवक हा त्याच्या कुटुंबातील सदस्यांसोबतच राहतो. पालक घरीच त्या युवकाच्या वर्तनावर देखरेख ठेवून पर्यवेक्षण करतात. त्या युवकाला घरातील / कुटुंबातील सदस्यांकडून मिळणाऱ्या भावनिक सहाय्यतेच्या प्रमाणात वाढ करण्यावर समुपदेशक कार्य करत असतो. अशा प्रकारे नैसर्गिक वातावरणात व्यसन उपचार चालतात. कुटुंब आधारित उपचारपद्धतीचे प्रकार पुढीलप्रमाणे

कुटुंब वर्तनवादी उपचारपद्धती -

ह्या उपचार पद्धतीमध्ये युवक आणि पालक या दोघांनाही समर्पक वा योग्य वर्तन दर्शवल्याबद्दल पारितोषिके दिली जातात. युवकांनी मादक पदार्थाचे सेवन करण्यास विरोध दर्शवल्यास त्यांना पारितोषिके दिले जाते. तणाव उद्भूत करणाऱ्या परिस्थितींमध्ये जर पालकांनी युवकांना आवश्यक सहकार्य केल्यास पालकांना पारितोषिके दिले जाते. युवकांना ह्या भावनिक आधाराचा उपयोग पालकांवर विश्वास ठेवण्यासाठी होतो. तणावपूर्ण घटनांमध्ये मादक पदार्थाच्या सेवनापेक्षा पालकांवरील विश्वास त्यांना भावनिक बळ देतो.

अशा प्रकारे या उपचार पद्धतीचा हेतू म्हणजे सकारात्मक गृह वातावरण निर्माण करणे व निरोगी कुटुंब सहसंबंध भक्कम करणे हे होय.

आटोपशीर धोरणात्मक कुटुंब उपचार पद्धती (BSFT)

ही पद्धती वरील पद्धती प्रमाणेच आहे. तरीही ह्या पद्धतीचा वापर बाह्यरुग्णांवर (मादक पदार्थाचे सेवन करणारा युवक घरीच असतो) आंतररुग्ण (मादक पदार्थाचे सेवन करणारा तो युवक जो कुटुंबातील सदस्यांना सोडून कार्यक्रमांमध्ये सहभागी आहे.) त्याच प्रमाणे नंतरच्या पुर्नवसन खबरदारी पर्याय अशा सर्वांवरच केला जातो.

बहुआयामी कुटुंब उपचारपद्धती- (MDFT)

हा उपचार पर्याय हा प्रामुख्याने हिंसक पौगंडावस्थेतील मुलांना जी मादक पदार्थाच्या दुरुपयोगात समाविष्ट आहेत त्यांना बरे करण्यासाठी आहे. कुटुंबातील सदस्य आणि अल्पवयीन गृहे, जेथे युवांना सामाजिक रित्या मान्यताप्राप्त वर्तन शिकवले जाते, या दोहोंमध्ये चांगले नेटवर्क प्रस्थापित करते.

३) व्यसनाधीनतेवरील औषधोपचारांचा उपयोग-

व्यसनाधीन प्रौढांसाठी अनेक प्रकारची औषधे त्यांच्या उपचारासाठी उपलब्ध आहेत. तरीही पौगंडावस्थेतील युवकांसाठी यापैकी कोणताही औषध पर्याय दिलेला नाही. पौगंडावस्थेतील मुलांमधील व्यसनाधीनतेवर काही समुपदेशक व्यसनमुक्तीसाठी औषधांचा वापर करतात. प्रामुख्याने युवकांना ओपीऑईड, निकोटीन आणि अल्कोहोल पासून दूर ठेवण्यासाठी. सध्या एफडीए(FDA) पौगंडावस्थेतील मुलांसाठी पदार्थाच्या व्यसनाच्या उपचारासाठी एकही औषध मान्य केलेले नाही. सर्वसामान्यपणे वापरली जाणारी औषधे म्हणजे ब्युप्रीनॉरफिन, नालटेक्सोन, मेथाडोन इत्यादी.

४.३.८ व्यसन मुक्तता सहाय्यक सेवा

बऱ्याच वेळा लोखंड अवस्थेतील मुले उपचारानंतर पुन्हा मादक पदार्थाचे सेवन करण्यास सुरुवात करतात. अशा प्रकारे पुन्हा मादक पदार्थाचे सेवन करणे म्हणजेच पूर्वीचा उपचार कार्यक्रम प्रभावी नसणे हेच दर्शवते आणि म्हणून सुधारित पद्धतींनी उपचार कार्यक्रमास पुन्हा सुरुवात करण्याची आवश्यकता भासते. व्यसनमुक्तता सहाय्यक सेवांमुळे अशा प्रकारच्या पुन्हा मादक सेवनाकडे वळण्यास प्रतिबंध होऊ शकतो अशा प्रकारच्या सेवांमुळे पौगंडावस्थेतील मुले उपचार पूर्ण झाल्यानंतर देखील बराच काळ मादक पदार्थाचे सेवन करत नाहीत. तुम्ही कधी नार्केटिक्स ॲनानियस आणि अल्कोहोल ॲनानियस हे शब्द ऐकले आहेत का? अशाप्रकारचे समूह प्रौढ व्यसनाधीनांसोबत त्यांच्या अनुभवांची देवाण-घेवाण करतात, म्हणजे कशाप्रकारे मादक पदार्थाच्या सेवनाने त्यांच्या आयुष्यावर प्रतिकूल परिणाम घडला हे सर्व व्यसनाधीन व्यक्तींना सांगतात.

होकारात्मक सातत्यपूर्ण काळजी (ACC)

हा एक प्रकारचा उपचारात्मक कार्यक्रम आहे. ह्या व्यसनमुक्ती कार्यक्रमांमध्ये वैद्यकीय व्यावसायिक युवांना त्यांच्या घरीच निरोगी आणि व्यसनाधीनतेपासून दूर कसे रहावयाचे ह्यामध्ये सहाय्य करतात. ह्यामध्ये संप्रेषण व समस्या निराकरण कौशल्ये विकसित करण्यावर अधिक भर असतो.

समवयस्क व्यसनमुक्तता सहाय्यक सेवा- व्यसनातून मुक्त होणाऱ्या युवांचा हा समूह असतो. जे युवा संपूर्णपणे व्यसनातून मुक्त झाले आहेत ते ह्या समूहाचे नेतृत्व करतात आणि व्यसनाधीनतेवर मात करण्यासाठी आपआपसात आपल्या अनुभवांचे कथन करतात.

व्यसनमुक्तता करून देणाऱ्या माध्यमिक शाळा- ही एक शाळा आहे ज्याची निर्मिती खास अशा पौगंडावस्थेतील बालकांसाठी आहे कि जे व्यसनातून मुक्त झाले आहेत. त्यांना शैक्षणिक सेवा पुरवण्यासाठी अशा शाळांची निर्मिती झाली आहे. व्यसनमुक्त झालेल्या पौगंडावस्थेतील मुलांना अभ्यासावर लक्ष केंद्रीत करण्यास अवघड जाते. भरकटलेल्या तसेच मुख्य प्रवाहात पुन्हा पौगंडावस्थेतील बालकांना घेऊन येण्यात व्यसनमुक्त माध्यमिक शाळा सहाय्य करतात. आधी अभ्यासलेल्या २ पर्यायांना म्हणजेच वर्तनवादी उपचारपद्धती आणि कुटुंब आधारित उपचार पद्धतींना हा पर्याय पूरक म्हणून वापरला जातो.

तुमची प्रगती तपासा (स्व मूल्यमापन प्रश्न)

- १) गुंडगिरी म्हणजे काय ? पौगंडावस्थेतील मुलांमधील गुंडगिरी थांबवण्यासाठीच्या काही व्यूहरचना स्पष्ट करा.

- २) पौगंडावस्थेतील मुलांचा शैक्षणिक ताण कमी करणाऱ्या काही व्यूहरचनांची चर्चा करा.

- ३) पौगंडावस्थेतील मुलांमधील व्यसनाधीनतेवर मात करण्यासाठी कोणत्या उपचार पद्धती आहेत ?

४.४ समुपदेशनाची नीतीतत्वे

अमेरिकन समुपदेशन मे संघटनेने (ACA, २०१४) समुपदेशकांकरिता आचार संहिता (नीतिमूल्ये) दिली आहे. समुपदेशन हा एक स्वतंत्र व्यवसाय आहे, आणि म्हणूनच समुपदेशकांनी व्यावसायिक नीतिमूल्यांचे आचरण करणे आवश्यक आहे. आचार संहिता म्हणजे मार्गदर्शक तत्वे किंवा नियम होय ज्याद्वारे समुपदेशकाला सुचित केले जाते कि एक व्यवसायिक म्हणून त्याने काय करावे व काय करू नये. आचारसंहितेमध्ये (ACA २०१४) खालील ९ विभागांचा समावेश होतो

१. समुपदेशन परस्परसंबंध
२. गोपनीयता आणि एकांत
३. व्यावसायिक जबाबदारी
४. मूल्यमापन मूल्यांकन आणि अर्थनिर्वाचन

५. इतर व्यावसायिकांसोबतचे परस्परसंबंध
६. पर्यवेक्षण प्रशिक्षण आणि अध्यापन
७. संशोधन आणि प्रकाशन
८. दूरस्थ समुपदेशन तंत्रज्ञान आणि सामाजिक माध्यमे
९. नैतिक समस्या

चला तर वरील प्रत्येक विभागातील महत्वाच्या नीतिमूल्यांचा अभ्यास करूया

४.४.१ विभाग १: समुपदेशन संबंध

निकोप समुपदेशनाचा आधारस्तंभ म्हणजे समुपदेशन व (ग्राहक) समुपदेश्यातील परस्परसंबंध होय. संपूर्ण समुपदेशन प्रक्रियेत समुपदेशकाने त्याच्या ग्राहकांमध्ये (समुपदेशांमध्ये) विश्वास निर्माण करायला पाहिजे. सर्वात महत्वाचे म्हणजे ग्राहकाने (समुपदेश्याने) दिलेल्या माहितीबद्दल गोपनीयता ठेवणे हे होय. समुपदेशकाची प्राथमिक जबाबदारी म्हणजे ग्राहकाची (समुपदेश्याची) प्रतिष्ठा जपणे आणि त्याच्या / तीच्या कल्याणास चालना देणे.

ग्राहकाच्या माहितीची परवानगी मिळविणे:

समुपदेशकाने ग्राहकास (समुपदेश्यास) समुपदेशन प्रक्रियेसंदर्भात शाब्दिक आणि लेखी स्वरूपात माहिती देणे बंधनकारक असते. ग्राहकास किंवा समुपदेश्यास समुपदेशक आणि समुपदेशन प्रक्रियेची माहिती असणे ही आवश्यक आहे. ग्राहकांचा तो अधिकारच आहे. संपूर्ण माहिती मिळाल्यानंतर ग्राहक (समुपदेश्य) समुपदेशन प्रक्रिया चालू ठेवायची की सोडून द्यायची हे निवडू शकतात.

ग्राहकाला इजा न पोहोचवणे -

समुपदेशकाने त्याच्या समुपदेशन सत्रात विविध नाविन्यपूर्ण पद्धती किंवा प्रयोगांद्वारे ग्राहकास (समुपदेश्यास) किंवा प्रशिक्षणार्थ्यास किंवा संशोधन सहभागींना कोणत्याही प्रकारची इजा पोहोचवू नये

अ. समुपदेशनाची भूमिका आणि जबाबदाऱ्यांना मज्जाव :

अ - समुपदेशनानी भूमिका आणि जबाबदाऱ्या उदा. सद्य ग्राहकांसमवेत (समुपदेश्यासमवेत) किंवा त्यांचे पालक किंवा त्याच्या कुटुंबातील सदस्य ह्या सर्वासोबत व्यक्तिशः किंवा इलेक्ट्रॉनिक माध्यमाद्वारे लैंगिक किंवा प्रणय संबंध ठेवण्यास मज्जाव करते. (सोशल नेटवर्किंग साईट्स द्वारे)

अनेक ग्राहक (समुपदेश्य)

जर समुपदेशक दोन किंवा अधिक परस्पर संबंधित व्यक्तींना समुपदेशन सेवा देणार असेल तर (नवरा बायको, आई आणि मुलगी इ.) ग्राहक किंवा समुपदेश्य कोण आणि प्रत्येक स्वतंत्र ग्राहकांसंदर्भात समुपदेशकाची भूमिका - कोणती हे समुपदेशकाने सुरुवातीलाच स्पष्टपणे सांगायला पाहिजे.

समूह समुपदेशन

समूह समुपदेशनासाठी निवड करण्यापूर्वी समुपदेशक सहभागी व्यक्तींची छाननी करतात. समुपदेशक याची काळजी घेतात कि समूहातील सर्व सदस्यांच्या गरजा आणि ध्येये ही कमी अधिक स्वरूपात एक जिनसी असावी. ज्या व्यक्तीची स्वतंत्र ध्येये समूहात बसत नसतील तर अशा व्यक्तीना समूह समुपदेशनात समाविष्ट करू नये.

(शुल्क) फि आणि व्यापारी पद्धती - जे समुपदेशक समुपदेशन संस्थेसाठी कार्य करतात त्या समुपदेशकांनी त्यांच्या स्वतःच्या खाजगी क्लिनिक मध्ये ग्राहकांना पाठवू नये. ते असे तेव्हाच करू शकतात जेव्हा संघटना अशा प्रकारची परवानगी समुपदेशकांना देते.

समुपदेशनाचा शेवट

जर समुपदेशकाकडे एखाद्या विशिष्ट ग्राहकास (समुपदेश्यास) समुपदेशन करण्याची व्यावसायिक क्षमता नसेल तर त्याने त्या व्यवसायात प्रवेश घेऊ नये किंवा समुपदेशन सत्र घेणे थांबवावे. अशा परिस्थितीत समुपदेशकाने ग्राहकास (समुपदेश्यास) समुपदेशनाच्या इतर स्रोतांचा विचार करून इतरत्र पाठवावे.

४.४.३ व्यावसायिक जबाबदारी

मानदंडांचे पालन करण्याची जबाबदारी

(ACA) एसीए ने विहीत केलेली अचारसंहिता आणि नियमांचे पालन करण्याची जबाबदारी ही समुपदेशकाची असते. समुपदेशकाने आचारसंहितेचे वाचन करावे, समजून घ्यावी (आकलन करावे) आणि एसीए ने ठरवलेल्या या नीतिमतेच्या या मानकांचे अनुसरण करावे.

क्षमतेच्या मर्यादा

समुपदेशकाला मर्यादांची सीमारेषा ठाऊक असते. त्याचप्रमाणे समुपदेशकाला त्याच्या प्रशिक्षणात, शिक्षणात, निरीक्षणात, अनुभवात आणि व्यावसायिक प्रमाणपत्राच्या मर्यादा ठाऊक असतात. बहुसांस्कृतिक ग्राहक (समुपदेश्य) असलेल्या जनसंख्येत काम करण्यासाठी समुपदेशकाकडे भरपूर व्यावसायिक अनुभव असणे अत्यंत आवश्यक आहे.

अचूक जाहिराती

जेव्हा जनसामान्यांमध्ये समुपदेशक त्याच्या समुपदेशन सेवांची जाहीरात करतात तेव्हा त्यांनी नेहमी वास्तव प्रमाणपत्रांचे चित्रण करावे. कोणतीही चुकीची किंवा खोटी माहिती देऊ नये.

व्यावसायिक अर्हतेचे अचूक सादरीकरण

समुपदेशकाने व्यावसायिक शिक्षण किंवा पदवी प्रस्तुत करावी जी पूर्ण केलेली आहे, अचूक व खात्रीलायक आहे.

भेदभाव विरहित

समुपदेशकाने आपल्या ग्राहकांप्रति (समुपदेश्याप्रति) वय लिंग, अक्षमता, पंथ, धर्म, भाषा, वैवाहिक स्थिती सामाजिक आणि आर्थिक स्थिती, राष्ट्रीयत्व किंवा इतर कोणत्याही घटकांवर आधारित भेदभाव करू नये.

पुरावे आधारित उपचार - समुपदेशकाने त्याची सेवा पुरवताना, फक्त पुरावे आधारित तंत्रे, पद्धती किंवा कार्यपद्धतीचा विचार करावा.

समुपदेशक आणि विशेष गरजा
असलेल्या बालकांचे
समुपदेशन

४.४.४ इतर व्यावसायिकांसोबत परस्पर संबंध

समुपदेशकाला हे नक्की ठाऊक असते कि इतर व्यावसायिकांसोबत, कर्मचाऱ्यांसोबत, सहकाऱ्यांसोबतच्या आंतरक्रियेची गुणवत्ता ही तो जेव्हा ग्राहकाला त्याच्या सेवा प्रदान करणार आहे तेव्हा त्याची गुणवत्ता प्रभावित होणार आहे. आणि म्हणूनच समुपदेशकाला व्यावसायिक आणि इतर व्यावसायिकांसोबत सुदृढ परस्परसंबंध ठेवावे लागतात.

४.४.५ मूल्यमापन आणि मूल्यांकन

ह्या विभागामध्ये मूल्यांकनासंदर्भातील प्रत्यक्ष चाचणीच्या अंमलबजावणी करतानाची नीतीमूल्ये दिलेली आहेत. उदा. चाचणी कोन देऊ शकते मूल्यांकन चाचणीची निवड, गुणदान पद्धत निकालांची माहिती, निकालांचे दस्तऐवजीकरण, निकालांचे अर्थनिवर्चण इ.

काही महत्वाची नीतीमूल्ये खालीलप्रमाणे,

क्षमता-

समुपदेशक अशाच मूल्यमापन चाचण्या घेऊ शकतात ज्यामध्ये ते प्रशिक्षित आणि सक्षम आहेत.

साधनांची निवड-

समुपदेशक मूल्यांकनाची साधने निवडण्यापूर्वी, मूल्यांकन चाचण्यांची मनोवृत्तीय वैशिष्ट्ये काळजीपूर्वक तपासतात (विश्वसनीयता आणि वैधता)

निकालांवर आधारित निर्णय

जे समुपदेशक वैयक्तिक ग्राहकांसंदर्भात निर्णय क्षमतेत समाविष्ट असतात ते प्रशिक्षित, अनुभवी असून त्यांनी मनोमितीय चे संपूर्ण ज्ञान असते.

४.४.६ पर्यवेक्षण, प्रशिक्षण आणि अध्यापन

समुपदेशक हे पर्यवेक्षक, शिक्षक आणि विद्यार्थ्यांचे शिक्षक म्हणूनही काम करत असतात. हे कार्य करत असताना त्यांनी योग्य, निःपक्षपाती, ईमानदार आणि अचूक असणे आवश्यक आहे. या विभागामध्ये पर्यवेक्षण प्रशिक्षण आणि अध्यापना संदर्भातील नीतीमूल्यांचा समावेश केला गेला आहे.

४.४.७ संशोधन आणि प्रकाशन

निधी पुरवणारी वाहीनी किंवा यजमान संस्थेद्वारे नॉर्म्स तयार केल्यानुसार समुपदेशक संशोधन करतात.

संशोधक सहभागींची माहिती गोपनीय ठेवणे हे त्यांच्याकडून अपेक्षित आहे.

समुपदेशकाने सहभागींच्या कल्याणाचा विचार करावयास हवा आणि त्याने आपल्या प्रयोगाद्वारे कोणालाही शारिरीक, मानसशास्त्रीय किंवा भावनिक रित्या इजा पोहोचवू नये.

ग्राहकास (समुपदेश्यास) कोणत्याही क्षणी माघार घेण्याचा अधिकार असतो.

जे ग्राहक संशोधनामध्ये सहभागी होऊ इच्छितात त्यांनी माहिती बदलची परवानगी द्यावी. जे समुपदेशक आपल्या विद्यार्थ्यांसह एकत्रित संशोधन करू इच्छितात ते सह व्यावसायिकांसह किंवा वरिष्ठांद्वारे कार्यभाग विभागणीच्या नियोजनाद्वारे पब्लिकेशनची प्रत व पोचपावनी आधीच देतात.

४.४.८ समुपदेशन, तंत्रविज्ञान आणि सामाजिक माध्यम

सद्यस्थितीत अवघ्या भूतलावर आंतरजाला(इंटरनेट) विविध सेवा पुरवण्यात उपयुक्त ठरत आहे आहे. वैद्यकसेवा, बँकिंग, शिक्षणक्षेत्र, संप्रेषण इ. समुपदेशकांना हे माहित आहे कि समुपदेशन सेवा सुद्धा आंतरजालाद्वारे पुरवता येऊ शकते. समुपदेशक तंत्रज्ञानाचा अवलंब करून दूरस्थ समुपदेशनांचा वापर करतात. त्याच्या ग्राहकापर्यन्त (समुपदेश्यापर्यंत) पोहोचण्यासाठी सामाजिक नेटवर्किंग साईटने जवळीक साधतात. ह्या विभागामध्ये इंटरनेट किंवा आंतरजाल कसे वापरावे, उपयुक्तता चिंता गुप्तता पाळण्याचे मार्ग, उपलब्ध माहितीची विश्वसनीयता आणि समुपदेशनामध्ये त्याचा उपयोग या सर्वांची माहिती घेता येते.

४.४.९ नैतिक समस्यांचे समाधान

एसीए (ACA) धोरण आणि व्यावसायिक आचारसंहिता उल्लंघन केल्याच्या तक्रार निराकरणाच्या कार्यपद्धती एसीए (ACA) नियमपुस्तिकेमध्ये पुरवल्या गेल्या आहेत. तक्रारीचे निवारण करताना समुपदेशकाने या कार्यपद्धतीची दखल घेणे आवश्यक आहे.

तुमची प्रगती तपासा (स्व - मूल्यमापन प्रश्न)

१. समुपदेशनाची नीतीतत्वे कोणती? ACA (२०१४) ने विहीत केल्याप्रमाणे समुपदेशनाची नीतीतत्वे स्पष्ट करा.

४.५ सारांश

विशेष गरजा असलेल्या बालकांना ' विशेष' असे संबोधले जाते कारण नियमित गरजांपेक्षा उदा. काळजी, आपुलकी, जिव्हाळा, क्रीडा यांसारख्या गरजा त्यांच्या अधिक किंवा जास्तीच्या गरजा असतात. उदा. त्यांच्या अक्षमतेवर आधारित गरजा वाढतात. उदा. श्रवण अक्षमता असलेल्या बालकांना श्रवण प्रशिक्षणाची गरज, अंध विद्यार्थ्यांना ब्रेल लिपीतील पाठ्यपुस्तके. अशा प्रकारच्या विशेष गरजा असल्यामुळे, त्या मुलांना विशेष गरजा असलेली बालके असे संबोधले जाते.

विशेष गरजा असलेल्या बालकांचे भिन्नता हे एक वैशिष्ट्य आहे. त्यांच्या विविध अध्ययन गरजा असतात. प्रत्येक बालक हे अद्वितीय (युनिक) असते. प्रत्येक बालकाकडे काही विशिष्ट बलस्थाने आणि कमतरता असतात तरीही त्यांचे शालेय संपादन वेगवेगळ्या

घटकावर अवलंबून असून त्यात बराच फरकही आढळतो. उदा. श्रवण क्षीणता(दोष) सुरुवात, श्रवण दोषाची ओळख, हस्तक्षेप करण्याचे वय, होय त्यांच्या व्यक्तिमत्त्वाची वैशिष्ट्ये, कुटुंबाचे सहाय्य, सामाजिक व आर्थिक दर्जा, पालकांचे शिक्षण आणि पालकांचा सहभाग अशाप्रकारे विशेष गरजा ला असलेल्या बालकांसाठी समुपदेशन सेवेची आवश्यकता आहे. विशेष गरजा असलेल्या बालकांना समुपदेशन करण्यासाठी समुपदेशकाकडे अधिक कौशल्ये असणे आवश्यक आहे. समुपदेशकाचा अनुकूल दृष्टिकोन, अक्षम मुलांचा स्वीकार समुपदेशकाकडे असणे आवश्यक आहे. समुपदेशकाने अक्षमतेच्या विविध प्रकारांच्या मुलांना कशाप्रकारे मार्गदर्शन व समुपदेशन करावे याचे प्रशिक्षण घेणे आवश्यक आहे,

खालील गटांमध्ये अक्षमतांच्या विविध प्रकारांचे वर्गीकरण केले गेले आहे.

- १ ज्ञानेंद्रियांची अक्षमता
२. मज्जातंतू विकसनासंदर्भातील अक्षमता
३. हालचाली संदर्भातील अक्षमता
४. बहुविध अक्षमता

आपण आतापर्यंत विविध अक्षमता असलेल्या गटांमधील बालकांसंदर्भात अभ्यास केला आहे. उदा. ज्ञानेंद्रियांची अक्षमता, मज्जातंतू विकसनासंदर्भातील अक्षमता, हालचाली संदर्भातील अक्षमता, बहुविध अक्षमता. त्यानंतर आपण ह्या मुलांना कोणत्या समस्यांना सामोरे जावे लागते आणि त्यांना कश्या प्रकारे समुपदेशन करावे यासंदर्भात देखील चर्चा केली. समुपदेशन प्रक्रियेत अक्षम मुलांच्या पालकांचे समुपदेशन करणे महत्वाचा भाग आहे.

या प्रकरणाच्या सर्वात शेवटी पौगंडावस्थेतील मुले कोणत्या तीन समस्यांना तोंड देतात याबद्दलची तुम्ही माहिती घेतलीत उदा. गुंडगिरी, शालेय ताण आणि व्यसनाधीनता. गुंडगिरी म्हणजे जाणूनबुजून केलेले अनावश्यक आक्रमक वर्तन. अशा प्रकारचे वर्तन पुन्हा पुन्हा हा शक्ती संदर्भातील फरक दाखवण्यासंदर्भात घडते. (मिडगेट २०१६) पौगंडावस्थेतील मुले प्रामुख्याने ४ प्रकारची गुंडगिरी करतात. शारीरिक, शाब्दिक, परस्पर संबंधित आणि सायबर गुंडगिरी. नंतर तुम्हाला गुंडगिरी संदर्भात मध्यस्थ व्युहरचनांची ओळख देखील करून देण्यात आली. यामध्ये मिडगेटने (२०१६) विकसित केलेल्या STAC (स्टॅक) कार्यक्रमाचा समावेश होतो. STAC (स्टॅक) म्हणजे गुंडगिरी वर मात करण्यासाठीच्या उपाय योजना.

शालेय ताण

जेव्हा आजूबाजूच्या परिसरातून खूपच मागण्या वाढायला लागतात आणि एखादी व्यक्ति त्या मागण्या पूर्ण करण्यासाठी संसाधने पुरवण्यात अक्षम असल्यास शालेय ताण निर्माण होतो. हा मागण्यांनाच ताण निदर्शके असे म्हटले जाते. (रॉबटसन १९८५) शालेय ताण कमी करण्यासाठी पौगंडावस्थेतील मुलांना वेळ नियोजन कौशल्याचे प्रशिक्षण, संघठन कौशल्ये, आणि चांगल्या अभ्यास सवयी सहाय्यक ठरू शकतात.

पौगंडावस्थेतील मुलांमध्ये अमली पदार्थांचे व्यसन, मोबाईलला आहारी जाणे अल्कोहोलचे सेवन, सिगारेट सेवन अशी अनेक व्यसने मोठ्या प्रमाणात आढळतात. जोखमीचे घटक जे

पौगंडावस्थेतील मुलांच्या व्यसनाधीनतेत असुरक्षितता दात असे घटक म्हणजे उदा. मेंदूची मज्जातंतूंची लवचिकता, परिसरात असणारी मादक पदार्थांची उपलब्धता, कुटुंबातील सदस्यांमध्ये व्यसन.

त्यानंतर आपण समुपदेशकाने समुपदेशन करताना व्यसनाधीनतेच्या उपचाराची तत्वे कोणती लक्षात घ्यायला हवी हे अभ्यासले. सगळ्यात शेवटी आपण व्यसनाधीनतेवर मात करण्यासाठी तीन उपचार पर्यायांच्या प्रकारांची चर्चा केली. वर्तनवादी उपचार, कुटुंब आधारित थेरपी आणि औषधांचा वापर.

४.६ प्रकरण

प्र. १ खाली दिलेल्या तीन पर्यायांपैकी अचूक पर्याय लिहून रिकाच्या जागा भरा

१. विशेष शैक्षणिक आवश्यकता असलेल्या बालकांना 'विशेष' म्हणून संबोधले जाते. कारण त्यांच्याकडे _____
 अ. दैवी देणगी- विशेष कौशल्य.
 ब. अधिक आवश्यकता (गरजा)
 क. विशेष अधिकार
२. जेव्हा बालकाचा जन्म अक्षमतेसह होतो तेव्हा पालकांना कोठे जायचे हे माहीत नसते. समुपदेशकाने _____
 अ. बालकाच्या समस्यांचे श्रवण करावे.
 ब. बालकाला योग्य व्यावसायिकाकडे पाठवणे
 क. स्वतःच संपूर्ण समुपदेशन करणे.
३. जेव्हा बालकाला _____ असते तेव्हा वैद्यकीय व्यवस्थापन आणि सुधारात्मक शस्त्रक्रियेसंदर्भात मार्गदर्शन करणे गरजेचे असते.
 अ. ज्ञानेन्द्रिय अक्षमता
 ब. मज्जातंतू विकसनासंदर्भातील अक्षमता
 क. हालचाली संदर्भातील अक्षमता
४. मिडगेटच्या (२०१४) STAC कार्यक्रमातील 'S' (एस) चा अर्थ
 अ. मध्यस्थीस सुरुवात
 ब. ताणाच्या स्रोताचा शोध
 क. हलक्या प्रसंगानी आणि वर्ग वातावरणात बदल.
५. _____ हे एक महत्वाचे नीतीतत्व आहे जे समुपदेशकाने पाळणे अत्यंत आवश्यक आहे.
 अ. दिलेल्या माहितीची परवानगी मिळवणे.
 ब. ग्राहकाला माहित नसताना तिच्या/त्याच्याबद्दलच्या माहितीचे वितरण
 क. ग्राहकाबद्दलची वैयक्तिक माहिती सातत्याने जमा करत राहणे

प्र.२ थोडक्यात टिपा लिहा (प्रत्येकी ५ गुण)

समुपदेशक आणि विशेष गरजा
असलेल्या बालकांचे
समुपदेशन

१. गुंडगिरी म्हणजे काय ? विशेषतः अक्षम बालकांच्या संदर्भात वर्गातील गुंडगिरीवर तुम्ही कशाप्रकारे मात कराल? समर्पक उदाहरणासह स्पष्ट करा.
२. व्यसनाधीनतेच्या उपचार कार्यक्रमाच्या कोणत्याही तीन तत्वांची चर्चा करा.

संदर्भसूची

१. पिंपकखरे मो.ह., शैक्षणिक व व्यावसायिक मार्गदर्शन, पुणे विद्यार्थी गृह प्रकाशन, पुणे ४११०३०
२. दुनाखे अरविंद, शैक्षणिक व व्यावसायिक मार्गदर्शन आणि समुपदेशन, नित्यनूतन प्रकाशन, पुणे,
३. पारनेरकर पु.रा., शिक्षण व व्यावसायिक मार्गदर्शन, नीळकंठ प्रकाशन, पुणे -९.
४. वझे ना. अ. व्यवसाय मार्गदर्शन, सोमैया पब्लिकेशन प्रा. लिमिटेड दादर मुंबई
५. दांडेकर वा. ना., शैक्षणिक व प्रायोगिक मानसशास्त्र, मोघे प्रकाशन कोल्हापूर
६. गुळवणी मेघा, मार्गदर्शन व समुपदेशन, नित्य नूतन प्रकाशन पुणे.
७. चौगुले बापूसाहेब, मार्गदर्शन आणि समुपदेशन, सकसेस पब्लिकेशन पुणे.
८. सरवदे शशी, शैक्षणिक मार्गदर्शन आणि समुपदेशन, डायमंड पब्लिकेशन, पुणे.
९. कोरडे, संपकाळे, मार्गदर्शन आणि समुपदेशन, जैनेरिक पब्लिकेशन
१०. चौधरी जे. बी, पवार बी. एस, समुपदेशन मानसशास्त्र जैनेरिक पब्लिकेशन
११. American counseling Association (2014) code of Ethics Retrieved online on 13/2/2020 from <https://www.counseling.org /resources |aca-code-of-ethics.pdf>
१२. Hampton. D (2019) How teen addiction treatment works? Retrieved online on 2012/20 from <https://www.addictioncenter.com/teenage-drug-abuse / addiction - treatment/>

४.४ (२) विभाग २ गोपनीयता व खाजगीपणा

बहुसांस्कृतिकतेचा आदर -

समुपदेशकाला विविध संस्कृतीची पार्श्वभूमी असलेल्या ग्राहकांना (समुपदेश्यांना) हाताळावे लागते. आणि म्हणूनच प्रत्येक ग्राहकासाठी कोणत्या प्रकारची गोपनीयता तसेच ती गोपनीयता कोणती, कशाप्रकारे ठेवली जाईल संपूर्ण समुपदेशन प्रक्रियेत कोणत्या व्यक्तींना ही माहिती दिली जाईल यावर ते चर्चा देखील घेतात.

ग्राहकाच्या (समुपदेश्याच्या) खाजगीपणाचा व गोपनीयतेचा आदर

समुपदेशन प्रक्रियेत उपयुक्त ठरण्यासाठी समुपदेशक (समुपदेश्याला) ग्राहकाला त्याची काही खाजगी माहिती विचारतो. ग्राहकाकडून (समुपदेश्याकडून) दिलेली माहिती गोपनीय ठेवली जाते आणि ती माहिती ग्राहकांच्या (समुपदेश्याच्या) पूर्व परवानगीशिवाय समुपदेशक कोणालाही देऊ शकत नाही.

माहितीचे प्रकटीकरण

जेव्हा अशी परिस्थिती उद्भवते जेथे समुपदेशकाला त्याच्या ग्राहकांच्या (समुपदेश्याच्या) माहितीचे प्रकटीकरण करावे लागणार असते तेव्हा ग्राहक (समुपदेश्य) ह्या प्रकटीकरण प्रक्रियेत सहभागी असतो आणि ग्राहकाच्या (समुपदेश्याच्या) परवानगीने आवश्यक माहितीच्या जेवढ्या भागाचे प्रकटीकरण करायचे आहे तेवढेच केले जाते.

समूह सदस्यांबाबत माहितीचे प्रकटीकरण -

समुपदेशन प्रक्रियेत आंतरशाखीय समूहाचा समावेश असल्यास ग्राहकाला (समुपदेश्याला) त्या समूहातील सदस्यांची माहिती सूचित केली जाईल आणि त्या आंतरशाखीय समूह सदस्यांना कोणती माहिती दिली जाईल तसेच ती माहिती देण्यामागचा हेतू देखील सांगितला जातो.

माहितीची परवानगी किंवा संमती न देता येणारे ग्राहक समुपदेश्य

तेथे अशाही प्रकारचे ग्राहक असतील जे ऐच्छिक संमती देण्यास असमर्थ असतील उदा. तीव्र किंवा अधिक अक्षमता असलेली बालके. नितीतत्वांच्या आधारे समुपदेशक अशा अक्षम बालकांकडून आलेली माहिती देखील गोपनीय ठेवतात.

गोपनीय माहितीची प्रसिद्धी

जेव्हा ग्राहक (समुपदेश्य) वयाने लहान असतील किंवा जे प्रौढ माहितीची गोपनीयता मुक्त करण्याची परवानगी देण्याच्या स्थितीत नसतील तर समुपदेशकाने थर्ड पार्टीची परवानगी घेऊन माहिती प्रसिद्ध करावी.

कागदपत्रांची गोपनीयता

समुपदेशक कोणत्याही मुद्रीत किंवा इलेक्ट्रॉनिक कागदपत्रांची गोपनीयता ठेवतात. फक्त अधिकृत व्यक्तींनाच ती कागदपत्रे वापरण्याची परवानगी असते.

प्रात्यक्षिक कार्य

प्रात्यक्षिक कार्य १

- प्रमाणित चाचणीचा अर्थ
- प्रमाणित बुद्धिमत्ता चाचणीचा अर्थ
- प्रमाणित अभिवृत्ती श्रेणीचा अर्थ
- प्रमाणित संपादीत चाचणी चा अर्थ
- प्रमाणित चाचणीची अंमलबजावणी (कार्यन्वितता)
- प्रमाणित चाचणीच्या अंमलबजावणीच्या अहवालाचा नमुना

प्रात्यक्षिक कार्य 2

- व्यावसायिक समुपदेशन सत्राचा अर्थ
- स्वतःच्या वैयक्तिक व्यवसाय निर्णय क्षमतेची प्रक्रिया
- व्यवसाय समुपदेशन सत्र आणि स्वतःच्या वैयक्तिक व्यवसाय निर्णय क्षमतेच्या प्रक्रियांच्या अहवालाचा आराखडा (जे मुद्दे दिले आहेत त्या व्यतिरिक्त समुपदेशकानुसार अहवालामध्ये तुम्ही इतर मुद्द्याचा देखील समावेश करू शकता.)

प्रात्यक्षिक कार्य १

प्रमाणित बुद्धिमत्ता चाचणी अभिवृत्ती शोधिका आणि संपादन कसोट्यांच्या अंमलबजावणीशी परिचित होऊन त्यावर एक संपूर्ण अहवाल तयार करून सादर करा..

प्रमाणित चाचणीचा अर्थ-

प्रमाणित चाचणी हे मूल्यांकन करण्याचे साधन आहे जे सर्व चाचणी घेणाऱ्या परिक्षार्थी गुणांची तुलना करण्यास सक्षम बनवते व अशा प्रकारे अर्थ चाचणी घेण्यासाठी वापरले जाते. त्याचाच असा कि विशिष्ट ठरवलेल्या निकषांवर विद्यार्थी किंवा चाचणी घेणाऱ्यासाठी वापरले जाते. ह्याचाच अर्थ असा कि, विशिष्ट ठरवलेल्या निकषांवर विद्यार्थ्यांनी किंवा चाचणी घेणाऱ्यांनी त्याच समान प्रश्नावर सामान्य सूचना आणि मार्गदर्शक सूचना, ठरवलेल्या निश्चित वेळेच्या मर्यादा आणि चाचणीच्या स्कोअरींगला प्रतिसाद देणे अपेक्षित आहे. तज्ञांनी ही चाचणी विकसित केली आहे.

प्रमाणित बुद्धिमत्ता चाचणीचा अर्थ-

प्रमाणित बुद्धिमत्ता चाचणी ही एक प्रमाणित चाचणी असून मानवी बुद्धिमत्तेचे मूल्यांकन आणि मूल्यमापन करण्यासाठी विशेषतः तयार केली गेली आहे. सामान्यपणे खालील काही प्रमाणित बुद्धिमत्ता चाचण्या वापरल्या जातात.

- १) स्टॅनफोर्ड - बीनेची बुद्धिमत्ता चाचणी.
- २) वेशलरची बुद्धिमत्ता (बालकांकरिता) WISC
- ३) वेशलरची प्रौढ बुद्धिमत्ता (WAIS)

प्रमाणित अभिवृत्ती श्रेणीचा अर्थ-

प्रमाणित अभिवृत्ती श्रेणी ही एक प्रमाणित शोधिका असून एखाद्या व्यक्तीचे एका विशिष्ट संकल्पनेविषयीचे अभिवृत्ती मापन करण्यासाठी खासरित्या बनवली गेली आहे. १९२८ मध्ये धर्मासंबंधी व्यक्तींच्या अभिवृत्तीचे मापन करण्यासाठी लुईस लिओन थर्स्टनने प्रथम अभिवृत्ती श्रेणी तयार केल्याचे मानले जाते. एक प्रमाणित अभिवृत्ती श्रेणीत एखादया संकल्पनेवर आधारित विधानांचा समावेश केला जातो. प्रत्येक विधानाला संख्यात्मक मूल्य दिले जाते. संख्यात्मक मूल्य प्रतिसादकर्त्यास ते विधान किती अनुकूल वा प्रतिकूल आहे हे दर्शवते. प्रत्येक विधानाला दिले जाणारे गुण तपासले जातात आणि त्यांचे गणन करतात. तसेच मध्यमान काढून त्याद्वारे प्रतिसादकर्त्याची अभिवृत्ती दर्शवली जाते.

प्रमाणित संपादन कसोटीचा अर्थ –

प्रमाणित संपादन कसोटी ही एक प्रमाणित चाचणी असून शिक्षकांनी एखादया विषयाचे वर्ग अध्यापन केल्यानंतर विद्यार्थी किंवा परिक्षार्थी यांनी त्या विषयामध्ये कसे व किती संपादन केले या संदर्भात मूल्यांकन आणि मूल्यमापन करण्यासाठी विशेषतः तयार केली गेली आहे. प्रमाणित संपादन कसोट्यांची निर्मिती मार्गदर्शनात तज्ञ असलेल्या व्यक्तिकडून अभ्यासक्रम विकसित करणाऱ्यांकडून शिक्षकांकडून आणि शाळेच्या प्रशासकांच्या सहायाने केली जाते. अशा कसोट्यांचा प्रमुख उद्देश म्हणजे समान वयोगटातील आणि समान इयत्ता असलेल्या इतर विद्यार्थ्यांचा संपादन पातळीच्या संबंधात विद्यार्थ्यांची संपादनूक (कार्यक्षमता) पातळी निश्चित करणे हे होय.

प्रमाणित चाचणीचे प्रशासन – (कार्यन्विती)

अचूक निकाल आणि चाचणीची फलनिष्पत्ती प्राप्त होण्यासाठी प्रमाणित चाचणीचे प्रशासन (अंमलबजावणी) खूप काळजीपूर्वक रित्या होणे आवश्यक आहे. चाचणी घेताना चुका होणार नाहीत याची काळजी घेणे आवश्यक आहे. चाचणी घेताना चुका टाळण्यासाठीचा उपाय म्हणजे चाचणीमध्ये दिलेल्या सर्व मार्गदर्शक तत्वे व सूचनांचा तंतोतंत पालन हा होय. काही वेळा असेही निरीक्षणात आले आहे कि जो संशोधक प्रत्यक्ष चाचणी घेत आहे तोच जे प्रतिसादकर्ते संथ वा सावकाशरित्या चाचणी सोडवत आहेत त्या प्रतिसादकर्त्याला मदत करतात जेणेकरून ते प्रतिसादकर्ते जलदरित्या चाचणी पूर्ण करू शकतील. अशा प्रकारची कृती म्हणजे चाचणीकर्त्याने किंवा संशोधनकर्त्याने प्रमाणित चाचणी कार्यपद्धती प्रशासनाचे (अंमलबजावणी) उल्लंघन होय. याला प्रमाणित चाचणी म्हटले जाते कारण चाचणीची अंमलबजावणी आणि गुणदान कार्यपद्धती ही सर्व प्रतिसादकर्त्यासाठी समान असते. म्हणूनच संशोधकाने प्रमाणित चाचणीची अंमलबजावणी करताना सर्व सूचनांचे व मार्गदर्शक तत्वांचे पालन करावे.

प्रमाणित चाचणी सोडवून घेतानाच्या (अंमलबजावणीच्या) अहवालाचा नमुना:-

सदर अहवाल हा बृहन्मुंबई क्षेत्रातील माध्यमिक शालेय विद्यार्थ्यांवर असून प्रमाणित प्राविण्य कसोटीच्या साधनावर आधारित आहे, (श्रीवास्तव यांची मातृभाषा चाचणी) संशोधनाच्या माहिती संकलनासाठी खालील पायऱ्या विचारात घेऊन अभ्यासाचा निकाल अधिक विश्वसनीय आणि सामान्यीकरणावर आधारित येऊ शकेल.

चाचणीकर्त्याची सर्वसामान्य तयारी

- तो/ती प्राविण्य साधन चाचणीचे आकलन करून चाचणीसोबत परिचित घेतात.
- जर कोणती माहितीपुस्तिका असेल तर त्याचे वाचन करतात आणि प्रतिसादकर्त्यावर चाचणी घेण्यापूर्वी स्वतःवर घेतात.
- प्राविण्य चाचणी साधन प्रतिसादकर्त्याकडून सोडवून घेण्यासाठी पुरेसा आणि आवश्यक वेळ किती द्यावा त्याची निश्चिती करतात.
- साधनामध्ये काही मूलभूत चूक आहे का ते तपासतात.
- संशोधनाच्या गरजां नुसार साधनावर सर्व सूचना स्पष्टपणे सोप्या भाषेत लिहीतात.
- चाचणी घेण्यापूर्वी सरतेशेवटी त्वरीत जर काही विशिष्ट मार्गदर्शक किंवा कार्यपद्धती असल्यास त्याचे पुनरावलोकन करतात.
- साधनांच्या पुरेश्या / योग्य संख्येने प्रती जवळ ठेवतात. तसेच काही आपतकालासाठी गरज पडल्यास साधनांच्या अधिक प्रती स्वतः जवळ ठेवतात.
- चाचणीकर्त्याची पूर्व चाचणीतील भूमिका
- संशोधनाच्या आवश्यकतेनुसार चाचणीकर्ता बैठक व्यवस्थेमध्ये आवश्यक ते बदल करतो.
- अवधान विचलन कमीत कमी होण्यासाठी लवचिक वर्गखोल्यांमध्ये आरामदायी परिक्षण वातावरण चाचणीकर्ता पुरवतो.
- प्रतिसादकर्त्यांना वाचनीय आणि आकलनात्मक मापन साहित्य चाचणीकर्ता पुरवतो.
- चाचणीकर्त्याची चाचणी दरम्यानची भूमिका
- चाचणीकर्त्याची भूमिका:-
- प्रतिसादकर्त्यासोबत एक चांगले मित्र म्हणून नव्हे तर मैत्रीपूर्ण संबंध प्रस्थापित करतात.
- प्रतिसादकर्त्यासोबत अधिकारवाणीने वस्तुनिष्ठपणे व नम्रतेने वागतात
- योग्य पेहराव परिधान करून आपल्या वर्तनात आणि हावभावांमध्ये बोलण्याचालण्याची (मॅनर्स) चांगली पद्धत दर्शवतात
- साधनामधील जर कोणत्या विधानाचा अर्थ स्पष्ट होत नसेल तर त्या संदर्भातील सर्व शंकांचे निरसन करून प्रतिसादकर्त्यांना प्रेरित करतात.
- कोणतेही विधान अपूर्ण ठेवू नये, रिक्त ठेवू नये किंवा सुट्टी नये आणि सर्व विधानांना प्रतिसाद द्यावा यासाठी नियमित मध्यंतराने प्रेरित करतात.
- प्रतिसादकर्त्याने त्याच्या इच्छेविरुद्ध काहीही करू नये याबद्दल आग्रही असतात. प्रतिसादकर्त्यावर कधीही जबरदस्ती केली जात नाही.
- कोणत्याही प्रकारचा अडथळा किंवा गैरवर्तन / फसवणूक किंवा समवयस्कांचा प्रभाव दूर करण्यासाठी सदैव सजग असतात. प्रतिसादकर्त्यासोबत शांत आणि स्थिरचित्त राहतात तसेच वर्गात शिस्तीचे वातावरण ठेवतात.
- आवश्यकता भासल्यास विद्यार्थ्यांना विधान स्थानिक भाषेतून स्पष्ट करतात.

- कोणत्याही कारणास्तव उद्भवू शकणाऱ्या कोणत्याही आकस्मिक परिस्थितीला सामोरे जाण्यासाठी क्रियाशील राहतात
- प्राविण्य चाचणी साधनाबद्दलची बऱ्यापैकी सर्व प्रश्नांची उत्तरे देतात.

चाचणीकर्त्याच्या सूचना -

- कायदेशीर रित्या प्रतिसादकाची अनुमती आवश्यक नसली तरीही नैतिकदृष्ट्या चाचणीकर्ता प्रतिसादकांना साधना विषयी आणि संशोधन अभ्यासाची माहिती देतात. (मुख्याध्यापकांकडून विद्यार्थ्यांच्या माहिती संकलनाची परवानगी पूर्वीच घेतलेली आहे.)
- चाचणी संपताच सर्व साधने परत करावीत अशा सूचना प्रतिसादकांना देतात.
- सर्व प्रतिसादककर्त्यांना योग्य सूचना दिल्या जातील याची खात्री करून घेतात.
- सर्व प्रतिसादक सूचनांचे योग्य रितीने पालन (follow) करत आहेत का याची जबाबदारीने खात्री करून घेतात.
- साधनामध्ये दिलेल्या सूचना मोठ्या आवाजात संथ गतीने आणि समजण्यास सोप्या जातील अशा पद्धतीने वाचतात.

चाचणीकर्त्याची चाचणी नंतरची भूमिका -

- सर्व विद्यार्थ्यांकडून काळजीपूर्वक प्राविण्य कसोटी साधन संकलित करतात
- जेव्हा संपादित कसोटी संकलित करतात तेव्हा ते खात्री करून घेतात कि प्रत्येक विद्यार्थ्याने सर्व विधाने / घटक / प्रश्न पूर्ण सोडवले आहेत का, कोणते राहिले तर नाही ना! काही अनुत्तरीत तर ठेवले नाहीत ना ! व जर तसे आढळले तर त्या विशिष्ट विद्यार्थ्याला ती चाचणी पुन्हा देऊन त्याचे उत्तर लिहून परत करावयास सांगतात.
- साधन संकलित केल्यानंतर चाचणीकर्ता वर्गामध्ये पुन्हा जातात आणि पूर्वीप्रमाणे बैठकव्यवस्था लावतात.

विद्यार्थ्यांना मार्गदर्शन करण्यासाठीचा हा एक प्रयत्न असतो. विशेषतः १० वीच्या विद्यार्थ्यांना त्यांच्या अभिरूची स्तरानुसार व्यवसाय पर्यायांनुसार कोणत्या शाखेची निवड करावी यासाठी उपयुक्त ठरते.

गुणांकनानंतर / अभ्यासानंतर चाचणीकर्त्याची भूमिका:- गुणांकनानंतर चाचणीकर्ता विद्यार्थ्यांना, शिक्षकांना, पालकांना किंवा अभ्यासक्रम विकासाकांना चाचणीच्या गुणांकाची माहिती, त्याचे अर्थनिर्वाचन (गरजेनुसार) सोप्या भाषेत करतात.

(टिप: अ. चाचणीकर्ता नियंत्रित करू शकत नाही असे काही घटक आहेत जे अभ्यासावर किंवा गुणांवर परिणाम करू शकतात जसे प्रतिसादककर्त्याची चिंताग्रस्त पातळी व प्रेरणा पातळी. तसेच ज्या विशिष्ट विषयाची संपादन चाचणी घेतली जाणार आहे त्याची चिंता.

प्रात्यक्षिक कार्य 2

एका व्यवसाय समुपदेशन सत्रास हजर त्यावरून स्वतःची व्यवसाय निर्णय क्षमता प्रक्रिया यावर अहवाल लिहा

व्यवसाय समुपदेशन सत्राचा अर्थ

व्यवसाय समुपदेशन सत्र म्हणजे एक प्रकारचे संकलन होय जेथे व्यवसाय तज्ञ हे व्यवसाय मार्गदर्शना बद्दलचे महत्व स्पष्ट करतात. तसेच व्यवसाय समुपदेशन सत्रात विद्यार्थ्यांनी त्यांच्या आयुष्यात कोणत्या प्रकारचा विशिष्ट व्यवसाय निवडावा त्याचे मार्ग व माध्यमांची माहिती पुरवली जाते. व्यवसाय समुपदेशन ही एक काळाची गरज बनली आहे कारण कदाचित आपल्याकडे कर्मचारी असतील पण ते काम करण्यायोग्य असतीलच असे नाही. व्यवसाय समुपदेशनाने कर्मचार्यास रोजगारासंबंधीची कौशल्ये शिकण्यास तयार करतात. बऱ्याचदा विद्यार्थी त्यांच्या अभिरुची कोणत्या यामध्ये गोंधळलेले असतात. आणि म्हणूनच बरेचसे समुपदेशक मनोमितीय चाचण्यांचा आधार विद्यार्थ्यांच्या अभिरुचीच्या विश्लेषणासाठी घेतात. कारण मनोमितीय चाचण्या विद्यार्थ्यांच्या प्रत्येक अभिरुचीसाठी असणाऱ्या क्षमतांचा शोध घेतात.

स्वतःची व्यवसाय निर्णय क्षमता प्रक्रिया

विद्यार्थ्यांच्या भावी व्यवसायामध्ये विद्यार्थ्यांना त्यांच्या निर्णय क्षमतेच्या प्रक्रियेत व्यवसाय समुपदेशन पुढीलप्रमाणे सहाय्यक ठरू शकते.

- विद्यार्थ्यांना त्यांच्या आवडी व अभिवृत्तींची माहिती होऊ शकते.
- विद्यार्थ्यांना त्यांच्या कमतरता आणि बलस्थाने यांची माहिती होऊ शकते.
- दहावी नंतर पुढील शिक्षणासाठी आपल्या आवडीची शाखा विद्यार्थी निवडू शकतात.
- शालेय आवडीनुसार व्यवसायासंबंधी उपलब्ध पर्यायांची निवड विद्यार्थी करू शकतात.
- अभिरुचीनुसार व्यवसायासंदर्भातील उपलब्ध पर्यायांची माहिती विद्यार्थी घेऊ शकतात.
- भविष्यात विद्यार्थ्यांना जर त्यांनी निवडलेली शाखा बदलायची असेल तर त्यापुढचा राखीव (बॅकअप) व्यवसाय पर्याय ठरवू शकले पाहिजेत.

विद्यार्थ्यांचे विविध शाखातील शिक्षण आणि त्यांच्या आवडीनुसार उपलब्ध असलेले अचूक व्यवसाय पर्यायांच्या संदर्भातील योग्य मार्गदर्शनामुळे हे घडू शकते.

व्यवसाय समुपदेशन सत्र आणि स्वतःची व्यवसाय -

निर्णय क्षमता प्रक्रियेचा अहवालाचा नमुना. (खाली दिलेल्या मुद्द्यांखेरीज समुपदेशकानुसार तुम्ही इतरही मुद्द्यांचा अहवालात समावेश करू शकता.)

व्यवसाय समुपदेशन सत्र मी. अबक या व्यक्तीने मुंबईतील बोर्डाच्या परिक्षेला बसून निर्णयाच्या प्रतिकेत असणाऱ्या विद्यार्थ्यांसाठी आयोजित केले होते. व्यवसाय समुपदेशन सत्र आणि स्वतःची व्यवसाय निर्णय क्षमता प्रक्रिया ह्या संदर्भात खालील अहवाल आहे.

यशस्वीततेचा मार्ग -

सर्वात प्रथम आणि प्राधान्यक्रमाने असणारी बाब म्हणजे व्यवसाय समुपदेशनाचे महत्व समजणे. विद्यार्थ्यांच्या प्रवासाचा हा महत्वाचा टप्पा होय. व्यवसाय समुपदेशक म्हणतात, " मी तुम्हाला अचूक मार्गक्रमण नकाशा दर्शवू शकतो आणि त्या नकाशावरून मार्गक्रमण

करून तुम्ही तुमची ध्येये साध्य करू शकता.” सर्वसामान्यपणे व्यवसाय समुपदेशन विद्यार्थ्यांना योग्य दिशा दर्शवते. त्याचप्रमाणे पालकांना निर्णय घेण्याचा सल्ला देते. व्यवसायाची निवड ही विद्यार्थ्यांच्या अभिरुची व अभिक्षमतेवर आधारीत असावी.

जागरुकता निर्माण करणे

विद्यार्थ्यांच्या व्यवसाय निर्णय क्षमतेच्या प्रक्रियेत विविध व्यवसाय क्षेत्रांचा आणि त्या व्यवसायातील संधी बदल जागरुकता निर्माण करत व्यवसाय समुपदेशक, शिक्षक व प्रेरकाची भूमिका निभावतात. समुपदेशक विविध पारंपारिक व्यवसायांपासून जसे डॉक्टर, इंजिनियर ते आधुनिक व्यवसायांपर्यंत जसे कला दिग्दर्शक, चित्रपट निर्माते, ग्राफिक डिझायनिंग अशा व्यवसायांची यादी बनवतात.

महत्वाची पायरी

यशस्वी व्यवसाय पर्यायांचा विचार करताना घेण्यात येणारी पहिली पायरी म्हणजे विषयांबद्दलचे सर्वकष ज्ञान | माहिती. समुपदेशक विषयांची सर्वकष माहिती देतो. शिक्षणाच्या कोणत्या शाखेशी निगडीत कोणते व्यवसायाचे पर्याय निगडीत आहेत याचे स्पष्ट चित्र विद्यार्थ्यांना होते. नंतर समुपदेशक विद्यार्थ्यांना त्यांचा प्राधान्यक्रम लावण्यास सांगतो, ज्यामध्ये बऱ्याच बॅकअप योजनांसह प्रथम पसंतीचा आणि दुसऱ्या पसंतीच्या पर्यायांचा समावेश असतो.

मूल्यांकनाचे मार्ग –

समुपदेशकाच्या म्हणण्यानुसार एक चांगली प्रथा म्हणून जर कोणी विद्यार्थी व्यवसाय समुपदेशनासाठी जात असेल तर ह्या व्यक्तीच्या व्यक्तिमत्त्वाच्या सखोल अभ्यासाकरिता मनोमितीचे मूल्यांकन करणे आवश्यक आहे. समुपदेशक मनोमिती चाचण्या आणि त्यांच्या मूल्यांकना विषयी स्पष्टीकरण देतो. अशाप्रकारे समुपदेशकाला विद्यार्थ्यांच्या क्षमता आणि अभिरुचींबद्दल माहिती होते. अशा अनेक मनोमितीय मूल्यांकनाच्या सुरुवातीने ते मूल्यांकन सुरु ठेवतात. जेव्हा मनोमितीय चाचण्यांच्या मूल्यांकनाचा निकाल हाती येतात तेव्हा ते स्पष्ट दिशा देतात आणि विद्यार्थ्यांनुसार तज्ञ मार्गदर्शनही पुरवतात.

योग्य/ उचित व्यवसाय निवड सुचवणे-

यानंतरची पुढची पायरी म्हणजे विद्यार्थ्यांच्या व्यक्तिमत्व मूल्यांकना वर आधारित भरपूर पर्याय उपलब्ध करून देणे. समुपदेशक असे देखील सांगतात कि व्यक्तिगत आराखडा तयार करण्यासाठी ते विद्यार्थ्यांची गुणवैशिष्ट्ये आणि उपलब्ध व्यवसाय पर्यायांची सांगड घालून देतात.

शालेय जीवनानंतरचे शिक्षण –

शालेय जीवनानंतर विद्यार्थ्यांच्या मनात एक महत्वाचा प्रश्न असतो तो म्हणजे 'कॉलेज' ? तुम्हाला ज्या महाविद्यालयामध्ये प्रवेश घ्यावयाचा आहे हे निश्चित केल्यानंतर तुम्ही महाविद्यालयांचे इतर पर्याय असलेली बॅकअप यादी तयार करायला हवी. व्यवसाय समुपदेशकांच्या म्हणण्यानुसार ते विद्यार्थ्यांना प्रवेश परिक्षा कशा उत्तीर्ण करायच्या ह्याचा सल्ला देतात. विद्यार्थ्यांची शैक्षणिक प्रोफाईल चढती करण्याच्या आवश्यकतेवर देखील ते सल्ला देतात- ह्याचे कारण म्हणजे अलिकडे बऱ्याच राष्ट्रीय व जागतिक संस्था

निवडलेल्या कोर्सवर आधारित हेतू विधान आणि पोर्टफोलिओची मागणी करतात. यामध्ये शैक्षणिक प्रोफाईल असणे आवश्यक आहे कारण त्यात कॉलेज तयार प्रोफाईलसाठी सर्व आवश्यक गुणविशेष आहेत.

प्रोफाईल निर्मिती आणि मुलाखती –

जर महाविद्यालयाने विद्यार्थ्यांना त्यांचा पोर्टफोलिओ तयार करण्यावर भर दिला तर व्यवसाय समुपदेशक विद्यार्थ्यांना तो तयार करण्याचे मार्गदर्शन करतात. याचबरोबर ते विद्यार्थ्यांना मुलाखतीचे मार्गदर्शन, हेतू विधान यासंदर्भातही समुपदेशन करतात. समुपदेशकांचा प्रयत्न हाच असतो कि विद्यार्थ्यांना उत्तम व्यक्तिमत्व आराखडा आखून यशस्वीततेच्या मार्गावर मार्गक्रमण करणे. हा आराखडा ते विद्यार्थ्यांच्या प्रोफाइलचे सूक्ष्म आकलन अनेक आंतरक्रिया सत्रांद्वारे करतात. एखादया व्यक्तीचे स्वतःचे करीअर निवडण्याच्या निर्णयक्षमतेच्या प्रक्रियेत विद्यार्थी योग्य जागी कसा जाईल याची निष्पत्ती दृष्टीकोनातून अत्यंत काळजी घेऊन समुपदेशन केले जाते.

शेवटचा शेरा (समापन टिपणी) :

दहावी पासूनच पालकांनी आपल्या मुलांसोबत व्यवसाय नियोजना संदर्भात चर्चा करणे फार महत्वाचे आहे. फक्त याच स्तरावर शाखा निवडून त्याद्वारे व्यवसायाची निवड पुढे केली जाते. यापुढे व्यवसाय पर्याय मर्यादित होऊन ते फक्त त्यांच्या आवडीच्या शाखेपुरतेच असतात. शाखेची निवड ही विद्यार्थ्यांची अभिरुची आणि व्यवसाय नियोजनावर आधारित असते.

प्रश्न आणि उत्तरे:

स्वतःची व्यवसाय निर्णय क्षमता प्रक्रिया - व्यवसाय समुपदेशन सत्रास उपस्थित राहिल्यानंतर 'अ' विद्यार्थ्याला यशाचा रस्ता स्पष्ट होतो. 'अ' विद्यार्थ्यांमध्ये व्यवसाय समुपदेशनामुळे त्यांच्या अभिरुचीनुसार आणि पालकांच्या क्षमतेनुसार त्याचे शिक्षण पूर्ण करण्यात उपलब्ध व्यवसायांच्या पर्यायांची जाणीव निर्माण होते. व्यवसाय समुपदेशन सत्रामुळे 'अ' विद्यार्थ्याला त्याचा भविष्यातील व्यवसाय निवडीच्या निर्णय क्षमतेच्या प्रक्रियेत खालीलप्रमाणे मदत होते.

- आता 'अ' विद्यार्थ्याला त्याच्या अभिरुची आणि अभियोग्यतांची जाणीव होते.
- आता 'अ' विद्यार्थ्याला त्याच्या कमतरता व बलस्थानांची जाणीव होते.
- आता 'अ' विद्यार्थी १० वी नंतर कोणत्या शाखेत जायचे याचा निर्णय घेतो.
- आता 'अ' विद्यार्थ्याला शालेय निवडीत उपलब्ध व्यवसाय पर्यायांची माहिती होते
- आता 'अ' विद्यार्थ्याला त्याच्या अभिरुचीनुसार व्यवसाय पर्यायांची माहिती होते.
- आता 'अ' विद्यार्थी भविष्यामध्ये जर शाखा निवडण्यात बदल करू इच्छित असेल तर तर तशा शाखा दुसऱ्या व्यवसायाचा किंवा बँक-अप करिअरचा विचार करून ठेवतो.

अशाप्रकारे आता 'अ' विद्यार्थ्याने त्याच्याशीच ठरवले आहे कि त्याच्या अभिरुची आणि अभिक्षमता ह्या मानवशास्त्र आणि आंतर शाखीय विषयांमध्ये आहेत. 'अ' विद्यार्थीनी हीला

आता पक्के ठाऊक झाले आहे कि ती गणितीय सूत्रे आणि वैज्ञानिक संज्ञापैक्षा सामाजिक विज्ञानात सरस आहे.

अशाप्रकारे 'अ' विद्यार्थीनी शिक्षणाची शाखा म्हणून कलाशाखेची निवड करते. आता 'अ' विद्यार्थीनीला ही जाणीव झाली आहे की कला शाखा निवडल्यानंतर ती इतिहासकार, भूगोलकार, अर्थतज्ञ, राजकिय शास्त्रज्ञ, मानसशास्त्रज्ञ, तत्ववेत्ते (जे विद्यार्थी साहित्याचा अभ्यास करतात) इ. होऊ शकेल.

आता 'अ' विद्यार्थीनी ५ वर्षे इतिहासाचा अभ्यास केल्यानंतर इतिहासामध्ये पदव्युत्तर शिक्षण घेण्याचे ठरवते जेणेकरून तीला पुढे इतिहासकार होता येईल

'अ' विद्यार्थीनीला याची देखील जाणीव आहे कि तीच्या याच क्षेत्रात किंवा शिक्षणाच्या या शाखेत महाविद्यालयात शिक्षण घेताना तीने निवडलेल्या व्यवसाय पर्यायावर पुन्हा विचार करावा असे वाटले तरी भूगोलकार, अर्थतज्ञ, मानसशास्त्रज्ञ किंवा तत्ववेत्ते इ. ती होऊ शकेल.

हे सर्व तेव्हाच होऊ शकते जेव्हा विद्यार्थ्याला त्याच्या अभिरुचीनुसार आणि शिक्षणाच्या विविध शाखांच्या व्यवसाय पर्यायांचे योग्य मार्गदर्शन मिळेल. म्हणूनच व्यवसाय समुपदेशन हे इयत्ता १०वी साठी शाळेतच होणे आवश्यक आहे कारण दहावीनंतरच विद्यार्थी शिक्षणाच्या शाखेची निवड करत असतो. ह्याचा विद्यार्थ्यांना आधीच फायदा होणे सहाय्यक ठरते. स्पेशलायझेशन ठरवण्यासाठी बॅक-अप नियोजन करण्यासाठी, व्यवसाय पर्यायात बदल करण्यासाठी मार्गदर्शन आणि समुपदेशन उपयुक्त ठरते.

आपल्याला ठाऊक आहेच कि प्रतिसाद कर्त्याच्या क्षमतेशिवायही परिक्षांच्या गुणांवर परिणाम करणारे अनेक घटक आहेत. चाचणीकर्ता अनियंत्रित घटकांमुळे बदलता कमी करण्यासाठी तीच्या / त्याच्या नियंत्रणाखाली असलेल्या चाचणीच्या सर्व बाबींचे प्रमाणीकरण करण्याचा प्रयत्न करतात.
